

**Tıb ilmi ve meşhur hekimlerin mahareti = La science médicale et habilité
des médecins célèbres / yazan Nizamii Aruzî ; A. Süheyl Ünver.**

Contributors

Nizāmī 'Arūzī, active 1110-1161.

Publication/Creation

İstanbul : İstanbul Üniversitesi, 1936.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/k9zzyebc>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

**wellcome
collection**

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
YAYIMLARINDAN

SAYI: 32

TIB İLMİ
ve
MEŞHUR HEKİMLERİN
MAHARETİ

Yazan :
Samerkandli Türk hekimi ve âlimi Nizamii Aruzî

La science médicale
et
Habilité des médecins célèbres

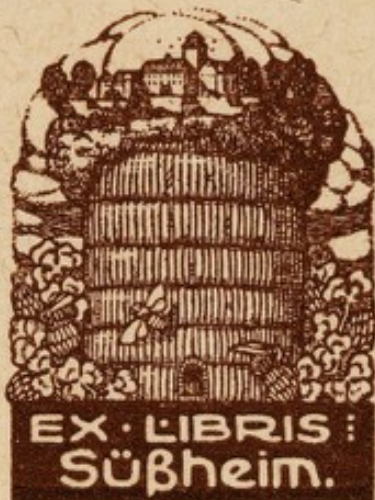
Par
Nizamii Aruzî de Samarkand, savant et médecin Turc

Dr. A. Süheyl Ünver
Tıp Tarihi ve Deontoloji Doçenti

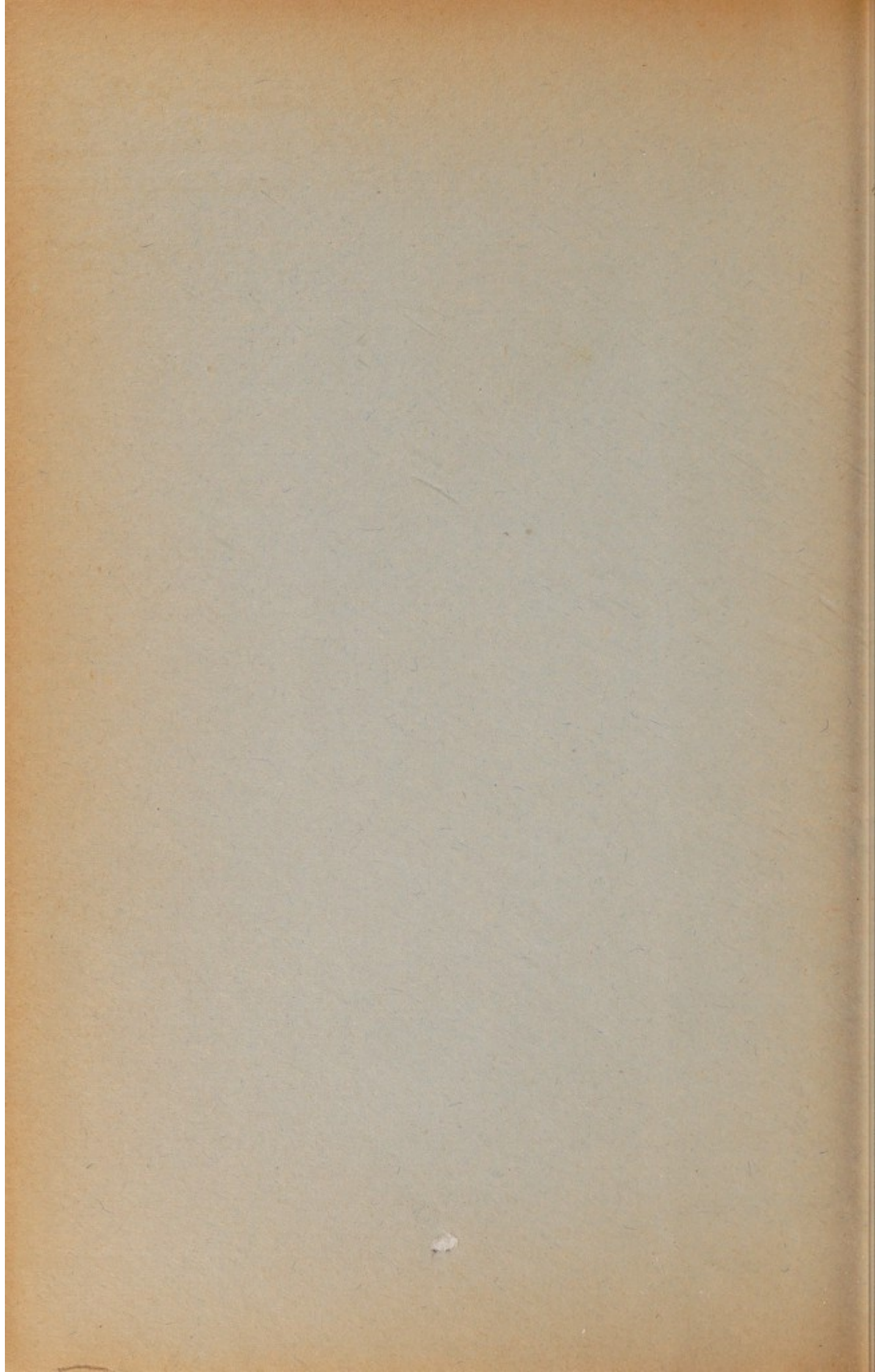
P.B.
TURK. 122

İSTANBUL
CUMHURİYET MATBAASI
1 9 3 6

22500858783

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
YAYIMLARINDAN

SAYI: 32

چهار مقاله
den
علم طب و هدايت طيب

40-
Inscribed
A Monsieur le Prof.
Dr K. Süsseim avec
mes respectueux hommages

Süheyl Ünver
28936

TIB İLMİ
ve
MEŞHUR HEKİMLERİN
MAHARETİ

Yazan:
Samerkandli Türk hekimi ve âlimi Nizamii Aruzî

La science médicale
et
Habilité des médecins célèbres

Par
Nizamii Aruzî de Samarkand, savant et médecin Turc

Dr. A. Süheyl Ünver
Tıp Tarihi ve Deontoloji Doçenti

CUMHURİYET MATBAASI
İSTANBUL

1 9 3 6

15077

P.B. Turk. 122.

TIB TARİHİ ENSTİTÜSÜ

SAYI : 5

Çahar makalenin Mehmed Kazvini tarafından (Layden) de 1909 da neşrolunan metin ve haşiyelerine göre muallim Bakinin tercemesi esas tutularak haşiyelerile beraber yazılmıştır.

Composé suivant Le texte des quatre discours publiés à Laiden par Mehmed Kazvini en 1909, sur la base de la traduction du Prof. Baki, ensemble avec les annotations.

Başlangıç

Uygurlarda tababet eserimizden sonra bu Semerkandlı Türk hekimi Nizamî Aruzî'nin (**Çehar makale**) unvanında farisiyülibare mühim eserinin dördüncü makalesi olan (**İlmi tıb ve Hidayeti tabib**)i değerli âlimlerimizden İran dilinde bilhassa vukufile maruf 30 senelik mektep arkadaşım muallim Bakiye terceme ettirdikten sonra bu tertip üzere Tıb Tarihi Enstitüsü mesaisi meyanında basdırılması kararlaştırıldı. Muallim Baki tarafından büyük bir anlayışla terceme edilen bu eserin ehemmiyetini, tetkik edenler çok iyi anlayacaklar ve göreceklerdir ki İslâm tababetinde Türk tababeti esasları çok kuvvetlidir.

Bu eseri aynen neşreden Mehmed Kazvini'de cidden müdakkik ve yüksek bir âlimdir. O eserinde müellifi İran mefahirinden addediyor. İranlılar halen eski büyük müelliflerden çoğunun milliyetini kendilerine maletmişlerdir. Böyle insanlarla her millet iftihar eder. Lâkin onlar bu zatı diğer büyük âlimler gibi İran mehafirinden adederlerken biz de büyük bir Türkün İranlılara mucibifahr olmasından büyük sevinç duyarız. Bir İranlı müellifin koca bir Türk hekimine İranlı demesini çok tabii gören ve bunu bu suretle tetkiksiz kabul eden diğer âlimler bu âlim de Türktür ve Türklüğün mefahirindendir dediğimiz zaman büyük bir yanlışlığın düzeltildiğine kani olmalıdır. Bunu kabul etmiyecek Avrupa âlimleri tarihin bu kısımlarını çok dikkatle yeniden ve bitaraf mütaalea edecek olurlarsa bu zanların indî olarak ileri sürüldüğü görülecektir. Şimdiye kadar yapıla gelmekte olan bu yanlışlık artık düzelmelidir. Eğer bu yanlışlıklar bir daha tekrar olunmıyacak olursa İslâm tıb âleminde Türk hekimlerinin yaptıkları hizmetler meydana çıkacaktır. Esasen bu eserin mütaleasından anlaşılacağı veçhile eserde yaşatılan şahsiyetlerin İranlılık ile alâkaları yoktur. İranlıların kendilerine malettikleri bu büyük şahsiyet hep İranlılık haricinde konuşmuştur. Biz medeniyet âleminde müahhar İran hars ve medeniyetini inkâr etmezken ve bundan şerefle bahsederken İranlılar da Türklüğü artık tebeyyün eden şahsiyetleri tebcil ve tak-

dirle yad ettiklerinde Türklüklerini zikretmelidir. Bu ilim namına en büyük borçtur.

Bu Eseri orta zamanda Türk harsının İslâm medeniyetinde oynadığı büyük tesirleri izah için bir misal olarak alabiliriz. İşte Türk tıp tarihinin mazisini daha genişletmek ve aydınlatmak için bu eseri Türkçe ortaya koyuyorum. Meslekdaşlarımın bu yoldaki mesaiyi takib etmekle beraber tarihimizin bu bahsini yeni etüdleri ile zenginleştirmelerini de dilerim.

Mühürdar - Dr. A. Süheyl Ünver

Takriz *review*

İslâmi medeniyete hiç bir vakit Arab, yahut İran medeniyeti denemiyeceği, bütün ilim erbabınca müsellemler olmaları lâzım gelen bir keyfiyettir. İslâmın zuhurundan ve Arabların futuhat devirlerinden itibaren inkişafa başlayan medeniyet, tam manasile bir ümmet medeniyetidir. İslâmdan sonra ve bilhassa emevilerle Abbasiler zamanındaki Arab şiirinde cahiliye devrinin eda ve müveddası, tamamile değişmiş olduğu gibi bütün medenî eserlerde de muhtelif medeniyetlerin tesiri bariz bir surette görünmeğe başlamıştı. Yalnız şurası muhakkaktır ki Arab, futuhat ile kendi varlığına kalb ettiği yerlerdeki halka dilini de kabul ettirmişti. Fakat emevi devrinin sıkı, istibdadı gayri Arab unsurlarda şiddetli bir aksül'amel meydana getirmiş ve neslen Horasanlı bir Türk olan ve hatta Oguz ananesinden istifade eden Ebu Müslim Emeviler aleyhine tertib ettiği ihtilâlde münhasıran gayri Arab unsurlara ve bilhassa Türklere dayanmıştı. Neslen Arab olan Abbasiler bile Arablara düşman olmuşlardı. Emevi saltanatının yıkılması ile İran dili inkişafa başlamış ve büyük şair Firdevsinin şehnamesinden sonra muazzam bir İran edebiyatı meydana gelmişti. Fakat Abbasiler devrindeki Arab edebiyatına cahiliye devrindeki Arab edebiyatı diyemeyeceğimiz gibi meydana gelen İran edebiyatına da tam manasile İranî edebiyat diyemeyiz. Bu devirdeki en büyük Arab şairi Ebu Nuvas gayri Arab olduğu gibi ilk İran şairlerinin ırkları da şüphelidir. Belihli Şehid Ebu hasen, Mervli Ebu Abbas, Semerkandli Rudegi, Tirmizli منجيك gibi bir kaç meşhur ismin anılması, bu hususu açık gösterir sanırım. Gazneliler devrinde de بهرامی، عنصری، فرخی gibi şairlerin halis farisi oldukları iddia edilemez. (Prof. Dr. M. Fuat Köprülü'nün Gazneliler devrinde Türk şiiri adlı makalesine bakınız. Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar, s: 26 - 32). Selçuk devrinde de aslen Hemedanlı olan مسعود سعد سليمان, Belihli Reşidüddin Vatvat (1), Faryablı Zahir ... Gibi şairler hakkında aynı mütalea vardır.

(1) رشیدالدین وطواط ın bir kır ziyafetinde atsızı yalnız bırakmak zamanı geldiğini zannederek meclisi terketmek istediğini, atsızın

Esasen İran, Asırlarca Türklerin istilâsına uğramış ve bu ülkede kolektif bir medeniyet vücuda gelmiştir. Ancak İranlılar, her fatihi kendilerinden addetmişler ve İran harsi, fatihlere az çok tesir de etmiştir. Fakat arzettiğimiz gibi İranda yetişen büyüklerin tamamile İranlı oldukları hiç bir suretle müsbet değildir. Genceli Nizâmî, Hemedanlı İraki ve Kelim, Tebrizli olmakla beraber mevleri tarikına girerek Kültürcede Türkleşen Saib, Buharalı Şevket gibi şairlerin ırkan İrani olmaları, pek güç isbat edilebilir. Türk hükümetlerine tâbi olan, Türkçe konuşan ve Türk diyarında doğup yetişen bu şairlerin İran ruhunu hakkile temsil etmeleri imkânı var mıdır? Bu suale verilecek cevap, hiç şüphe yok ki menfi olacaktır. Bunun neticesinde de biz, Firdevsî gibi milliyetperver şairleri istisna edersek İran edebiyatına İrani edebiyat diyemeyeceğiz. Hatta biraz daha ileri giderek diyebilirizki meselâ Genceli Nizâmî hamsesinde İran efsanelerini anlatırken bile devrinin hususiyetlerini, Türk sarayını ve Türk hânlarını tasvir etmiştir. Şairin cemiyete tabi olacağı ve şiirin cemiyet mahsulü bulunacağı bakımından bu fikrime mübalağa denemez sanırım.

Tasavvufi edebiyetda ise millî bir hususiyet bulmak, pek güçtür. Bu edebiyatın en mühim üç şahsiyetinden biri olan mevlâna Celâleddin Rumî (diğer ikisi Gazneli Hâkim Sinaî ve Nişaburlu Feridüddin Attar), halis birer Türktür. Cihan edebiyatında didaktik nevin yegâne mümessili olan ve çoşgunluğu hiç bir şairde bulunmayan Mevlâna,

بیگانه مکیرید مرا زین کوم در شهر شما خانه خود میجویم
دشمن نیم ار چندکه دشمن روم اصلم تورکست اگرچه هندی کوم

rubaisile kendi Türklüğünü âleme ilân eder. Esasen gerek Mesnevîde, gerek divanı kebirde mülemmalara, bir çok Türkçe kelimelere ve Türk memleketlerinin adlarına tesadüf edilir.

نیم زجان و دل نیم ز آب و گل
نیم ز ترکستان نیم ز فرغانه

gibi (bakınız M. Şerefeddin; Mevlânada Türkçe kelimeler ve şiirler. Türkiyat mecmuası, sayı: 4, s: 111 - 168) bu rubaideki اصلم تورکست

(nereye gidiyorsun?) sualine (کل ve صاغر getirmeğe) cevabım verince (otur, sen bize hem کل hem de صاغیرصک) dediğini yazıyor. Bu lâtifinin ancak türkçe ile yapılabileceği meydandadır. Anlaşıyor ki İran dilile meteden ve edilen bu adamlar, ana dillerile konuşuyorlardı.

sözü, bazılarının zannetmek istediği gibi hiç bir vakit de هندی kelimesi münasebetile ve tasannu dolayısile söylenmiş değildir. Çünkü تورك kelimesi Mevlânanın zamanında ve yaşadığı diyarda millet adı olarak kullanılıp duruyor. Mesnevîde:

عشق را با ترکی و تازی چه کار

dendiği gibi Sultan Veled de:

اگر ططسن و کر رومسن و کر ترک
زبان بی زبانرا بیاموز
کندر از گفت ترکی و رومی
چون ازان اصطلاح محرومی

ترکجه اگر بیلیدم بر سوزی بیک ایدم
طتجه اگر دیلر سز کوم اسرار علا

diyor. (Türk dili) terkiğine de aşık paşanın garibnamesinde rastlıyoruz.

Türkler yalnız İran edebiyatında değil, İslâm medeniyetinde en büyük âmil olmuşlardır. Semerkandlı Ebülleys, Zimahşeri, Kadî-Beyzavî, Fahreddin Razi gibi en meşhur müfessirler; İsmail Buharî, Nesaf, Tirmizî gibi en değerli muhaddisler, Cüveynî gibi en benam müverrihler, Abdullah Meragî gibi en yüksek musikişinaslar; hep Türk diyarında yetişmiş ve ekseriyeti Türk ırkına mensup bulunmuştur. Burada şunu da söyleyeyim ki bu gün şark musikisi adı verilen musiki aziz dostum üstad Rauf Yekta merhumun kıymetli tebbülere dayanan bilgisile göre tamamile Türktür ve yerli aşiret havalarının uruza tatbik edilerek klâsik bir hale ifrağından meydana gelmiştir. Merhum bu hususta Bayatî fasıllarının, bayat boyunun aşirî havasından meydana geldiğini delil olarak söyler; Irak, İsfahan, Nihavend ve sair makamları da buna kıyas ederdi. Merhum Samih Rifat da Türk Dili Kurultayındaki konferansında bu hususa temas etmişti. (Birinci Türk Dili Kurultayı, 1933 s: 185 - 200. Bilhassa 190-195)

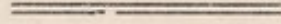
İslâm medeniyetini kuran Türkler, bu medeniyetin bütün şubelerinde en esaslı bir surette âmil olmuşlardı. İlim âleminde o zamanlar felsefe, nucum, ve tababet, kül halinde idi. Esasen feylesof, âlimi kül idi. Saman oğulları devrinde din felsefesini yaratan tabib ve feylesof Farabi Türktür. Üstadı Belhinin İranlı olduğu iddia edilemeyeceği gibi bu gün bütün ilim âlemince tanınan feylesof ve tabib İbni Sinanın Türk olmadığı da iddia edilemez. Nitekim müverrih ol-

duđu kadar bir müneccim ve tabib de olan Nizamii Aruzi de Semerkandli bir Türktür.

Bütün bu noktai nazardan İslâm âlimlerini; tek bir sözle eskiyi tetkik etmek milli bir vazifedir. İşte çok değerli ve aziz arkadaşım Doktor A. Süheyl Ünver, kendisine düşen bu milli ve vatani vazifeye müsellem olan selâhiyetile girişmiş ve (Uygurlarda tababet) i basdırmış, sonrada bana Çehar makalenin dördüncü makalesini terçeme ettirerek tabettirmiştir.

Üniversitenin her şubesi, Tıp şubesi gibi çalışırsa şüphe yokki milli mefahirimiz, günden güne artacak ve kendimizi vasıtasız olarak kendimiz tanımış olacağız. Bana da bu milli vazifede bir şeref hissesi veren çok değerli arkadaşım Doktor A. Süheyl Ünver'e teşekkürlerimi sunar ve kendisini bütün samimiyetle tebrik ederim.

Abdülbaki Gölpınarlı

Bu eseri Farscadan dilimize büyük bir liyakatle
çeviren :

Muallim Abdülbaki Gölpınarlı

Abdülbaki Gölpınarlı 1899 (1317 Ramazan) da İstanbulda doğmuştur. Babası Şeyhülmuhabirin ve baba lâkablarile anılan Ruscuklu merhum Ahmed Agâh'dır. İstanbul Erkek Muallim mektebi ve İstiklâl liselerinden mezun olmuş, Darülfünun Edebiyat Fakültesini bitirmiştir. Darülfünunu bitirmeden evvel hususi Menbaülirfan idadisinde üç, Çorumun Alaca kazasındaki ilk mektebde dört sene, Darülfünuna devam ettiği müddetce de İstanbulda ilkmekteblerde muallimlik etmiştir. Darülfünundan mezun olduktan sonra Konya, Kayseri liselerinde, Balıkesir Necatibey öğretmen okulunda ve Balıkesir lisesinde edebiyat muallimliğinde bulunmuştur. Şimdi İstanbulda Gazi Osmanpaşa orta okulunda türkçe öğretmenidir. (Melâmilik ve Melâmiler) adlı eseri, İstanbul Darülfünunu Türkiyat Enstitüsü tarafından Devlet matbaasında tabı ve neşredilmiştir. (Kaygusuz Vizeli Alâeddin) adlı eserini de Remzi kütüphanesi bastırmıştır. (Yunus Emre) adını taşıyan ve büyük Türk şairi Yunusun mufassal tercemei halini ihtiva eden kitabı, basılmıştır.

Bunlardan başka daha bazı eserleri, Üniversite Türkiyat mecmuasile diğer mecmualarda münteşir makaleleri vardır.

THE FIRST FIVE YEARS OF THE LIFE OF A CHILD

Head of a child, 5 years old.

The first five years of a child's life are the most important. During this time, the child's body, mind, and emotions are developing rapidly. The child's brain is growing and forming neural connections. The child's body is growing and developing. The child's emotions are being shaped. The child's social skills are being learned. The child's personality is being formed. The child's life is being shaped. The child's future is being determined. The child's life is a journey. The child's life is a story. The child's life is a miracle. The child's life is a gift. The child's life is a blessing. The child's life is a joy. The child's life is a love. The child's life is a hope. The child's life is a dream. The child's life is a vision. The child's life is a reality. The child's life is a truth. The child's life is a beauty. The child's life is a wonder. The child's life is a mystery. The child's life is a magic. The child's life is a miracle. The child's life is a gift. The child's life is a blessing. The child's life is a joy. The child's life is a love. The child's life is a hope. The child's life is a dream. The child's life is a vision. The child's life is a reality. The child's life is a truth. The child's life is a beauty. The child's life is a wonder. The child's life is a mystery. The child's life is a magic. The child's life is a miracle.

Müellifin Tercemei hali

Müellif (Fig. - 7) Nizami Aruzî diye maruftur. XII inci asrın erbabı kalemindedir. Melikşahı Selçuki zamanında yaşamıştır. İsmi Ebul Hasen Nizameddin yahut Necmeddin Ahmed bin Ömer bin Ali'dir. Semerkandlidir. Eski müellifler şiirinden ziyade nesrini ve bilhassa mensur olan bu Çehar makalenin yazılış tarzını pek beğenirler. Esasen bir kaç parçadan başka şiiri ele geçmemiştir. Bursalı Tahir (Türklerin ulûm ve fûnuna hizmetleri) eserinin 35 inci sahifesinde müellifi Türklerden yetişen sahibi divan meşahiri şuaradan addederek divanından başka داستان ویسی و رامین kitabı, Çehar makale isimlerinde iki eseri edebisi vardır der.

Müellifin tıp ve nücüm fenlerinde mehareti vardır. Üçüncü ve dördüncü makalenin sonlarında zikrettiği iki hikâye buna şahittir. Hekimliğinde şüphe yoktur. Zira dördüncü tıp makalesini büyük bir dirayetle yazmıştır. Hekim olmıyan bir insanın bu kadar kıymetli tıbbî mütalealarda bulunması kabîl edğildir. İyi bir hekim olmak için nelerle iştigal etmesi lâzım geldiğine dair bahsi pek kıymetlidir. Müellifin bu şekilde çalışarak bu eserleri mütalea ederek hekim olduğunu anlıyoruz. Yalnız bunları tetkik ile kalmıyarak Tıp üstadlarından öğrendiği usullerle hastaları tedaviye de başlamıştır ki tıp sahasındaki vukufunu ve muvaffakiyetlerini göstermeğe bir misaldir. Eski ve muasır hekimlerin müşahedelerini iyi kavriyan ve onları iyi mukayese eden bu zatın yazıları dikkatle okunacak olursa hekimliğinde tereddüt edilmez. Esasen Hacı Kalfa, Çehar makalenin şarihi büyük İran ulemasından Kazvini bile müellifin tercemei halinde Nizami Aruzî'yi tıp fenninde büyük bir maharet sahibi addeder.

Tercemei hal kitaplarında müellif hakkında, doğum ve ölüm yıllarına dair malûmata tesadüf edemiyoruz. Mevcut malûmat da kâfi değildir. Tercemei halinin bir kısmını kendi dört makalesinden öğreniyoruz. Diğer taraftan tercemei haller tezkerelerinde yazılan bahisler de bizi tenvir etmiyecek kadar kısadır.

Çehar makalede kendi hakkında bazı münasebetlerle yazdığı satırlara göre evvelâ mülükü Guriyenin mülâzım ve memurlarından olup çehar makaleyi de bu sülâle şehzadelerinden Ebül'Hasan Hüsameddin Ali namına telif etmiştir. Bu kitabı yazarken de kendi tasrihi veçhile 45 yaşında imiş. İkinci makalede kendisini mülükü Gurun adını edebileşdiren dört şair cümlesinden sayıyor. Payitahtları (Firuz Guh) idi. Bunların meşhurlarından biri Cihansuz diye maruf Alâeddin Hüseyin Guri'dir ki 547 (1152) de Selçuk Sultanlarından Sencer ile Herat hududunda harbetmiş ve Guriler mağlûp olmuşlar ve Alâeddin esir düşmüştür. Nizamî Aruzî de muharebede hazır imiş. Uzun müddet Heratda ömür sürmüştür. Üçüncü ve Dördüncü makalelerin zikrettiği iki hikâye onun bu gizleme müddetine aittir. Bunlardan başka diğer bir tabaka vardır ki bunlara mülükü (Bamyân derler. Bamyân ve Gurun şimalinde vaki Toharistan hükûmetine irsi olarak Gur Sultanları tarafından nasbedilmişlerdir. Evvelkilere sultan, bunlara melik denirdi. İşte müellif bu Gur meliklerinin memurlarındandı. Bu silsilenin ilk padişahı melik (Fahreddin mesut bin İzzeddin Hüseyin)dirki Sultan Alâeddin Cihansuzun biraderidir. 558 (1162) senesi hududuna kadar hayatta idi. Adı kitabın dibace ve hatimesinde zikredilmiştir. İkincileri zikredilen Melik Fahreddin Mes'udun oğlu Melik Şemseddin Mahmud'dur. 586 (1190) senesi hududuna kadar hayatta idi. Sultan Sencer tarafından Alâeddinin mağlup ve esir edilişi vak'asında o da esir olmuşdu. Kendisi için elli bin dinar fidye vererek kurtuldu. Nizamî Aruzî fidye malının Herata geleceği günü ahkâmı nucumdan istihraç etmiş ve o gün mal gelerek istihraç, vakıa muvafık düşmüştür ki bu tesadüfü kendisinin cümlei mefahirinden addederek bu kitabda zikretmiştir. Bu da iyi bir hekim olduğu kadar ahkâmı nucuma da bihakkın vakıf olduğunu bize gösteriyor.

Kitabın bir çok yerlerinde musannif, kendisine ait vak'alardan zaman ve mekân tayinile bahseder ki bundan müellifin hicri altıncı asır (Milâdî XII inci asrın) ilk nisfında şöhret kazandığı ve tevellüdü kat'iyetle 500 (1106) dan evvel olduğu ve en az 550 (1157) senesi hududuna kadar yaşadığı malûm oluyor. Bu işaretlerin hülâsası budur:

504 (1110) de henüz doğduğu yer olan Semerkand'dedir.

506 (1112) de Belhde Ömer Hayyamın huzuruna irişmiş ve meclisi ünsde Hayyamın kabri hakkındaki sözlerini bizzat kendisinden duymuştur.

509 (1115) de Heratdadır.

510 (1116) da Sultan Sencerin ordusuna girip ihsan almak maksadile Tus havalisinde oturmuş ve orada meşhur Semerkandli Şair Muizzinin hizmetine irişmiş ve kendi şiirini ona göstermiştir. Muizzi de onu teşvik etmiş, gönlünü almış ve ona Kend ahvalinin keyfiyetini anlatmıştır.

Nizamî Aruzî'yi bu cihetten Emir Muizzinin (Mehmet bin Abdül'melik Emir) talebesinden addederler... Muizzi Sultan İbrahim Bin Mes'ut Gaznevi zamanında zuhur etmiş ve Celâleddin Melik şahı Selçukî zamanında terakki etmiş ve Sultan Muizzuddin Sencer zamanında Emirül'ümera ve Meliküşüera olup büyük şan ve itibar kazanmıştır. 542 (1147) de Mervde ölmüştür. Müretteb divanı vardır, (Kamusu alâm). Nizamî Aruzî bu sefer de Tusta Firdevsinin kabrini ziyaret etmiştir. Bu sene içinde onu Nişaburda buluyoruz.

512 (1118) ve 514 (1120) de yine Nişaburdadır. Orada Muizzüden Sultan Mahmut ve Firdevsiye ait bir hikâye işitmiştir. Bu 4-5 yıl esnasında umumiyetle Nişaburda oturmuştur.

530 (1135) de yeniden Nişabura gidip Ömer Hayyamın kabrini ziyaret etmiş ve onun 24 yıl evvelki sözünün tahakkukunu, şimâl rüzgârının esmesile kabrine bahar çiçeklerinin dökülmüş bulunduğunu görerek reyülâyn müşahede eylemiştir.

547 (1152) de Heratta gizlendiği zamanda bir gece bir büyük adamın evine geliyor. Yemekten sonra bir haceti için dışarıya çıkınca kendisi için oraya gittiği o büyük zat: Auzî'yi halk şairi olarak tanır, fakat şairlikten başka fadıl ve nucum ve tıb ve teressül ve diğer ilimlerde derin âlimdir, demiş avdetinde ev sahibi kendisine çok hürmet göstererek kızının rahatsızlığından bahs açmış ve Semerkandli Aruzî bunu muvaffakiyetle tedavi etmiştir.

Bu vak'a dördüncü makalenin son hikâyesini teşkil etmektedir. Orada daha tafsilden beyan edilmiştir. Bu müşahedesini onun hakikaten muktedir bir hekim olduğunu bize gösteriyor.

Tezkerelerde Aruzî hakkında fazla malûmat yoktur. Bu malûmat da yeni değildir, hepsi birbirinden nakletmişlerdir. (Lübabül'elbab) Çehar makalenin yazılmasından 60 sene sonra 617 (1220) hududunda (Nureddni Mehmed Avfi) tarafından yazıldığı halde müellif hakkında hiç bir malûmat vermiyor. Yalnız seci ve cinasdan başka bir şeye ehemmiyet atfetmemiştir der.

Hamdullah Müstevfi tarafından 730 (1329) de telif olunan tarihi güzidenin sonunda şairler faslında müellifin tercemei halinden muhtasaran bahsetmiştir... (Mecmaün'nevadir) tasnif ettiği eserlerdendir, güzel şiirleri var demektir.

Semer kandli devlet şahın 892 (1486) da telif ettiği (Tezkere-tüş'şüera) sında tercemei hali şu satırları ihtiva eder ; Mulukün makbulü olan Nizamî Aruzî Semerkandî ehli faziletten bir zat olup lâtif tab'a maliktir... Veyse veramin destanını nazmetti. Bu destanı Genceli Nizamî Hamseden evvel nazmetti derler. Diğer bir yerinde genceli Nizamî'nin tercemei halinde : Şeyh Nizamî Hamseden evvel gençliğinde Veyse veramini Sultan Mahmud bin Melikşah zamanında idi. Veyse veramini Sultan Mahmud namına nazmettiklerinden şüphe yoktur. Bu Nizamînin zamanına yakındır. Lâkin Müverrihlerin ve tezkeresahiblerinin ittifakile Veyse veramin Fahreddin Esad Gürgâni'nin olup ne Nizamî Aruzî'nin ve ne de Nizamî Gencevi-nindir.

Çehar makalenin diğer bir ismi Mecmaün'nevadirdir. Mecmaün'nevadirden Şani zade tarihinin mukaddemesinde ilmi tarihte zikretmektedir. Kazvini'nin Nizamî Aruzî tercemei halinde bu kaydı vardır.

این دلیل قطعی است که مجمع النوادر و چهار مقاله یکی است... مجمع النوادر نظامی

عروضی مشهور بسمرقندی موسوم بچهار مقاله

Nureddin Mehmed Avfi tezkeresinde Aruzîyi Sultan Tuğrul bin Arslan Selçukinin şuerası silkinde olarak göstermiştir. (Yanlıştır Avfi onu Selçukilerin muasırı olan maveraün'nehir şairlerinden saymış ve ad tayin etmemiştir). Bu suretle Türklüğü daha iyi izah edilmiş oluyor. Zira maveraün'nehirde yetişenler hep Türktür. Bunlar sayılmayacak derecede çoktur.

Velhasıl Nizamî Aruzî Semerkandde doğmuş bir Türktür. Büyük Selçuk İmparatorluğu zamanında yaşamış ve Çehar makalesinde Türk büyüklerini ve hatıralarını yaşatmıştır. İranlılığa değil Türklüğe büyük bir şeref bahşeden bu hekimin tercemei halini tamamlayacak asıl hikâyeleridir. Tababet felsefesini pek iyi anlıyan bu müellifin bu eseri de İslâm tababetinde Türk tababeti esaslarına yarayacak müşahedelerle doludur.

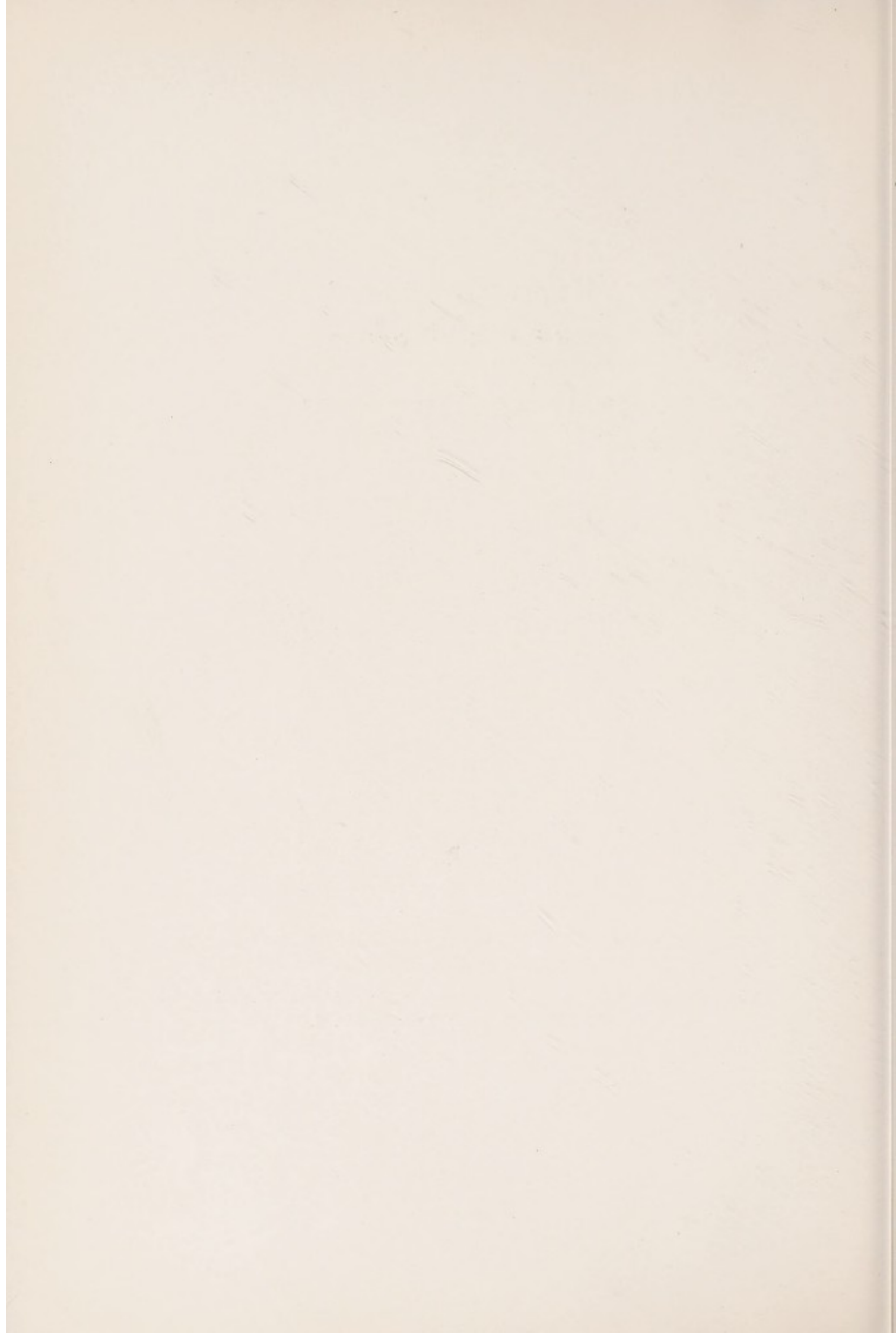
Hekim Nizamii Aruzî

ابولحسن نظام‌الدین سمرقندی

**Fig : 7 – Eserin müellifi hekim Samerkandli Nizamii Aruzinin
4 Figden büyütülmüş resmi**

L'agrandissement de l'auteur de l'oeuvre, le médecin Nizamii Aruzi
de Samarkand, vu dans la fig. 4.

Eser, metni ve tercemesine dair mülâhazalar

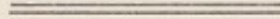
Tercemede metne aynen sadık kalınmıştır. Zarurî ilâveler kerreler içinde gösterilmiştir. Metin ile haşiyeler ehemmiyetlerine binaen sıra ile birleştirilmiştir, ve temadi eden rakkamlarla gösterilmiştir. Metinde mevcut () kereler ipka edilmekle beraber muhavereler de bu kerreler içind yazılıdır. 1 ve 2 numaralı haşiyeler muallim Baki tarafından ilâve edilmiştir. Kitabın hatimesinin dördüncü makale ile bir münasebeti ve tıbbı aidiyeti olmadığı için tercemesinden sarfınazar edilmiştir. Haşiyelerden bir kısmı da ihtisar edilmiştir. Muallim Bakinin tercemesinde haşiyelerde mevcut olan bazı bibliyografik kısımlarını yalnız teferruatı bunu arayacak olanlar doğrudan Layden tab'ında bulabilecekleri için esere ithal edilmemiştir. Bazan bir haşiyenin diğer bir haşiye ile alâkası görülünce bu da temadi eden haşiye numaraları esas tutularak işaret edilmiştir. Metni veya noktalardaki kerre içindeki ? istifham işaretleri asla aittir. Maksat ancak metni kelime bekelime terceme olduğu için vezinlerin isimleri aynen yazılmıştır. Tıbbî istilâhlar da aynen ipka olunmuştur.

Dördüncü makalenin ihtiva ettiği XII hikâye (müşahede) nin ilk bahsine mukaddime diye işaret edilmiştir. Hikâyeler hakkında yapılan mutalealarda yerlerini kolayca bildirmek için hikâyelerin yanına da numara konmuştur.

Metinde ve diğer yerlerdeki hicri tarihler Manastırlı Teffikin takvimüs'sinini esas tutularak milâdiye tahvil edilmiş ve bunlar kerre içinde gösterilmiştir.

Türk ve İslâm asarı müzesinde mevcut nefis Çehar makale nüshasından alınan resimler de (Fig.) işaretile ait olduğu yerlere konmuştur.

Has isimler ve bazı türkçe olmıyan istilâhlar arab harflerile gösterilmiştir. Bazı yerlerde bunlar yeni türk harflerile tekrar edilmiştir. Türkiyat Enstitüsünde bulunan Layden tab'ı Çehar makale metni ve haşiyesi (3578) numaradadır. Türk ve İslâm eserleri müzesinde T. 418 numarada kayıtlıdır, ve teşhir edilen eserler meyanındadır.

Çeşitli makalelerin dördüncüsüne ait metnin tercemesi

Çeşitli makalenin dördüncü makalesine ait metnin tercemesi ve haşiyeleri

— — — — —
< A. G. tercemesi >

Dördüncü makale (Mukaddeme)

İlmi Tıp ve Hidayeti Tabib beyanındadır.

Tıp bir san'attır ki onunla insanın bedeninde sıhhati korurlar. Zâil olunca iade ederler ve onu (sıhhati) saç uzunluğu, yüz temizliği, koku hoşluğu ve ferahla tezyin ederler (1). Tabibin huyu yumuşak, nefsi hâkim, hadsi (2) ceyyit olması lâzımdır. Ve hads, doğru reylerde nefse mahsus bir harekettir, yani malûmdan meçhule sür'ati intikaldir. İnsanın şerefini tanımayan tabib, yumuşak huylu olmaz. Mantık bilmedikçe hâkimünnefs olamaz. Teyidi ilâhî ile müeyyed oladıkça da hadsi ceyyit olmaz. Hadsî ceyyit olmıyan kimse de illetin marifetine erişemez. Zira (illete) nabzı delil tutması lâzımdır, ve nabız, inkıbaz ve inbisat hareketi ve bu iki hareket arasında vaki sükündür. (Nabız hususunda) etibba arasında ihtilâf vardır. Bir taife, inkıbaz hareketini his ile bulmak mümkün değildir demişlerdir. Amma müteahhirlerin en fazılı, hakkın höceti Hüseyin bin Adbullah bin Sina (Kanun) adlı kitabında nabzın hareketi, az etli tenlerde güçlkle bulunabilir, der. Sonra nabız on cinstir ve bu cinslerin her biri de üç nev'e ayrılır. (Onlar da) nabzın iki tarafı ve itidalidir. (3).

Teyidi ilâhî onun (tabibin) doğru buluşuna hemrah olmadıkça musib düşünüşe vâsıl olamaz. (4) yede öylece elvan ve rusubile dikkat etmek ve her rengi bir hale delil addeylemek küçük bir iş değildir. Bütün bu deliller teyidi ilâhî ve hidayeti padişahiye müftekardır. Bu bir manadır ki biz onu hads ibaresile andık.

Tabib, mantık bilip cinsi ve nev'i tanımadıkça fasıl ve hassa ve araz aralarını farkedemez ve illeti tanıyamaz. İletî tanımayınca ilâçda isabet edemez. Burada bir misal söyliyelim ki söylediğimizin vâkıa mutabıkı malûm olsun:

Hastalık, cinstir. Sıtma, başağrısı, nezle, sersam (Menenjit), hasba ve yerekan nevidir ve her biri bir fasıl ile birbirinden ayrılır. Bunların her biri de tekrar cins olur. Meselâ sıtma, cinstir ve غب ve حمای يوم

(1) Bu numaralar için haşiyelere bakmalıdır.

شطر الغب ve ربع nevileridir. Her biri de zati bir fasıl ile yekdiğerinden ayrılır.

حماى يوم diğer satmalardan en uzun müddetinin bir gün bir gece oluşu ve ağırılık, kırıklık, yorgunluk ve derdi olmamasile ayrılır تب مطبة öbür sıtmalardan tuttuğu zaman bir kaç gün geçmesile tefrik edilir ve تب غب öbür sıtmalardan bir gün gelip bir gün gelmemekle ayrılır ve تب شطر الغب diğer sıtmalardan bir gün daha şiddetli gelip devamının daha az bulunması ve bir gün daha hafif gelip devamının daha uzun olmasile ayrılır ve تب ربع, diğer sıtmalardan bir gün gelip ertesi gün gelmemesi, üçüncü günü de yine gelmeyip dördüncü günü gelmesile ayrılır. Bunların her biri yine cins olur, ve bunların envayı zuhur eder. Tabib mantık bilip hâzik olursa hangi sıtma olduğunu ve o sıtmanın maddesinin ne olduğunu, mürekkep ve müfret oluşunu bilir. Derhal mualeceye meşgul oluri Eğer illeti tanımakta âciz kalırsa Allaha rucu eder, ve ondan muavenet diler. Eğer ilâçtan da âciz olursa yine hakka rucu edip ondan medet diler ki her şeyin rucuu onadır.

TİBBİ MÜŞAHEDELER:

HİKÂYE (1)

512 (1118) senesinde Nişaburda Attarlar çarşısında Muhammed Muhammed Müneccim tabibin dükkânında hoca imam Bbubekir Dekkak'dan işittim, dedi ki 502 (1108) senesinde Nişabur meşahirinden birini kulunç tuttu ve beni çağırdı. Görüp mualecesine meşgul oldum ve bu hususta ne icap ediyorsa yerine getirdim. Kat'iyyen şifaya yüz göstermedi ve üç gün o halde kaldı. Akşam namazından fariğ olarak hastanın gece yarısı öleceği (zannile ve) naümit bir halde meşakkat içinde uyudum. Sabah vakti uyandım. Ölümünden şüphem yoktu. Dama çıktım ve yüzü(m)ü o tarafa çevirdim, dinledim. Ölümüne delil olacak hiç bir ses duymadım. Fatiha suresini okudum ve o canibe üfledim, ve dedim ki ey Allahım, seyyidim ve mevlâm sen kelâmı mübrim ve kitabı muhkeminde (ve biz) kur- انزل من القرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنين andan müminlere şifa ve rahmet olanı inzal ederiz demişsindir.

Genç mü'min ve mütenaimdi ve tamamile muradına ermemişti diye mütehassir olup duruyordum.

Sonra abdest aldım ve namaz yerine gittim. Sünneti kıldım. Biri evin kapısını vurdu. Baktım (gördüm) ki onun adamı idi. Aç diye müjde verdi. Ne oldu? dedim. Bu saat rahat buldu dedi. Bildim ki فائمة الكتاب in berekâtındandır ve bu şerbet, daru hanei rabbaniden

Fig : 1 – İstanbul Türk ve İslâm asarı müzesinde Çehar makalenin baş sayfası. Yazı talikin enfes bir nümunesidir. Tezhibi de mükemmeldir. Herat Türk Minyatür mektebinin nefis bir parçasıdır. T. T. E.

La première page des quatre discours qui se trouvent au musée des oeuvres Turcs et Musulmans à İstanbul est un bel exemple de l'écriture Talik. L'ornementation aussi est très belle. C'est un morceau délicieux de l'école turque de miniature à Herat.

gitmiştir. Bu bana tecrübe oldu ve çok yerde bu şerbeti verdim. Hepsi muvafık düştü, ve şifa husule geldi. Bu takdirde tabibin iyi itikatlı olması ve şer'in emrü nehyini muazzam tutması lâzımdır.

İlmi tıbdan Bukrat'ın Fusulünü ve Hüneyn bin İshakın mesai-
lini (5) Mehmed Zekeriyai Razi'nin mürşidini (6) ve şerhi neyliyi
ki - bu mücmelâtı ihtisar etmiştir - elde etmesi bir üstadı müşfikten
taallümden sonra daima mütalea etmesi icap eder (7).

Vasat kitaplardan (Sabit Kurre) nin zâhiresini (8) yahut (Meh-
med Zekeriya Razi) nin Mansurisini (9), yahut (Ebubekir Ecvini) nin
Hedayasını, (Ahmed Ferec) in Kifayesile beraber, yahut da Seyid
İsmail Cürcanî'nin اغراض (10) tamam hakikatine irişerek bir müş-
fik üstadından okuduktan sonra elde etmesi lâzımdır. Sonra Kütübü
besaitten عشرة عشر un عشر جالينوس, yahut Mehmed Zekeriya'nın Havi-
(12) veya Bu Sehli Mesihî'nin Sad Bab (13), كامل الصناعة (11), yahut
ve yahut ta Ebu Ali Sina'nın Kanunu veya Harzemşahi'nin Zâhire-
si (14) gibi bir kitabe malikiyeti lâzımdır ve feragat vaktinde daima
mütalea etmelidir. Eğer bunların hepsinden müstağni olmayı isterse
(Kanunla) iktifa eder. Kevneynin seyyidi ve sekâleynin pişivası
بütün avlar yaban eşeğinin karnındadır buyurmuş-
tur. Söylediklerinin hepsi bir çok ziyadelerile kanunda bulunur. Her
kime kanunun mücelledi evveli malûm olsa ilmi tıbbın usul ve kül-
liyatından hiç bir şey ona mestur kalmaz. Zira eğer Bukrat ve Calinos
sağ olsalardı bu kitabın önünde secde etmeleri yaraşırdı.

Şu duyduğum şey şayanı taaccübdür ki birisi bu kitap hususunda
Ebu Ali'ye itiraz etti; ve itirazlarından bir kitap yapıp ıslahı kanun
adını verdi. Şöylece her iki kitaba da bakıyorum. Musannif ne matuh
adam ve tasnif edilen ne mekruh kitaptır. Bir kimse, büyük bir ada-
mın tasnifini ele aldığı vakit daha ilk mesele kendisine güç geldiği
takdirde o adama nasıl itiraz edebilir.

Dört bin yıl oldu ki hükemayi evail ilmi hikmeti meydana çıkar-
sınlar diye canlarını yaktılar ve ruhtar (iyle) oynadılar, muktedir
olamadılar. Nihayet bu müddetten sonra hakimi mutlak ve feylesofu
âzam (Aristatalis) bu nakdi mantık kıstasile tarttı. Hudut mehekile
nakdetti; kıyas mikyalile ölçtü, ve ondan şek ve şüphe kalktı, mü-
nekkâh ve muhakkak oldu. Ondandır bu zamana kadar bin beş
yüz yıl oldu ki افضل المتأخرين حكم المشرق حجة الحق على الحق ابو على الحسين بن عبدالله
dan başka hiç bir feylesof onun sözünün künhüne ere-
medi. Ve onun at koşturduğu caddeden geçemedi. Bu iki büyük zata

itiraz eden kimse kendisini akıllılar zümresinden ihraç eder ve ehli cunun silkine ithal eyler ve ^{عنه} ehlinin ceminde cilve kılar. Allah tebareke ve tealâ bizi bu hefevat ve shehevattan mennü lûtfîle korusun.

Eeğr bir tabib, kanunun mücelledi evvelini bilir ve yaşı da kırkı geçerse ehli itimad olur. Bu dereceyi hasıl ederse bile tecrübe sahibi üstadların tasnif ettikleri Mehmed bin Zekerîya'nın Tuhfetül mülûkü (15) ve İbni Mendüvei İsfahani'nin Kifayesi (16), Ebu Ali (Sina) nın ^{مدارك أنواع الخطاء في التدبير الطبي} sı (17), Alâf'nin ^{خفي} si (18) ve Seyid İsmail Cürcani'nin Yadıgârı (19) gibi küçük kitaplardan birini daima beraberinde bulundurması lâzımdır.

Çünkü hafızaya itimad edilemez. Zira hafıza, dimağın en sonunda olduğundan çok geç faaliyete başlar. Bu kitap hafızaya yardım eder. İşte her padişah tabib seçerken o tabibde bu saydığım şeraitin bulunması (na dikkat etmesi) lâzımdır. Canını ve ömrünü her cahilin eline vermek ve canının tedbirini her gafilin kucağına koymak kolay iş değildir.

HİKÂYE (II)

^{بختيشوع} (2) Bağdad hıristiyanlarından hazik bir tabib ve müşfik bir sadıktı ve Me'mun'un hizmetine memurdu. Beni Haşim'den Me'mun'un akrabasından biri ishale müptelâ oldu. Me'mun'un akrabasından olan o zata tamam gönül bağlılığı vardı. (Çok severdi). Buhtîşu'ı ona mualece etmek üzere gönderdi. Buhtîşu' Me'mun'un emrile kalkıp hizmete candan hazır oldu. Mualecenin envainı yaptı. Kat'iyyen fayda vermedi. Mualecelerin nadirlerinden hatırında olanları yaptı. Kat'iyyen fayda etmedi ve iş işten geçti. Me'mun'dan hacil olmuştu. Me'mun Buhtîşu'nın hacaletini anlayıp: (Ya Buhtîşu' utanma. Sen kendi cehdini ve kulluğunu yerine getirdin. Ancak Allah (şifasını) istemiyor. Kazaya riza ver ki biz verdik) dedi. Buhtîşu' Me'mun'u me'yus görünce (bir ilâç daha kaldı. Emîrül-mü'minin'in müsaadesile yapayım. Gerçi muhataralıdır amma olur ki Bâri tealâ rasgetirir) dedi.

Hasta her gün elli altmış kere dışarı çıkıyordu. Buhtîşu' müşhil yaptı ve hastaya verdi. Hasta müşhili aldığı gün daha ziyade dışarı çıktı. Ertesi gün (iyileşti) huzura geldi. Tabibler, ondan (bu yaptığın ne muhatralı iştir) diye sordular. Cevaben: (Bu ishalin esası dimağdandır. Dimağdan aşağı inmedikçe kesilmez. Eğer ben müşhil verir-

sem ishale kuvveti kifayet etmez diye korktum. Vaktaki ümid kes-tiler ve nihayet müşhilde ümid kaldı, vermemekte ise ümid kalmadı dedim. Müshil verdim ve Allaha tevekkül ettim ki o, kadirdir. Allah tevfik verdi ve iyi oldu. Kıyas doğru geldi. Zira müşhil vermemekte ölüm mütevakkidi. Vermekte ise ölüm ve hayatın ikisi de mütevakkidi. Müshil vermeği evlâ gördüm) dedi.

HİKÂYE (III)

Şeyhü Reis Hoccetülhak Ebu Ali Sina, Mebde' ve Miad kitabında *فاسلینن نیهایتینده هیکایه* etti:

Bana yetişti ve duydum ki bir tabib Mülükü Saman'dan birinin meclisine hazır oldu ve orada o derece makbul oldu ki hareme alındı. Mehremler ve kadınların nabızlarını tutardı. Bir gün hükümdarla hareme hiç bir erkeğin giremeyeceği bir mahalde oturuyordu. Yiyecek istedi. Cariyeler getirdiler. Bir cariye sofracı idi. Sofrayı başından indirdi, eğildi, yere koydu. Kalkmak istedi, kalkamadı. Maf-sallarına âriz olan galiz bir yel dolayısıyla öylece kaldı. Hükümdar, ne veçhile olursa olsun derhal ona mualece yapması için tabibe yüz çevirdi. Orada edviyenin uzaklığı yüzünden tıbbî tedbir hususunda hiç bir veçih ve mecal yoktu. Tadbiri nefsaniye yüz çevirip utansın ve hareket etsin ve baş ve yüzünün açılması ona kerih gelsin diye emretti, başörtüsünü başından aldılar ve saçları açıldı. Bir tegayyür olmadı. Ondan daha şeni bir şeye mübaşeret edip şalvarını sıyrımlarını emretti; sıyırdılar utandı; içinde bir hareket hasıl oldu, o rihi galizi tahlil etti. Düzeldi ve yine müstakim ve salim oldu (21).

Eğer, tabib, hâkîm ve kadir olmasaydı onda bu istinbat olamaz ve bunun müalecesinden âciz kalırdı. Âciz kalınca da padişahın gözünden düşerdi. O halde tabii eşyanın ve tabii mevcudatın tasavvuru bu cihetten lâzımdır. Hak daha iyi bilir.

HİKÂYE (IV)

Yine Mülükü Saman'dan Emîr Mansur bin Nuh bin Nasr'a bir ârıza vaki oldu ki müzminleşip yerleşti ve etibba mualecesinde izharı aczettiler. Emîr Mansur birini yollayıp Mehmed Zekeriyai Razi'yi mualeceye davet etti. Razi Amuya kadar geldi. Vaktaki Ceyhunun kenarına irişti. Ceyhunu görünce: (Ben gemiye binmem, Allahü tealâ *ولا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة* kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın diyor. İhtiyarile böyle bir mehlikede oturmak da hikmetten değildir) dedi.

Emirin adamı Buharaya gidip geriye gelinceye kadar o, kitabı Mensuri'yi tasnif etti ve o adamla yolladı ve dedi ki: (Ben bu kitabım, maksudun bu kitaptan hasıl olur, bana bir ihtiyaç yoktur.) Kitap Emire irişince muztarip oldu; bin dinar ve bir hususî at ve eyer takımını gönderip (rıfkile muamele edin, eğer fayda vermezse elini, ayağını bağlayıp gemiye bindirin, geçirin dedi. Öyle yaptılar. Rica fayda vermedi. Elini, ayağını bağlayıp gemiye koydular, geçirdiler. Muvasalattan sonra çözdüler. Eyerli atı önüne çektiler. O mümanaat eylemeden ata bindi ve Buharaya teveccüh etti. (Biz suyu geçtikten sonra seni çözünce bizimle husumet edersin diye korktuk. Halbuki etmedin ve seni muztarip ve sikkığın görmüyoruz) dediler. Dedi ki: (Ben bilirim ki yılda yirmi bin kişi Ceyhundan geçer ve boğulmaz, ben de boğulmam. Fakat boğulmaklığım da mümkündür. Boğulursam kıyamete kadar; Mehmed Zekeriya ebleh bir adamdı, ihtiyarile gemiye bindi ve garkoldu; derler. Melâmetzedeler cümlesinden olrum, mağdurlardan değil!)

Buharaya iriştikleri zaman Emirin huzuruna girdi. Birbirleriyle tanıştılar. Mualeceye başladı ve bezli mechud eyledi, hiç bir rahat zuhur etmedi. Bir gün Emirin huzuruna gelip dedi ki: (Yarın diğer bir mualece yapacağım, fakat bu mualecede falan atle falan katır harcolacak). Bu iki merkeb sür'atte marufdu ve bir gecede kırk fersah yol alırlardı. Ertesi günü Emiri sarayın haricinde bulunan مولان ırmağının hamamına götürdü ve o atla katırı eyerlenmiş ve kolanları çekilmiş olarak hamamın kapısında bıraktı ve rikâbdarı olan kölesine hadmü Haşemden hiç kimseyi hamama sokmamasını emretti.

Hükümdarı hamamın ortasına oturttu. Ona mütemadiyen su dökmekte idi. Hazırladığı şerbeti de Hükümdar içsin diye ona verdi. Mafsallardaki ahlatta erime peyda oluncıya kadar kaldılar; sonra gidip elbisesini giydi ve gelip Emirin önünde durarak bir kaç kötü söz söyledi. Dedi ki: (Ey şöyle ve böyle; sen beni bağlasınlar ve gemiye koysunlar ve kanıma girsinler diye emrettin. Ben de ona mukabil senin canını almazsam Zekeriya'nın oğlu değilim.)

Emir gayet kızdı ve yerinden kımıldadı ve Mehmed Zekeriya'nın dizinin dibine kadar geldi, bıçak çekti ve ziyade şiddet gösterdi. Emir bir taraftan hiddetten, öbür taraftan korkudan tamamilen ayağa kalktı. Mehmed Zekeriya Emiri ayakta görünce geri döndü ve hamamdan çıktı. O ve kölesi at ve katıra binip Amuya yüz tuttular. Öbür namaz vaktinde suyu geçti ve Merve kadar hiç bir yerde durmadı.

Merve gelince Emirin huzuruna (padişahın sıhhati beden ve tenfizi emrile ömrü uzun olsun. Hadim (kendisi) ilâca başladı ve mümkün olanı yaptı. Hararet grizi tamamille zayıftı. Tabii ilâç ile mualece uzun sürecekti. Ondandır el çektim ve ilâcı nefsanîye başladım. Hamama götürüp bir şerbet verdim. Ahlâtın tamamilerimesini bekledim. Sonra hükümdarı hiddete getirdim. Harareti griziyeye yardım oldu ve kuvvetlendi; erimiş ahlâtı tahlil etti. Bundan sonra hükümdarla buluşmam doğru değildir.) Mealinde bir mektup yazdı.

Emire gelince; ayağa kalkıp Mehmed Zekeriya dışarı çıkınca oturdu ve ona bir müddet baygınlık geldi. Kendine gelince dışarı çıktı. Hizmetçilere (tabib nereye gitti?) diye bağırdı. (Hamamdan çıktı. Kendisi ata, kölesi de katıra binip gitti, dediler.) Emir maksudun ne olduğunu bildi. Kendi ayağıle hamamdan çıktı. Haber şehre ulaştı. Emirin müsaadesile hadmü haşim ve raiyet cümleten şazlık ettiler, sadakalar verdiler, kurbanlar kestiler, şenlikler yaptılar. Tabibi her ne kadar aradılarsa da bulamadılar. Yedinci günü Mehmed Zekeriyanın kölesi o katıra binmiş ve atı yedeğine almış olduğu halde iriştı ve mektubu arzetti. Emir mektubu okuyup taaccüp etti ve onu mazur gördü. At, eyer takımı, cübbe, destar, silâh, köle ve carıye ile onu şereflendirdi. (Rey) e kadar Me'mun'un emlakinden her yıl iki bin dinar altın ve iki yüz eşek yükü gulleyi onun namına vermelerini emretti ve bunların emirnamesini bir memurla Merve gönderdi. Emir tamamiler sıhhat buldu ve Mehmet Zekeriya maksuduna irişerek evine döndü (22).

HİKÂYE (V)

Ebül Abbas Me'mun Harzemşah'ın Ebül Hüseyin Ahmed bin Muhammedüs Sehli adında bir veziri vardı (23). Tab'ı hakim, nefsi kerim ve fazıl bir adamdı. Hârzemşah da tab'ı hakim ve fazıl dosttu. Onların sebebinden *ابو علی سینا* (Fig. 2) *ve ابو سهل مسیحی* (24) *ve ابو الحیر خمار* (24) gibi bir çok hakim ve fazıl kimseler de o dergâhda cemolmuşlardı.

Ebu Nasr Irak Hârzemşahın erkek kardeşinin oğlu idi. Ve riya-ziye ilminde ve envaında Batlamyos'un ikincisi idi. *ابو الحیر خمار* Tıbda Bukrat ve Calinos'un üçüncüsü idi. Ebu Reyhan, Nücumda Ebu Ma'şer ve Ahmed bin Abdülcilil makamında idi. Ebu Ali Sina ve Ebu Sehli Mesihî ise bütün ilimleri şamil olan hikmette Aristatalis'in halefi idiler.

Bu taife, o huzurda dünya ihtiyaçlarından biniyaz olmuşlardı. Birbirleriyle konuşmada ünsiyet ve mükâtebede huzureviş sahibi idiler. Rüzgâr beğenmedi ve felek lâyük görmedi. O işret gussalandı ve o zaman onlar için ziyana tebeddül etti. Sultan Yeminüddeve Mahmud'un yanından bir memur geldi ve (Hârzemşah'ın meclisinde filân ve filân gibi adimünnazîr, ehli faziletten bir kaç kişi olduğunu duydum. Onları bizim meclisimize göndermek lâzımdır. Taki onlarla meclisimiz şereflensin ve biz, onların ilmü kifayetleriyle müstazhar ve bu yüzden Hârzemşah'ın minnettârı olalım.) Mealinde bir mektup getirdi. Mektubu getiren Hoca Hüseyin bin Aliyyülmikâl efazıl ve emasili asırdan biri ve zamane ricalinden bir ucube idi.

Mahmud'un işi evci devlette ve mülkü revnakda, devleti âli idi. Zamane padişahları daima ona riayet eder ve geceleri ondan endişe ile uyurlardı. Hârzemşah, hoca Hüseyin Mikâl'e iltifat etti ve levazımına ve mülâzemetinde bulunanlara, etbaina ve onların hayvanlarına masraf tayin eyledi.

Ona ruhsat vermeden hükemayi davet edip mektubu onlara arz ederek dedi ki: (Mahmud kuvvetlidir ve çok askere maliktir. Horasan ve Hindistanı zaptetmiş, Iraka tamah etmekte bulunmuştur. Ben onun emrine imtisal etmemeğe ve fermanını yerine getirmemeğe muktedir değilim. Siz bu hususta ne dersiniz?) İbni Sina ve Ebu Sehl: (Biz gitmeyiz) dediler. Ebu Nasr, Ebülhayr ve Ebu Reyhan, Sultanın ihsan ve hibelerini duymuş bulduklarından gitmeğe ragıb oldular. Hârzemşah: (Mademki ikiniz gitmek istemiyorsunuz, ben bu adamı göndermeden başınızın çaresine bakın) dedi.

Hoca Ebülhüseyn, Ebu Ali Sina ve Ebu Sehl'in esbabı seferiyelerini hazırladı ve onlara bir delili yol arkadaşı verdi. Gürgân yolundan Gürgâna yüz tuttular.

Ertesi günü Hârzemşah, Hüseyin Mikâl'i huzuruna alıp iltifat ederek (mektubu okudum. Mazmununa ve padişahın fermanına vâkıf oldum. Ebu Ali Sina ve Sehl gittiler. Fakat Ebu Nasr ve Ebu Reyhan ve Ebülhayr, huzuru hizmete gitmek için yol tedariki görüyorlar) dedi. Az bir zamanda tedariklerini hazırladı ve onları hoca Hüseyin Mikâl ile gönderdi.

Belhe Sultan Yeminüddeve Mahmud'un hizmetine geldiler ve huzuruna iriştiler. Sultanın onlardan maksudu İbni Sina idi. Ebu Nasr Irak ressamdı. Ebu Ali'nin resmini yapmasını emretti. Ebu Nasr yaptı. Sultan ressamları çağırıp o resimden kırk tane yaptırdı.

(Bu surette bir adam vardır, ona Ebu Ali Sina derler. Onu arayıp bularak bana yollayın) diye etrafa emirnamelerle gönderdi.

Ebu Ali Sina ve Ebu Sehl, Ebül Hüseynüssehli'nin adamile Hârzemşah'ın nezdinden çıkıp yola düzülünce sabahleyin on beş fersah yol almışlardı. Sabah vakti bir kuyu başına indiler. İbni Sina takvim alıp yola hangi talihde çıktığına baktı. Görünce yüzünü Ebu Sehl'e çevirip dedi ki: (Çıktığımız zamandaki talihin (muktazası) yolu kaybedeceğiz ve çok meşakkat çekeceğiz). Ebu Sehl: (Allahın kazasına razı olduk. Zaten ben bu seferden canımı kurtaramıyacağımı biliyorum. Zayıcem kat'idir, ve bu iki günde ayyuka irişir. Benim ümidim kalmamıştır. Bundan sonra aramızdaki mülâkat ruhanî olacaktır) dedi. Sonra kalktılar. İbni Sina hikâye etti.

Dördüncü günü bir rüzgâr koptu ve toz kalktı, âlem karardı. Yolu kaybettiler ve toz yolu mahvetti. Rüzgâr durunca delil onlardan ziyade şaşırmişti. Hârzem çölünün sıcağında susuzluktan Ebu Sehli Mesihî âlemi bakaya intikal etti. Delil ve Ebu Ali Sina bin meşakkatle Baverde geldiler. Delil geri döndü ve İbni Sina Tusa gitti ve Nişabura vâsıl oldu.

Halkı İbni Sina'yı aramakla meşgul gördü. Düşünceli bir halde bir köşeye çekildi. Bir kaç gün orada kaldı. Oradan Gürgân'a yüz tuttu. Kabus Gürgân hükümdarı idi. Büyük, fazıl dost bir adamdı.

Ebu Ali Sina, orada kendisine bir âfet irişmiyeceğini bildi. Gürgâna irişince orada bir kervansaraya indi. Orada komşularından biri hastalandı. Onu tedavi etti, iyi oldu. Başka bir hastayı tedavi edip iyileştirdi. Sabahları idrar getirirler, İbni Sina da bakardı. Bu suretle vesilei maişet zuhur etmişti. Günden güne de artıyordu.

Bir zaman böyle geçti. Gürgân hükümdarı قابوس و شمكير in akrabasından birinde bir arıza zâhir oldu. Etibba mualecesine kıyam ve ikdam ettiler. Çok çalıştılsa da illet şifa bulmadı. Kabus'un ona sevgisi çoktu. Kabus'un hizmetindekilerden birisi: (Falan kervansaraya bir genç gelmiştir. Büyük bir tabibdir ve gayet mübarek elli bir adamdır. Nice kimseler onun elile şifa buldular) dedi. Kabus: (El elden mübarektir) diye onu, mualecede bulunması için hastaya götürmelerini emretti. Ebu Ali Sina'yı alıp hastaya götürdüler. İbni Sina, gayet güzel yüzlü ve mütenasip azalı bir genç gördü. Tıraşı gelmiş ve zayıflamıştı. Sonra oturup nabzını tuttu ve idrarını isteyip gördü. (Fig. 2). Sonra: (Bana bütün Gürgân havali ve mahallelerini tanıyan bir adam lâzımdır) dedi. Getirdiler ve işte buracıkta dediler.

Ebu Ali, hastanın nabzını eline alıp o adama: (Gürgânın civar ve mahallelerini adile söyle?) dedi. O adam mahallelerin adlarını söylemeğe başladı. Bir mahalleye irişince hastanın nabzı garip bir hareket yaptı. İbni Sina: (Bu mahalledeki sokakları söyle!) dedi. O adam söylemeğe başladı. Bir sokak adını söyleyince hastanın nabzına o garip hareket yine geldi. Abu Ali dedi ki: (Bu sokaktaki bütün evleri bilen bir adam lâzımdır) getirdiler, evleri söylemeğe başladı. Bir eve gelince o hareket yine oldu. Ebu Ali, (şimdi bir kimse lâzım ki bu evdekilerin adlarını tamamilе bilsin ve söylesin) dedi. (Öyle bir adam) getirdiler. İsimleri söylemeğe başladı. Bir ada gelince o hareket yine hâdis oldu. O vakit İbni Sina: (Tamam oldu) dedi. Ve yüzünü Kabus'un mütemetlerine döndürüp:

(Bu genç, filân mahallede, filân sokakta ve filân evde ve filân adlı bir kıza âşıktır. İlâcı o kızın visali, mualecesi onun didarıdır) dedi. Hasta kulak veriyordu ve Hoca Ebu Ali'nin söylediklerini işitip utancından başını yorganın içine çekti. İşin Hoca Ebu Ali'nin dediği gibi olduğunu anladılar. (26).

Bu hali Kabus'a arzettiler. Kabus çok taaccüb etti ve: (Onu bana getirin) dedi (27). Hoca Ebu Ali'yi Kabus'un huzuruna getirdiler. Kabus da Ebu Ali'nin resmi vardı, Sultan Yeminüddeve göndermişti. Huzuruna gelince: (Sen Ebu Ali'sin) dedi Hoca: (Evet, ey Meliki muazzam) cevabını verdi. Kabus, tahtından indi ve Ebu Ali'yi bir kaç adım istikbal etti ve kucakladı. Onunla tahtın önüne serilen bir yaygıya oturdular.

İltifat ve tazim edip sordu ve dedi ki: (Ey ecellü efzal ve feylesofu ekmel, bu mualecenin keyfiyetini bana mutlaka söyle!) Ebu Ali Sina: (Nabız ve idrarı görünce illetin aşk olduğu ve sırrını sakladığından halin bu dereceye iriştığı hususunda bana yakın hasıl oldu. Eğer ondan sorsam doğru söylemiyecekti. Elimi nabzına koydum. Mahallelerin adlarını söylediler. Maşukun mahallesine gelince aşk, onu oynattı. Bu hareketten bildim ki maşuk o mahallededir. Sokakların adlarını söylemelerini emrettim. Maşukunun sokağının adını işitince o hareket yine hâdis oldu. Sokağın adını da bildim. Emrettim. Evleri söylediler. Maşukun evine gelince yine o hal zâhir oldu. Evi de öğrendim; bütün ev halkının adlarını saymalarını emrettim. Maşukunun adını işitince gayetle mütegayyir oldu. Maşuku da bildim. Sonra ona söyledim. İnkâr edemeyip ikrar eyledi) dedi. Kabus bu mualeceden çok memnun ve müteaccib oldu. Hakikaten taaccüb mahalli idi. Sonra dedi ki:

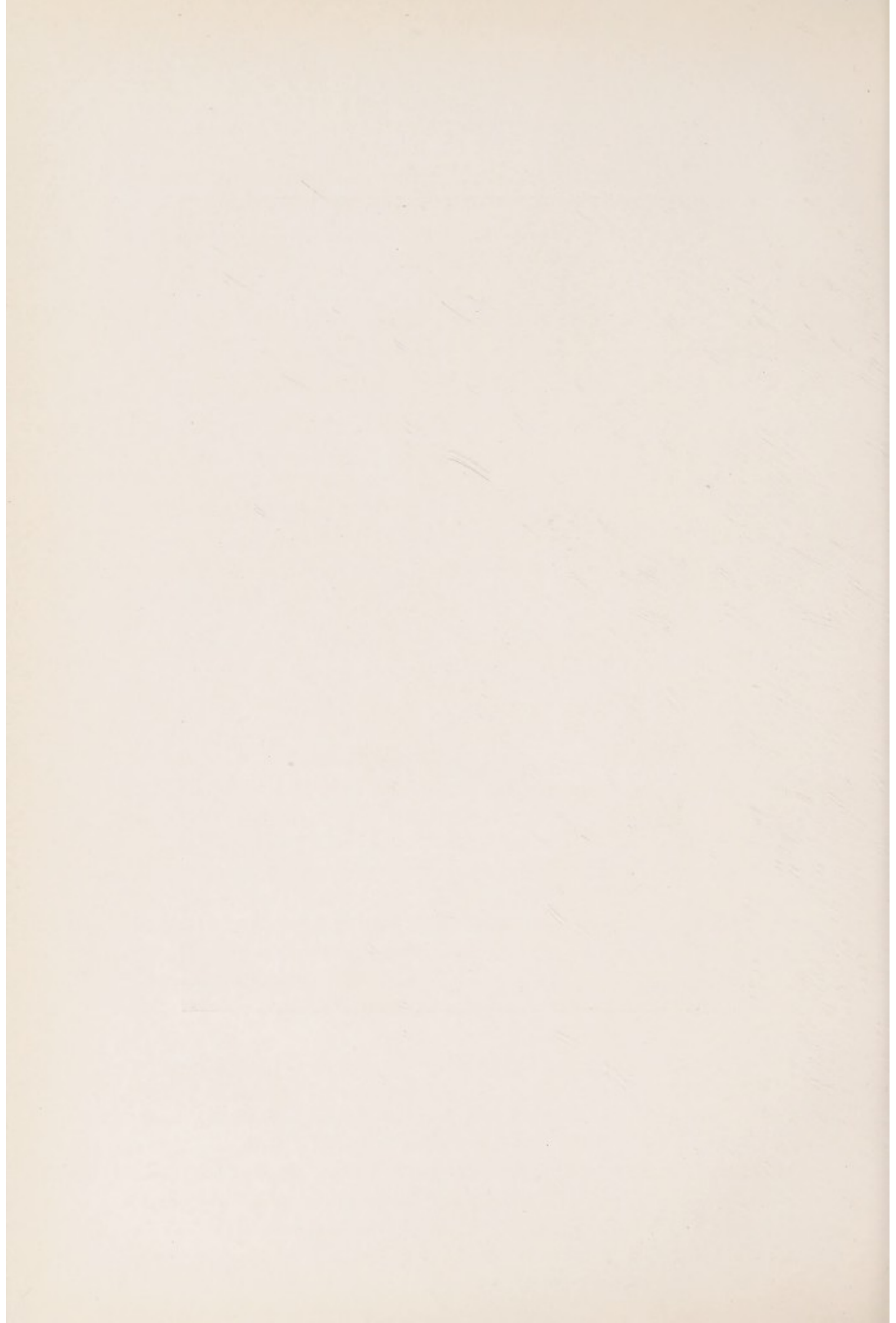
(En büyük, en fazıl ve en kâmil zat; âşık ve maşuk, her ikisi

Fig : 2 – İbni Sınanın aşk hastalığına düşer olan genç hastasını muayenesi
Bu resim beşinci hikâyeye aittir. Mevzuu itibarile bu resim pek kıymetlidir.
İbni Sınanın Tefekkürünü ve hastanın sabit nazarlarını ressam büyük bir
maharetle göstermiştir. T. T. E.

Bu resim ilk defa tarafımızdan bulunmuş ve ilk defa burada neşredilmiştir.

L'examen du jeune malade d'amour par Avicenne. Cette gravure appartient à la cinquième histoire. Elle est très précieuse du point de vue sujet. Le peintre a montré avec beaucoup de précision le regard fixe du malade et les pensées d'Avicenne.

de kız kardeşlerimin oğul ve kızlarından ve birbirlerinin halazadeleridir, bir eşref saat ihtiyar et de onların nikâhları kıyılınsın.

Hoca Ebu Ali iyi bir eşref saat ihtiyar etti. Nikâh kıyıldı ve âşık ile maşuk birbirlerine kavuştular ve o güzel genç padişahzade, ölüm haline geldiği o hastalıktan kurtuldu.

Ondan sonra, Kabus, Hoca Ebu Ali İbni Sina'ya her ne kadar çok tazim ettiyse de o, oradan Rey'e gitti ve Alâüddevle'nin vezaretine nail oldu. Bu, Hoca Ebu Ali Sina'nın eyyamı hayatında maruftur (28).

HİKÂYE (VI)

Kâmilüssınaa sahibi Ali bin Abbas (Elmecusî) (Fig. 6), Adududdevle'nin tabibi olup Pars diyarında, Şiraz şehrinde idi. Şehirde bir hamal vardı ki dört yüz, beş yüz من yükü sırtına alır, kaldırır. Her beş altı ayda bir hamala başağrısı âriz olur, kararsız kalırdı.

On, on beş gün, gece, gündüz devam ederdi. Bir defa onu başağrısı tutmuş ve yedi sekiz gün geçmişti. Bir kaç kere kendisini öldürmeğe niyet etmişti. Nihayet (Ali bin Abbas), o büyük tabib, bir gün o hamalın kapısının önünden geçiyordu. Hamalın erkek kardeşleri ona koşular. Tazim edip Allah azze ve celleye kase vererek kardeşlerinin ahvalini ve başağrısını söylediler. Tabib: (Onu bana gösterin) dedi. Hamalı huzuruna getirdiler. Gördü ki kuvvetli ve cüsseli bir adam. Ayağına bir çift ayakkabı giymişti ki tanesi bir buçuk من ağırlığındaydı. Nabzına baktı, idrar istedi. (Onu benimle sahraya getirin) dedi. Getirdiler. Sahraya varınca tabib, kölesine: (Hamalın başından sarığını al, boynuna dola ve şiddetle bük) dedi. Diğer kölesine de: (Kundurasını ayağından çıkar, başına yirmi kere vur) dedi. Öyle yaptılar. Çocuklar feryad ettiler, fakat tabib, muhteşem ve muhteremdi. Hiç bir şey yapamıyorlardı. Sonra tabib köleye: (Boynuna doladığın destarı al, atıma bin ve onu kendinle beraber çekerek koştur?) dedi. Köle öyle yaptı ve o sahrada hayli koşturdu (Fig. 3). Nihayet hamalın burnundan kan boşandı. (Şimdi bırak) dedi. Bıraktı. Kan pıhtılaşmış bir halde akmakta idi.

Kan akarken uykuya vardı. Burnundan üç yüz درمسنکی kan geldi. Kan durunca onu tutup eve getirdiler, uyanmadı ve bir gün, bir gece uyudu. O başağrısı gitti. Mualeceye hacet kalmadı ve bir daha da gelmedi. Adudutdevle tabibe bu mualecenin keyfiyetinden sual etti. (Ey padişah, o kan dimağda olup ياره فقرا (29) ile akacak bir madde değildi. Yaptığım tarzdan başka bir suretle mualecesine imkân yoktu) dedi.

HİKÂYE (VII)

Malihulya, etibbanın mualecesinde âciz kaldığı bir illettir. Filvaki sevdavi marazların hepsi müzmindir. Lâkin malihulyanın geç zail olmak gibi ayrı bir hassası vardır. Ebülhasen bin Yahya, (Mualeceti Bokratî) kitabında ki tıbda kimse böyle kitap yapamamıştır (30). Bu illetle malûl olan eimme, hükema ve fuzelâ ve feylesoflardan bir kaçını saymıştır. Bana da üstadım صرخ (?) adile maruf şeyh imam Ebu Cafer bin Mehmed Ebi Sa'd, şeyh imam محمد بن عقيل القزوينى vasıtasile أمير فخرالدوله باكالنجار البوبى den naklen hikâye etti:

Âli Boye azizlerinden birisinde malihulya zâhir oldu ve ona bu illet dolayısıyla kendisini öküz olmuş zannı husule geldi. Bütün gün bağırır ve ona buna beni kesin, etimden iyi keşkek olur, derdi. Nihayet iş; bir dereceye geldi ki hiç yemez oldu, günler geçer, yemek yemezdi. Etibba mualecesinden âciz kaldılar. Ebu Ali bu zamanlarda vezirdi ve شاهنشاه علاءالدوله محمد بن دشمتریار in ona teveccühü vardı. Bütün mülkü onun eline teslim etmişti, ve bütün işi onun rey ve tedbirine terk eylemişti ve hakikaten veziri Aristatalis olan İskender'den sonra hiç bir padişah Ebu Ali gibi vezire malik olmamıştı. Hoca Ebu Ali vezir olduğu zamanlarda her gün seher vaktine yakın bir zamanda kalkar, şifa kitabından iki kâğıt tasnif eder, subhu sadık doğunca şakirtlere müsaade ederdi. (31) کبا رئیس بهمنیار ve (32) ابو منصور بن زيله. Abdülvahid Cuzecanî (33) ve Süleyman Dimşıkî ve bana باكالنجار kuşluk vaktine kadar ders verirdi. Okur ve huzurunda kuşluk namazını kılıp dışarı çıkardık. Biz, dışarı çıkıncıya kadar meşahirden ve maarif erbabından ve hacet ve arizalar eshabından bin süvari, sarayının kapısında cemolurdu. Hoca oturur ve o cemaat huzuruna girerlerdi. Divana irişinciye kadar iki bin süvari olurlardı. Divanda öğle namazına kadar kalır, dönünce yemek gelir ve bir cemaat onunla beraber yemek yerdi. Sonra öğle uykusuna yatar, kalkınca namaz kılar ve Şehinşahın huzuruna gider, diğer namaz vaktine kadar memleketin mühim umuruna dair konuşur, görüşürdü. Onlar iki vücud idiler ki üçüncüleri yoktu. Bu hikâyeden maksud, hocanın feragat vakti olmadığını anlatmaktır. Tabibler, o gencin tedavisinden âciz kalınca Şehinşahı meliki muazzam Alâuddevle'nin huzuruna gidip hali anlatırlar ve hocaya söyleyip o genci tedavi etmesi için şefaatinin rica ettiler. Alâuddevle emretti. Hoca kabul eyledi. Sonra o gence: (Kasab seni kesmeğe geliyor, diye müjde verin) dedi, söylediler. Genç sevinip duruyordu. Hoca kalktı, debdebe ile hastanın sarayının kapısına kadar

Fig : 3 – Ali bin Abbas, ata binmiş kölesine başından şiddetle muhtarip olan hasta kasabı koşturuyor ve kenisi de kenardan emir verir vaziyetinde görülen bu resim 6 ıncı hikâyeye aittir.

Cette figure qui appartient à la sixième histoire, nous montre Ali bin Abbas qui envoie son domestique monté à cheval chez le boucher qui souffre du mal de tête, tandis que lui est sur le bord du chemin et donne des ordres. Cette image est importante du point de vue qu'elle démontre très nettement la figure douloureuse du boucher.

geldi. Elinde bir bıçak olduğu halde iki kişi ile içeri girdi. (Öküz nerede? Onu keseyim) dedi. O genç öküz gibi bağırdı. Yani, burada demek istiyordu. Hoca: (Avluya getirin, elini, ayağını bağlayıp yatırın!) dedi. Hasta işitince koştu. Avluya geldi ve sağ yanı üstüne yattı. Ayağını muhkemce bağladılar. Hoca Ebu Ali geldi. Bıçağı bıçağa sürttü ve oturup kasabların âdeti veçhile elini onun yanına koydu. Sonra dedi ki: (Yazık, bu ne zayıf öküz, Bunu kesmek lâayık değil. Yem verin de şişmanlasın) dedi ve kalkıp dışarı çıktı. Adamlara: (Elini, ayağını çözün ve emrettiğim yiyecekleri götürün! Ona: Ye ki çabuk semiresin deyin) dedi. Hocanın emrettiği gibi yaptılar. Ona yiyecek götürüyorlar, o da yiyip duruyordu. Ondan sonra Hocanın buyurduğu şerbet ve ilâçları (iyi ye ki bu, öküzü iyi semirtir) deyip veriyorlardı. O işitip semirtirse keserler ümidile yiyordu. Tabibler Hoca Ebu Ali'nin emrettiği veçhile onun tedavisine başladılar. Bir ayda iyileşti ve sıhhat buldu. Bütün erbabı akıl bilir ki bu çeşit tedavi ancak kâmil bir fazl ve tamam ilim ve doğru hads ile yapılabilir.

HİKÂYE (VIII)

Herat'da Melikşah'ın zamanında (yaşıyan) ve Sencer'in zamanından bir kısmını idrak eden bir feylesof vardı (34). Ona Edib İsmail derlerdi. Çok büyük, fazıl ve kâmil bir zattı. Esbab ve maişeti ise tabibliktendi. Bu cinsten nadir mualeceleri çoktu. Bir zamanlar Kasablar çarşısından geçiyordu. Bir kasab, bir koyunu yüzmekte ve arada bir elini koyunun karnına atıp sıcak içyağı çıkararak yemekte idi. Hoca İsmail bu hali görünce orada bulunan bir bakkala: (Eğer bu kasab ölürse gömülmeden bana haber ver) dedi. Bakkal: (Haber veririm) dedi.

Bu sözün üstünden beş, altı ay geçince bir gün sabah vakti filân kasabın hiç bir illete uğramadan ve hiç bir hastalığa tutulmadan füc'eten öldüğü haberi duyuldu ve bakkal taziyeye gitti. Halkın elbiselerini yırtmakta ve bir kısmının: (Gençti, küçük çocukları vardı) diye tahassürle yanmakta olduklarını gördü. Hoca İsmail'in sözü aklına geldi. Koştu, haber verdi. Hoca İsmail: (Geç oldu) dedi ve esasını alarak o eve gitti. Ölünün yüzünden örtülmüş olan şeyi kaldırdı. (Ve nabzını eline aldı ve birisine sopayı onun ayağının üstüne daimi bir surette vurmasını emretti. Bir saat sonra kâfi dedi). Sonra sekte ilâcına başladı. Üçüncü günü ölü kalktı. Gerçi meflûç oldu ama, ondan sonra yıllarca yaşadı. Halk taaccüb etti. O büyük adam, onun sekteye uğrıyacağını evvelden görmüş ve anlamıştı.

HİKÂYE (IX)

Şeyhülislâm Abdullah Ensari Kaddesallahü Ruheh (35) bu hocaya taassub gösterirdi. Bir çok defa ona kasedetti ve kitaplarını yaktı. Bu dinî bir taassubdu ve Herat'luların, onu ölüyü de diriltmekte olduğuna itikad ettiklerinden ve bu itikadı, avama ziyan verdiğinden neş'et ediyordu. Şeyh hastalandı. Hastalığı sırasında ondan hıçkırık zuhur etti. Tabibler, her ne kadar ilâç verdilerse de fayda eymedi; ümidlerini kestiler. Ümitsizlikten sonra şeyhin idrarını ona yolladılar ve ondan, başkasının adını vererek ilâç istediler. Hoca İsmail, karureye bakınca: (Bu filân adamındır ve hıçkırığı vardır. Bunda âciz olmuşlardır. Ona söyleyin, bir istar bademiçi zarını, bir istar şekeri askeri ile dövüp ona versinler. Bu suretle kurtulur. Deyin ki ilim öğrenmek ve kitap yakmamak lâzımdır.) dedi. Bundan sonra iki şeyi dövüp verdiler. Hıçkırık durdu ve hasta rahatlandı.

HİKÂYE (X)

İskenderiye meşahirinden birisinin, Calinos'un zamanında, elinin ucu ağrımağa başladı, kararı ve hiç rahatı kalmamıştı. Calinos'a haber verdiler. Omuz başına sürülmek üzere bir merhem yolladı. Calinos'un dediği gibi yaptılar. Derhal ağrı durdu ve hasta iyileşti. Tabibler taaccüb ettiler. Sonra Calinos'dan (bu yaptığım mualece nedir?) diye sordular. (Elinin ucunda bulunan ve ağrıyan sinirin mahreci omuz başında idi. Ben, aslı tedavi ettim, fer' iyi oldu) dedi.

HİKÂYE (XI)

Fazl bin Yahyayi Bermeki'nin göğsünde bir parça Baras zuhur etti. Çok rahatsız oldu ve kimsenin muttali olmaması için hamama gitmeyi geceye bıraktı. Nedimleri cemetti, ve bugün Irak, Horasan, Şam ve Farsda hangi tabibi daha hâzik ve meşhur olarak bildiklerini sordu. (Fars diyarında Casilik'dir) dediler. Şiraza adam yolladı. Cacilik'i Fars diyarından Bağdada getirdi, ve onunla yalnızca oturup imtihan yollu dedi ki: (Ayağımda kuvvetsizlik var. Mualece etmek lâzım.)

Hekim Casilik dedi: (Bütün sütlü ve ekşi şeylerden perhiz etmek ve bir yıllık tavuğun etile nohut suyu ve kuş yumurtalığını balla karıştırıp helva yaparak yemek lâzımdır. Bu gıda, tertibi intizama girince tedavi tedbirlerine başlarım). Fazl: (Öyle yaparım) dedi. Âdet

Fig : 4 – Müellif Nizamii Aruzi "gencim ve dünzayı görmedim diye mütessir bir surette kendisini acındıran genç kız hastasının nabzını muayene ederken. Bunda müellifin dikkatli siması; genç kızın ızdırabı ne güzel tasavvur edilmiştir. Resim On ikinci hikâyeye aittir. T. T. E.

L'auteur Nizamii Aruzi en train de tâter le pouls de la jeune fille qui se plaint en disant: «je suis jeune et je n'ai pas vu le monde». Ici, la figure attentive de l'auteur et la douleur de la jeune fille sont très bien dessinées.

üzere o gece her şey yedi. Koyu (zirba) yapmışlardı, onu da yedi. Kâmeler (36) ve revasır (37) den hiç ihtiraz etmedi.

Öbür gün Casilik geldi. İdrar istedi. Baktı, yüzünü buruşturup (ben sana bu mualeceyi yapamam. Çünkü seni ekşi ve sütlü şeylerden menetmişim. Sen (zirba) yiyor, (kâme) ve (incibat) (38) den perhiz etmiyorsun, mualece muvafık düşmez) dedi.

Fazl bin Yahya o büyük zatın hads ve hazakatini tahsin edip illetini ona açtı ve: (Seni bu mühim iş için çağırdım. Bu yaptığım bir imtihandı) dedi.

Casilik mualeceye başladı ve bu hususta ne lâzımsa yaptı. Bir vakit geçti, hiç fayda vermedi. Hekim Casilik, kendi kendine bu, (bu kadar mühim bir şey değildi. Bu kadar sürmiyecekti) diye canı sıkılıp duruyordu. Nihayet bir gün Fazl bin Yahya ile otururken: (Ey büyük sahip, mualece için ne lâzımsa yaptım, hiç tesir etmedi. Yoksa baban senden hoşnud değil midir? Babanı hoşnud et ki ben de senden bu illeti geçireyim) dedi.

Fazl o gece kalktı ve Yahya'nın yanına gitti. Ayağına kapandı; rızasını diledi. O ihtiyar baba da ondan hoşnud oldu. (Casilik, onu bu mualece envaile tedavi etmekte, o da iyiliğe doğru gitmekte idi. Uzun müddet sürmeden şifa buldu.) Sonra Fazl, Casilik'ten: (İlletin sebebinin babamın hoşnudsuzluğu olduğunu nereden bildin?) diye sordu. Casilik: (Ben her mualeceyi yaptım. Fayda vermedi. Dedim ki bu büyük zat bir yerden tekme yemiştir. Baktım hiç kimseyi görmedim ki geceleyin senden hoşnudsuzlukla ve zahmetle uyusun. Belki sadaka, ihsan ve in'amlarından dolayı bir çok kimseler istirahattedir. Nihayet anladım ki baban sana gücenmiştir, ve seninle onun arasında incitecek sözler söylenmiştir. Ondan olduğunu bildim ve bu ilâci yaptım, geçti. Düşüncem hata değildi) dedi. Ondan sonra Fazl bin Yahya, Calisik'i zengin etti ve Farsa gönderdi.

HİKÂYE (XII)

(Müellifin bir hastasını sureti tedavisi)

547 (1152) senesinde Sultaniâlem Sencer bin Melikşah ve efendim Alâüddünya veddin Elhüseyn bin Elhüseyn Allah mülk ve kuvvetlerini ebedî etsin, arasında (Obe) kapısında harb oldu. Gur askerine yılgınlık ve gözdağı hasıl oldu. Bu bende de Gura mensub bulunduğumdan Heratda gizlenerek dolaşıyordum. Düşmanlar her cins hezeyanlar söylüyorlar ve şematetler edip duruyorlardı. Bu sırada bir gece

bir büyük adamın evine geldim. Yemekten sonra bir iş zımnında dışarı çıktım. Kendisi için oraya gittiğim o büyük zat (onu halk şair olarak tanır, fakat şairlikten başka fazıl ve nucum, tıb, teressül ve diğer ilimlerde de mütebahhirdir) diye beni öğüyordu (Fig. 7).

Meclise tekrar gelince ev sahibi bana başka tarzda (daha ziyade ve âdeta) muhtaç olan kimselerin hürmeti gibi hürmet etti. Bir müddet geçtikten sonra benim yakınım gelip oturdu ve: (Ey filân, bir kızım var ve ondan başka kimsem yok. Bu kızın bir illeti var. Hayz zamanında on beş من kan geliyor ve çok zayıflıyor. Tabiblerle meşveret ettik. Bir kaç kişi tedavi etti, hiç bir faydası olmadı. Eğer bağlarsa karnı şişip ağrıyor, açarlarsa kan akıyor ve zaâf hasıl oluyor. Tamamile kuvvetten düşmesinden korkuyorum) dedi. (Bu illet bu sefer zâhir olunca bana haber ver) dedim.

On gün sonra bir gün hastanın annesi gelip beni götürdü ve kızı yanıma getirdi. Gayet güzel, fakat dehşetzede idi ve hayatından ümidini kesmişti. Hemen ayağıma düştü ve (baba Allah hakkı için fer-yadıma yetiş, gencim ve dünyayı görmedim) dedi. Gözümünden yaş aktı. (Fig. 4).

(Gönlünü hoş tut, bu kolaydır) dedim ve elimi nabzına koydum. kuvvetli buldum. Yüzünün rengi de yerinde idi. İmtilâ, mizac, yüzünün rengi, yaş, fasl ve memleketin havası, âdet, mülâyim araz ve sınaat gibi umuru aşerden çoğu da mevcuttu. Bir hacamatçı çağır-dım. Her iki elindeki damarı سابق ile açtı (yardı) kadınları yanın-dan uzaklaştırdım. Pis kan tamamile akmıştı.

İmsâk ve istirahatle bin درمسنکی kan aldım. Hasta baygın düş-tü. Ateş getirmelerini emrettim ve yanında kebab pişirmeğe başladım ve kuş çeviriyordum. Nihayet ev kebab buharile doldu ve dimağına gitti. Akli başına geldi ve hareket etti. İnledi. Sonra su içti. Ona müferrih bir şey yaptım ve itidal ile bir hafta mualece ettim. Kan yerine geldi ve o illet zâil oldu. Hayz kararı derecesine geldi. Ona Evlâd dedim. O da beni baba diye çağırır. Bugün bana öbür evlâd-larım gibidir.

Haşiyeler

(1) Türkçede «Saç safadan, Tırnak cefadan» diye bir darbimesel vardır. Saçın uzaması alâmeti sıhhat addedilmiştir. Burada da zikredilen evsaf alâmeti sıhhattir (Baki).

(2) [Hads] Zan ve tahmin.

(3) Nabzın iki tarafı, yani inkıbaz ve inbisat, ve itidali, yani sükûnu olacak. Bu suretle üçe ayrılıyor.

(4) Tefsire. İdrardır ki onunla hastalık istidlâl edilir ve tabibler hastanın hastalığını onun rengile istidlâl ederler.

(5) Mesaili Huneyn bin İshak bu kitabın ismi المسائل في الطب للمعلمين dir. Ve Avrupa kütüphanelerinde müteaddit nüshaları vardır.

(6) Mürşidi Mehmed Zekeriyai Razi bu kitabın adı كتاب الفصول في الطب dir. مرشد adile meşhurdur ve lâtince tercemesi 1500 senesinde Venedik'de ve diğer yerlerde mükerreren tabedilmiştir. Bu kitabın adını Hacı Halife Keşfüzzunun'da yazmamıştır.

(7) Şerhi Neyli Tabakatületibba'da Neyli'nin tercemei halinde o ابو سهل سعيد بن عبدالعزيز النيلي dir. Faziletle meşhur ve tıb sınaatında âlim ve tasnifi ceyyit ve edebi ilimlerde mütefennin ve nazmü nesirde akranına faiktir der. مع نكت من شرح الرازي (Bokrat değil) اختصار كتاب المسائل يتيمة الدهر de تعالي kitaplardan der. شرح جالينوس لكتاب الفصول dördüncü kısmında bundan ve biraderi Mehemed bin Abdülâziz'den bahsederken Ebu Abdürrahman Mehmed bin Abdülâziz ve kardeşi Ebu Sehl Nişaburun hasenat ve mefahirindendir. Ebu Sehl tıbda teferrüd edenlerin âyanındandır. Her ikisi de edib ve şair ve faziletlere etrafile sahib kimselerdir, demektedir. Bundan malûm oluyor ki Neyli Nişabur'ludur ve Sealebi ile muasırdır ve yahut onun asrına karib bir asırda yaşamıştır. Fakat Neyli kelimesinin neye mensub olduğu anlaşılamadı.

(8) ذخيرة ثابت بن قرة Kafati Tarihülhükema'da bu kitabın bu müellife aidiyeti şüphelidir, der.

(9) Mansurî Mehmed Zekeriyayı Razi. Kitabı Mansurî, yahut

كتاب الطب المنصوري tıp ilminde on makaleyi muhtevi bir kitabdır ki müteaddit nüshaları vardır. Razi, bunu Rey hâkimi Mansur bin İshak bin Ahmed bin Esad'ın namına telif etmiştir.

Rey'de onun müddeti hükûmetinde, yani 290-296 (902-908) senelerinde Mehmed bin Zekeriya da Rey'de oturmuş olmalı ki bu eseri onun namına yazmıştır. Mezkûr Mansur da 302 (914) senesinde Samanîlerin üçüncü padişahı Nasr bin Ahmed'in aleyhine huruç eden Mansur'dur. Kitabı Mansuri'nin mensub olduğu mansur hususunda doğru söz budur ve Yakut'tan başka bu Mansur'un kim olduğunu doğru olarak kimse bilememiştir. Sair müverrihler umumiyetle bu hususta sehiv ve hataya düşmüşlerdir.

Ezcümle İbni Halkân, Mehmed bin Zekeriyayı Razi'nin tercemei halini yazarken iki kavil zikreder. Birisi Kitabı Mansuri'nin Samanîlerin altıncı padişahı olan Mansur bin Nuh bin Nasr namına yazılmış olmasıdır ki Nizamî Aruzî de bu akidededir. Bu söz tamamile fasittir. Çünkü Razi'nin vefatı kavillerin ihtilâfına nazaran 311, yahut 320 (923, yahut 932) senesindedir. Mansur bin Nuh'un saltanatı ise 350-366 (961-976) senelerindedir. İbni Halkân'ın bu kitabın Mansur'un çocukluğu zamanında telif edildiği hususunda serdettiği mütalea doğru değildir. İbni Halkân'ın öbür sözü Kitabı Mansuri'nin ابو صالح منصور بن نوح olduğudur. Bu söz neseb silsilesindeki نوح lâfzını, اسحق بن احمد بن نوح e tebdil edersek sahîh olur.

زين الدين اسماعيل بن حسن الحسيني gelecek olan zikri اضرار الطب (10) مجد الدين ابو محمد Harzemşah 521-551 (1127-1156) in veziri محمد البخاري nin adsız Harzemşah 521-551 (1127-1156) in veziri محمد البخاري nin arzusu üzerine diğeri telifi olan Zâhirei Harzemşahi adlı kitaptan telhisen farisi olarak ilmi tıbbâ dair telif ettiği bir kitabdır. Müteaddit nüshaları mevcuttur.

الجامع الحاضر اصناعات الطب (11) de denen Kitabülhavi Razi'nin müellefatından en ehemmiyetlisi ve büyüğüdür. ركن الدولة ديلمى nin veziri İbnilâmid; Razi'nin vefatından sonra müsveddelerini Rey'de ele geçirip Razi'nin şakirtleri vasıtasile tertip etmiştir. Müteaddit nüshaları mevcuttur. Lâtinceye tercemesi 1486 da İtalyada, Brişyada ve sonra 1509-1542 de tekrar tabedilmiştir.

كتاب كامل الصناعة الطيبة Kâmilüssınaa Mülki adile maruf olan كتاب كامل الصناعة الطيبة (12) ilmi tıbbâ arabca olarak yazılmış bir eserdir. 384 (994) te vefat eden علي بن العباس المجوسي الا هوazy الارجانى nin telifidir. (Fig. 6). Bu zat

Fig : 6 – Ali bin Abbas Mecusinin Fig. 3 de resminin daha büyütülmüştü.. T. T. E,

L'agrandissement du portrait d'Ali bin Abbas medjusi montré dans la fig. 3.

asrının meşhur tabiblerinden ve Adduddevlei Deylemi'nin tabibi hususisi idi.

Gerçi ismi Ali'dir. Fakat Mecusi idi. Mezkûr kitabın «Meliki» tesmiyesi Musannifin dibacesinde اذ كان ائما صنفته للمك الجليل عضد الدولة ديلمى demesindedir. Kâmilussınaa'nın arabca metni, Lâhur ve Mısırda ve lâtince tercemesi 1492 de Venedikte, 1523 de Holanda'da Layden'de tabedilmiştir.

(13) الأية مقالة veya كتاب الأية في الطب bu kitab صد باب بو سهل مسيحي (13) diye maruftur. Müellifi ابو سهل عيسى ابن يحيى المسيحي الجرجاني dir. Doğduğu yer Cür candır. Bağdad'da tahsilini ikmal etmiştir. Dördüncü asır (X uncu asr) ın meşhur hekim ve tabiblerindendir. İbni Sina'nın üstadlarından biridir. Me'mun bin Mehmed Harzemşah'la oğlu 407 (1016) da öldürülen Ebül Abbas Me'mun bin Me'mun Harzemşah'ın huzurunda vakit geçirirdi.

Harzemşah'lardan bu tabaka, malûm olduğu üzere fazılların karini olup huzurları her fen âlimlerinin, büyüklerinin mecmai idi. İbni Sina ve Birunlu Ebu Reyhan da onun esdikası cümlesinden olup Me'muni'lerin himayesinde yaşıyanlardandı.

Ebu Reyhan, Elasarülbakiye mukaddemesinde tabedilen kendi müellefatının fihristinde Ebu Sehli Mesihî'nin Ebu Reyhan'ın namile tevşih edilen 12 kitab ve risalesini sayar. Kitabül Mie fit Tıb ve diğer tasniflerinden bazılarının müteaddit nüshaları mevcuttur. Vefatı 390 (990) da gösteriliyorsa da buna itimad edilemez.

(14) Zâhirei Harzemşahi çok büyük bir kitab olup ilmi tıbbın bütün şubelerine dair farisi olarak yazılmıştır. Zeyneddin (yahud Şerefeddin) Ebu İbrahim İsmail bin Hasan bin Ahmed bin Mehmed (yahud Mehmed bin Ahmedel Hüseyiniül Cürcani'nin eseridir. 531 (1136) da ölmüştür. Bu kitabı, kendisinin Zâhirei Harzemşahi dibacesinde zikir ve tasrih ettiği veçhile 504 (1110) senesinde Harzemşahi'ler silsilesinin müessisi Kutbeddin Mehmed Harzemşah namına telif etmiştir. Bu eserin ve müellif eserlerinden çoğunun müteaddit nüshaları Avrupa kütüphanelerinde vardır.

(15) Hiç bir yerde Mehmed bin Zekeriya'nın müellefatı arasında bu kitabın adını bulamadık.

(16) Müellif ابو على بن عبدالرحمن بن مندويه الا صفهاني dördüncü hicri asır (X uncu asr) ın meşhur tabiblerinden olup Aduddevlei Deylemi'nin muasırı idi. Sene 382-372 (949-982) Adudud devle Bağdadın meş-

hur hastanesini yapınca asrın hazik ve meşhur tabiblerinden 24 neferi her memleketten istedi ve o hastanede memur etti.

İbni Menduye de bu 24 neferden biri idi. İbni Menduye ilmi tıbda âlim olduktan başka asrın üdeba ve şüerasından da sayılır. Güzel şiirleri vardır ve ilmi tıbda bir çok eserleri mevcuttur. Müellefatından 50 ye yakın kitab ve risale sayılmaktadır. Tabakatületibba, ezcümle Kitabülkâfi fit Tıb'ı vardır ki Nizamî Aruzî'nin Kifayeden muradı bu kitab olacaktır. Müellefatından halihazırda bir şey kalıp kalmadığı malûm olmadı.

(17) İbni Sina, bu kitabı Ali bin Me'mun Harzemşah'ın (cülûsu sene 387 (997) veziri Ebül Hüseyin Ahmed bin Mehmedüssehlî namına telif etmiştir. 1305 (1887) de دفع المضار الكليه عن الابدان الانسانية بتدارك adı altında Mısırda Bulak matbaasında tabedilmiştir. Kitabın haşiyesinde de Mehmed bin Zekeriya'nın müellefatından دفع مضارها vardır.

(18) زين الدين اسماعيل بن الحسن الحسيني الجرجاني zikri geçen خفي علاني (18) nin farisi olarak telif ettiği tıbba dair muhtasar bir kitabdır. Müellif de dibacede Zâhirei Herzemşahî'yi telifden fariğ olduktan sonra o kitabın ve bilhassa mühim noktalarının telhis ve ihtisarına ve bir kitab da cem'ine Alâüddevle'nin adsız Harzemşah'ın kendisini memur ettiğini söyler. Musannif de emir mucibince hareket edip Kitabı Huffii Alâî'yi telif eylemiştir. Buna nazaran kitabın tamamlanması adsız Harzemşahın cülûs yılı olan 521 (1127) den sonra olmalıdır. Huffii Alâî'nin müteaddit nüshaları vardır. Huffi, meste mensup demektir. Musannif bu lâkabın veçhi tesmiye ve telkibini kitabının dibacesinde zikreder. (Bu muhtasar uzun olmayıp iki cilt üzere yapıldı, taki daima mest kenarına sokularak taşınabilsin). Alâî Alâüddevle'ye mensuptur. Müellifin dibacede tasrih ettiği veçhile adsız Harzemşah'ın lâkablarından.

(19) Yadigârı Seyid İsmail Cürcanî, ilmi tıbda muhtasar bir kitab olup zikri geçen Zeyneddin İsmail bin Hasan telifidir.

(20) Buhtîşua'dan murad bu iki şahıstan birisidir: Ya Buhtîşua bin Corcisi Cendisaburi'dir ki Harun Reşid'in tabibi idi. Tarihi vefatı malûm olmadığından Me'mun zamanını idrak etmiş olması da mümkündür. Yahud da onun hafidi Buhtîşua bin Cebrail bin Buhtîşua bin Corcis'dir ki 256 (869) da vefat etmiştir.

Me'mun'un evahiri ömründe etibbayi hassasındandı. Me'mun'dan

sonra Mehdi'ye kadar diğer hülefaya da hizmet etti. **يوشع ve محيشوع** ve bunun gibi kelimeler, fars dilinin terkiplerinden olup o kelimenin bir cüzü **نجات** dür. **نجات** yani (necat verdi), yahud (kurtardı), **يزد** yani (necat veriyor), yahut **بخن** (filinden) kelimesile diğer bir kelimededen meydana gelen mürekkep isimler İsevi üslubu veçhile farscada kullanılır. **مرا نجات** yani (Allah necat verdi) ve **نجاتيوشع** yani (İsa necat verdi) isimleri kullanılan isimlerdendir.

(21) Bu risale Britiş Müzeum'da mevcuttur. (Add. 16, 659 XXXIII f. 488) ibaresinin aynı budur:

« و سمعت ان طبيباً حضر مجلس ملك السامانيين و بلغ من قبوله له ان اهله لموا كلمة على المائدة التي توضع له في دار الحرم ولا يدخلها من الدكور داخل و انما يتولى الخدمة بعض الجوارى (و كانت) منها جارية تقدم الحوان و تضمه اذ قوسه راع و منعها الانتصاب و كانت خطبة عند الملك فقال للطبيب عالجها في الحال على كل حال فلم يكن عند الطبيب تدبير طبيعى في ذلك الباب يشفى بلا مهلة ففرغ الى التدبير النفسانى و امر ان يكشف شعرها فما اغنى ثم امر ان يكشف بطنها فما اثر ثم امر ان تكشف عورتها فلما حاول سائر الجوارى ذلك نهضت فيها حرارة قوية اتت على الرع الحادثة تحليلاً فار تجعت مستقيمه سليمة »

(22) Mehmed Kazvinî'ye göre bu hikâye uydurmadır. Çünkü esas batıldır. Hikâyenin esası Emir Mansur bin Nuh bin Nasr'ın Mehmed Zekeriya ile muasır olduğudur. Halbuki Mansur'un saltanatı 350-366 (961-976) senelerindedir. Mehmed Zekeriya ise 311 (923) ve yahut 320 (932) de vefat etmiştir. Müellif, yahut bunu istinsah eden, Mansur isminde iştibah etmiş, yanlışmıştır. Samanî hükümdarlarından ve Mansur'dan evvel diğer bir hükümdar olacaktır da denemez. Çünkü hikâyenin esası Mansur'un namınadır. Çünkü müellif Razi, Mansur'un yanına gitmek istemedi. Mansurî kitabını tasnif edip birine vererek gönderdi, ve (ben bu kitabım) dedi... ilâh. diyor. (9 numaralı haşiyeye bakınız.)

برتى ibaresi bütün nüshalarda bu tarzdadır. Emlâki Me'mun'dan maksad ne olduğu anlaşılamadı.

(23) Me'munyan hanedanı ilk zamanlarda Samanî'lerin haraçgüzarı iken Samaniye'nin fetret ve inkıraz devrile Gaznevi'lerin istiklâl devri arasında nimmüstakil bir vaziyete sahib ve bilâhare tekrar Gaznevi'lerin himayesine dahil oldular.

380 (990) dan itibaren tarihte görülen Harzemi'ler şunlardır:

1— 387 (997) vefatı **مأمون بن محمد خوارزمشاه**.

2— 387 (997) de cülûs etti. Vefat tarihi **علي بن مأمون بن محمد خوارزمشاه**.

malûm değildir. İbni Sina, bunun zamanında Harzeme geldi ve Ebul Huseyni Süheylî bunun ve bundan sonra biraderi Ebül Abbas'ın vezaretinde bulundu.

3— ابو العباس مأمون بن مأمون بن محمد خوارزم شاه (Bu hikâyede zikri geçer) kardeşinden sonra cülûs etti. Kardeşi gibi Sultan Mahmud Gaznevînin damadı idi. Bir müddet Sultan Mahmud'la hoş geçindi. Sonra da Mahmud şüphelendi. Hutbelerde kendi adının zikredilmesini istedi. Ebül Abbas kabul ettise de Harzemî'ler kabul etmediler ve Ebül Abbas'ı öldürdüler. 407 (1016).

4— ابو الحارث محمد بن علي بن مأمون بن محمد خوارزم شاه zamanında Sultan Mahmud Harzemi zaptetti ve Me'munyan silsilesi munkariz oldu. Sultan Mahmud bir çok fûdelâyı Gazne'ye götürdü. Ebu Reyhan da bunların arasında idi. Bu hikâyede Ebu Reyhan'ın sureti azimeti asılsızdır.

Ebül Hüseyin Ahmed bin Mehmedüs Süheylî, رسالة تدارك انواع الخطاء والتدبير الطي لا بي علي بن سينا mukaddemesinde bu vezirin künyesini Ebül Hasen yazmışsa da doğrusu Ebül Hüseyin'dir. Süheylî yerine de bazı mevzularda Sehli yazılıdır. Fakat birincisi daha doğrudur. Bu zat, fazıl vezirlerden olup gayet hünerver ve ilme muhibdi. 404 (1013 senesinde Ebül Abbas, Harzemşah'ın korkusundan Harzemden muhaceret edip Bağdad'a geldi ve orada tavattun etti. 418 (1027) de Samarada vefat etti. Ebu Ali Sina, kendi tercemei halini yazdığı risalede şakirtlerinden Ebu Ubeyd Abdülvahid Cuzecani'den naklen ondan bahsetmiş ve bazı müşahedatını da ilâve etmiştir. İbni Sina'nın bu risalesi Tarihül Hükema ve Tabakatül Etibba'da tamamen nakledilmiştir. Risalenin kendisi Britiş Müzeum'dadır. İbni Sina, bunda der ki: (Zaruret beni Buharadan rihlet ve Gürganca intikale mecbur eyledi. Bu ulûmu seven Ebül Hüseyin Süheylî orada vezirdi. Orada Emir olan Ali bin Me'mun'e de takdim edildim. Orada benim mislim kifayetinde ilim sahibi zevat bulunduğu bence sabit oldu...) İbni Sina, bazı teliflerini mezkûr Ebül Hüseyin Süheylî adile tevşih eylemiştir.

Tabakatül Etibba'da İbni Sina'nın müellefatı arasında bu zatın namına iki kitab sayılmıştır.

(24) Ebül Hayr Hummar - Ebül Hayr bin Hummar. Bu zat meşhur tabib ve mantıkçı feylesofu nasranî ابو الخير الحسن بن شوار بن بابا veya Behnam'dir ki İbnül Hummar diye şöhret bulmuştur.

331 (942) de Bağdad'da doğmuş ve felsefe ve mantık ilimlerini meşhur mantıkçı *یحیی بن عدتی* den okumuş ve bu iki fende nihayet dereceye vâsıl olmuştur. Hikmet ve tıp ilimlerini tekmil ettikten sonra Harzeme gidip hükümdarı fazıl Me'mun bin Mehmed bin Harzemşahın hizmetine erişmiş ve Sultan Mahmud Gaznevî'nin Harzemi fethine 408 (1017) kadar Harzemşah'ların himayesinde yaşamıştır. Mahmud Gaznevî, onu da diğer fazıllar ile beraber kendi müsahabetinde Gazneye götürdü. Yaşı o zaman yüzü geçmişti. Hükümdar ona son derece ikram ve tazim etmiştir. Hattâ huzurunda yer öpmüştür, derler. Ebül Hayr, fakirlere ve zayıflara son derece tevazu ve zenginlerle büyüklere son derece azemet ve temennu ile muamele ederdi.

Ehli ilim ve zahidlerin ibadetine yürüyerek gider ve bu yürüyerek gidişi cebir sahipleri fasiklerin iyadetine gidişime kefarettir ittihaz ediyorum derdi. Hükümdarlar ve Emirlerin huzuruna giderken kemali azamet ve ebhetle hareket eder ve üç yüz süvari Türk köle maiyetinde giderdi, derler. Bunlardan bir gün Sultan Mahmud'un huzuruna giderken Kunduracılar Çarşısında atı ürktü ve on uyere düşürdü. Hastalanıp o illetten öldü. Ölüm yılı muhakkak olarak malûm değildir.

(25) Ebu Nasr Irak Farisi kaidesince izafedir, aslı Ebu Nasr bin Irak dır. *ابونصر منصور بن علی بن عراق مولى امير المؤمنين* dördüncü hicri asır (XI inci asır) ın büyük riyazilerindedir ve Ebu Reyhanın muasırındır. Ebu Reyhanın namına riyaziyenin muhtelif kısımlarına ait 12 kitap telif etmiştir ki Ebu Reyhan kendi kitaplarının fihrisinde - Kitabül Asarül Bakiye mukaddemesinde tabedilmiştir - bunları zikreder.

آل عراق Harzenin Mülükü kadimesi olup nesepleri zannedildiğine göre Keyhusreve müntehi olur. Nizamî Aruzinin Ebu Nasr bin Irak Harzemşah Memunun biarderzadesi göstermesi yanlıştır. Her iki nesebin karşılaştırılması bu yanlışı gösterir. Maamafih bunların arasında diğer bir nisbet bulunabilir.

(26) Bu hikâyenin doğruluğu her ne kadar aynen muhakkak değilse de Şeyh Ebu Ali Sina Kanun adlı kitabının Aşk faslında bu çeşit ilâca işaretle der ki *نَبْضاً بلا نظام البته...* yani *ويكون نبضه (اي نبض العاشق)* (Aşkın nabzı, mutlaka eshabı humumun nabzı gibi intizamsızdır ve nabzı ile hali hâsseten maşukun zikri ve likası zamanında birdenbire değişir. Bundan maşukun kim olduğu - kendi itiraf etmezse- istidlâl edilebilir. Çünkü maşukunun bilinmesi ilâcının yollarından biridir. Bu husustaki hîle şudur: bir çok isimler, nabzı tutularak, sayılır. Bu sırada nabız büyük bir ihtilâf gösterecektir, duracak gibi olur.

Sonra yine isimler sayıp bunu bir kaç kere tekrar edersen maşukun ismini anlarsın. Sonra yine bunun gibi sokak ve meskenleri nisbet ve beldeleri sayarsın ve nabzı yoklarsın ve maşuka izafe edersin. Nabzı tutarsın. Bunlardan biri zikredilirken tegayyür edince maşukuna aldiyetini anlarsın. Bu suretle maşukunun isim, hiyle ve hırfet hususunda da havassını cemedersin. Biz bunu tecrübe ettik ve istihraç eyledik) (Kanunu İbni Sina, Bulak tab'ı C. 2. Sa: 71 - 72). Topkapı sarayında arabca aslının türkçeye tercemesi bulunan Ahmed mahalli Masrının Kanunud Dünya eserinde (s. 305) İbni Sina tercemesi halinde bu hikâye mevcut olduğu gibi mesnevide de hikâyenin mezkûr olduğu malûmdur. (Süheyl)

Mesnevinin ilk cildinde (Matbaai Âmire tab'ı: s. 8) bu hikâye aynen fakat İbni Sinanın değil de tabibi ilâhiye nisbetle vardır. Esasen sofiyei safiye, felâsefeyi bu meyanda da tabiatile İbni Sinayı sevmediklerinden ve hikâye nazara şayan olduğundan İbni Sinanın adı alınmayarak tabibi ilâhiye nisbetle zikredilmiştir. meylânanın hikâyenin İbni Sinaya ait olduğunu bilmemeleri de mümkündür. Mesnevide hikâyenin bu hikâyeye taallûk eden beyitleri böyle başlar:

آن حکیم خارجین استاد بود دست میزد جابجای آزموذ

24 mısradadır. Son mısraı budur:

نبض جنت و روی سرخس زرد شد کز سمرقندی و زرکی فردشد
(Baki)

(27) Şeyh Ebu Ali İbni Sina, kendi tercemei halini yazdirdığı risalede Harzemden Horasana intikalini anlattıktan sonra (23) numaralı nota bakınız) der ki (... sonra zaruret Horasana, oradan da Gürgana gitmemi icabettirdi. Kasdım Emir Kâbusu görmekti. Bu sırada Kabus mehuz oldu. Onu bazı kal'elerde habsettiler ve orada vefat etti). Bu fıkradan vâzihan anlaşılıyor ki İbni Sina قابوس بن شمکیر in huzuruna irişmemiş ve Cürçane vüsulü sıralarında Kabusu tutup habsetmişler ve az bir müddet sonra da öldürmüşlerdir 403 (1012).

Şu halde bu hikâyede İbni Sinanın Kabus ile mülâkatına dair bütün rivayetler uydurmadır. (Kazvini).

Kanunüddünya'da bu aşk hastalığı hikâyesi; teşhis başka bir tarzda yazılmıştır. Hastanın عضدالدوله ابن بویه nam Emirın kardeşi oğludur. Etibba tedavisinden âciz kalınca İbni Sinayı çağırıyorlar.

Nabzına bakıyor. Şehrin sokaklarını bilen birisile, hasta da olduğu halde dolaşıyorlar. Nihayet hastanın sevdiği kızın evinin önüne gelince nabzının tegayyüründen hastalığı anlaşılıyor. Onunla evlendiriyorlar. Adudüdevle İbni Sinanın yanında kalmasını istiyor İbni Sina nihayet آ de defnediliyor. - Dr. A. Süheyl Ünver - Şarkta Ansiklopedik aserler üzerine. Sur les ouvrages encyklopédiques en orient 1935.

(28) علاءالدوله حسامالدين ابو جعفر بن دشمزيار (28) dir ki İbn-i İskakabile maruftur. İsfahan ve muzafatinin valisidir. Hükümranlığı 398 - 433 (1007 - 1041) senelerinde olup 433 (1041) de vefat etmiştir. Babası nin valdesi Seyyidenin dayısı idi. Deyalime lûgatinde dayıya كوه yahut كوه dendiğinden علاءالدوله İbn-i İskak ile meşhur olmuştur. Musannifin bu fıkrada iki yanlış vazihan görünmektedir. Birisi İbni Sinanın vezaretinde Reyde olduğunu farzediştir. Halbuki Hemedandadır. Öbürü İbni Sinayı Alâüddevenin biraderi شمسالدوله بن خزالدوله ديلمی yi birbirine karıştırıyor. Zira İbni Sina شمسالدوله nin vezaretine 405 (1014) ve 412 (1021) seneleri arasında iki kere nail oldu.

Şemsüddevenin vefatı ile oğlu شمسالدوله nin cülûsundan sonra 412 - Z (1021) İbni Sina İsfahana gidip Alâüddeve bin Kakuyenin hizmetine erişti ve onun havası nüdema ve mukarribininden oldu ve bir çok kitaplarını onun namına yazıp nihayeti ömrüne kadar onun hizmetinde kaldı. Hiç bir vakit vezaretini ifa etmedi.

(29) Yarıc etibba istilâhında يارج diye maruf olan kelimedir. Yarıc ilâçlardan bir terkiptir ki eseri müşhil ve musallih olmasıdır. (Kanunu İbni Sina, Bulak tab'ı C. 3, S. 340)

Yarıc Fiykera Yunancada acı demektir. يارج فيقرا bir müşhildir ki esas acı olmasıdır.

(30) Bu kitap Londrada Kitabhanei Divanı Hind'de, Oksford ve Münih kütüphanelerinde mevcuttur. On makaleye münkasem olup kitabın adı, makalelerin çoğunun sonunda (Divanı Hind nüshası) المعالجات البقية الطبیه olarak masturdur. Müellifin adı da yine her makalenin ahirinde ve Tabakatül Etibba da ابو الحسن احمد بن محمد الطبري diye yazılmıştır. Binaenaleyh Çehar makale hata etmektedir.

Müellif, kendisinin evvelâ Ehvaz valisi ابو عبدالله بریدی nin (Ehvaz vilâyetinde 316 - 332 (928 - 943) senelerinde bulunmuş, iki kere razı ve Müttekil Abbasi'nin vezaretine nasil olmuş, zulmü cevirde namına mesel darp edilecek derecede şöhret kazanmış ve haccac

bin Yusufâ tâli olmuştur) tabibi idi. Bunun ölümünden sonra 332 (943) de Rüküddevlei Deylemi etibbayı hassasından oldu, 321 - 336 (933 - 947).

(31) ابوالحسن بهنميار بن مرزبان الا زريجاني المجوسي (31) İbni Sinanın talebesinin meşhurlarındandır. Vefatı 458 (1065) hududundadır. İbni Sinanın ölümünden 30 yıl sonra ölmüştür. Eserlerinden 3, 4 risale Avrupa kütüphanelerinde mevcuttur. رسالة في موضوعات علم ما بعد الطبيعة ve رسالة في مراتب الموجودات eserleri 1851 de Lapzigde basılmıştır.

(32) ابو منصور الحسين بن محمد بن عمر بن زيلة الاصفهاني (32) Bu da İbni Sinanın meşhur talebelerindendir. Zerdüsti dininden idi derlerse de tahakkuk etmemiştir. 440 (1048) de vefat etmiştir. بالكافي في الموسيقى adlı risalesile شرح قصة حى بن يقظان risalesi Londrada Britiş Müzeumdadır. Musiki risalesinde isim ve nesebi bu şekilde yazılıdır.

(33) ابو عبيد عبدالواحد بن محمدالفقيه الجوزجاني (33) (Bir çok kitaplarda Cüzecani yerine Cürcani yazılıdır ki bu fahiş hatadır). İbni Sinanın talebesinin havassından ve eshabındandı. 403 (1012) hududunda cürcada onun hizmetine iriştı. İbni Sina tercemei halini yadığı risalede قابوس بن و شمكير in mahbusiyetini zikrettikten sonra 403 (1012) yılında ... Dehistana gittim. Orada şiddetli bir hastalığa tutuldum. Cürcana geldim. Orada Ebu Ubeydül Cuzecani bana muvasalat eyledi) dediği gibi Ebu Ubeyd Cuzecani'nin kendisi de şifa dibacesinde buna temas ediyor.

İbni Sinanın doğumu 370 (980) de olduğu cihetle bu zatın İbni Sinanın hizmetine irişmesi 403 (1012) hududundadır. İbni Sinanın ömrünün sonuna kadar yani 25 yıla karib bir müddet ondan telemüz eyledi ve hocasını kitab tasnif ve telifine tahris ve terğib ededi. Çünkü İbni Sinanın devlet işlerle iştigali, kitab telifine fırsat bırakmıyordu. Ekseriya kitaplarını Beynettuluayn yahut mahbus bulunduğu zamanlar ve yahut da yolda seferlerde yazmıştır. Ebu Ubeyd Cuzecanı İbni sinaya bir çok tekliflerde bilhassa şifada yardım etmiştir. İbni Sinanın vefatından sonra çok büyük himmetler edip onun müteferrik telif ve tasniflerini her yerden cemederek tertip ve tedvin eyledi. Eğer onun sayü himmeti olmasaydı İbni Sinanın kitaplarından çoğu ortadan kaybolurdu. Çünkü İbni Sinanın adeti, eserlerinden hiç birine itibar etmemek ve asıl nüshayı kimin isteğiyle yazmışsa ona vermektı. Ebu Ubeyd Cuzecani'nin âsarı kalemiyesinden olarak Danişnamei alâf'nin riyaziye ve musiki vardır ki bu ki-

tap mantık, hikmeti ilâhi ve tabii, riyaziye, heyet, musiki ve hesap fenlerine aittir. İbni Sina جعفر كا كويه namına farsca olarak telif etmiştir. İbni Sinanın vefatından sonra mantık ve hikmeti ilâhiye ve tabiiyeden başka kısımları elde kalmamış, mütebakisi yok olmuştur. Ebu Ubeyd Cuzecani Danişnamei alâî'nin riyaziyat kısmının dibacesinde söylediği veçhile hesap kısmını şifanın hesap kısmından terceme ve ihtisar etmiş, riyaziye ve musiki kısımlarını da İbni Sinanın arabca bir risalesinden terceme ederek u kitabı tertib ve tek-mil eylemiştir. Bugün bu nefis kitabın müteaddit nüshaları mevcuttur. Cuzecani'nin eserlerinden dieğer bir risale de İbni Sinanın kelâmıdır. Cuzecani ondan rivayet eder. İkinci kısmı Cuzecani'nin Cür-canda İbni Sinanın hizmetine vusulünden nihayeti ömrüne kadar tercemei halidir. Bu risaleye kendi ilâve etmiştir. Bu risale Biritiş Muzeumdadır. Tabakatül Etıbba'da bu risale tamamen nakledilmiştir. Diğer bir eseri de Şifa dibacesindedir ki tamamen Ebu Ubeyd Cuzecani'nin kaleminden çıkmıştır. Vefatı senesi malûm değildir.

(34) Bu hikâyenin pek az bir farkla Tarihil Hükema ve Tabakatül Etıbba'da ve ترجمه ثابت بن قره de de vardır. Çehar makalenin ibarelerinde istinsah noksanı bulunduğundan iki kitapda olup da dört makalede bulunmayan ve noksan bırakıldığı, doğruya en yakın bir ihtimalle muhtemel olan cümleyi kerre içine aldık.

(35) Nesebi Ebu Eyyübül Ensari'ye müntehi olup büyük âlim ve muhaddislerden, Sofiye ve Urefanın büyüklerindedir. 396 (1005) de doğmuş 481 (1088) de ölmüştür.

(36) Süt ve har ilâçlardan yapılan bir yemek.

(37) Suda pişen hububat, yağ, ekşi şeyler ve har ilâçlarla yapılan yemek.

(38) Maruf Hind meyvesinin bal ile karıştırılmasından meydana gelen bir yemek.

(B. G. tercemesi sonu)

Dört makale üzerine tetkikler ve mülâhazalar

- Dört makalede İbni Sinaya ve Ebu Bekir Raziye ait kısımlar.
- XII inci asırda tabib olmak ve tababeti takip için hangi eserler okunurdu.
- Deontolojik esaslar.
- Hastalara verilen ümit ve teselli.
- İdrar muayenelerine verilen ehemmiyet.
- Hikâye adı altında zikrolunan tıbbî ve ilmi müşahedelerin ehemmiyeti ve bunların tahlili.
- Türk tababetinin orta zamandaki esaslarına en güzel misal dört makaledir.
- Türk tabadeti esasları hakkında alimlerimizin çlişmaalarına dair bir müjde.
- Resimlerin tahlili.
- Türk ve İslâm eserleri müzesinde mevcut Çehar makale nüshasına ait tetkik ve mülâhazalar ve Layden = (Layde, Layden) nüshası.

CEHAR MAKALEDE İBNİ SİNAYA VE EBU BEKİR RAZİYE AİT KISIMLAR

Çehar makale İbni Sina ve Ebu Bekir Razi tercemei hali noktasından büyük bir kaynaktır. Mukaddemede tabib Niamii Aruzi İbni Sinayı ve fikirlerini medheder. Eserlerinden birinci hikâye sonunda bahseder. Zamanının tıbbî eserlerini saydıktan sonra bunlardan müstağni olmak istiyen adam İbni Sinanın Kanunile iktifa edebilir diye bu eserine büyük kıymet verir. Eğer Bokrat ve Calinos sağ olsalardı bu kitabın önünde secde etmeleri yaraşırdı der. İbni Sinanın şöhret bulan ve çok olan haksız muarızlarından birine ağır itablarında bulunur. Bu satırlar İbni Sinanın ulüvvükadrine bir misaldir.

3 üncü hikâye İbni Sinanın naklettiği bir müşahededir. Onun da tıbbî müşahedelere ne kadar ehemmiyet verdiğini gösteriyor.

5 inci hikâye İbni Sinadan bahseder. İbni Sina bu hikâyede Mahmud Sebüktekin davetine icabet etmez görülür. Tercemei hali için bu hikâye şayanı dikkattir. Ele ve avuta sığmaz, hür bir adam gibi görülüyor. Maceraları çok heylicanlı. Kendisi tehlikeden hiç yılmamış. Hayatında heyecanlı yaşamağı kendisine zevkedinmiş. Bunlar hep onun yüksek zekâsını ve behasını gösterir. Bu hikâyede idrar muayenelerine verdiği ehemmiyet de tebarüz ediyor. Bir aşk hastasını muvaffakiyetle teşhis ve tedavisi ne kadar hoştur.

7 inci hikâyede İbni Sina malihulyayı telkin ile tedavi ediyor. Bu hikâye de İbni Sinanın siyasi hayatta da tıbbî hayatla meşguliyetini ve eserler telifini ve hekim yetiştirdiğini gösteriyor.

Hikâyelerde İbni Sina hayatı ve eserleri hakkında Mehmed Kazvini çok mühim malûmat vermiştir. Bu noktadan eser çok şayanı dikkattir. Beşincihikâyeye ait ve buray akonan resimde İbni Sinanın timsali, eseri bir kat daha zenginleştiriyor. (Fig. 5).

Çehar makale Ebu Bekir Raziden ehemmiyetli bir surette bahseder. Bir defa haşiyelerde mühim malûmat ve mukayeseler vardır. Birinci hikâyede Ebu Bekir Razinin eserlerinden bazılarına tesadüf ediyoruz. 4 üncü hikâye Ebu Bekir Razinin Buharaya tedavi için gittiğinden bahistir. Eser bu makalenin 4 üncü kısmında zikrolunan diğer Türk ili hekimlerinin tercemei hallerine de temas eder, ve haşiyelerde bu cihetten çok mühim bahisler vardır.

XII İNCİ ASIRDA TABİB OLMAK VE TABABETİ TAKİP İÇİN HANGİ ESERLER OKUNURDU?

فصول (*) : بقراط
المسائل في الطب للمعلمين : حنين بن اسحق
كتاب الفصول في الطب : محمد زكرياء رازی
شرح نبيلي : ابو سهل سعيد بن عبدالعزيز النبيلي

Tabibin bu eserleri elde etmesi ve müşfik bir üstaddan öğrendikten sonra daima mütalea etmesi icabeder.

Vasat kitaplardan:

ذخيره : ثابت بن قره

(*) Bu eserlerin cümlesi hakkında metnin şerhlerinde mufassal malûmat vardır.

كتاب الطب المنصوري : محمد زكرياء رازى
هدايه : ابوبكر اجوينى
كفايه : احمد فرج
اغراض الطب : سيد اسماعيل جرجانى

Bunları tamam hakikatine irişerek bir müşfik üstaddan okuduktan sonra elde etmesi lâzımdır.

Basit kitaplardan sonra:

i ستة عشر Calinosun عشر
الجامع الحاضر اصنائة الطب. حاوى : محمد زكرياء
كامل الصنائة : على بن العباس
كتاب المائة فى الطب : صد باب بو سهل مسيحى
قانون : ابو على سينا
Harzemşahinin zahiresi : زين الدين الجرجانى

Gibi kitaplara hekimin malikiyeti lâzımdır. Eğer bunların hepsinden müstağni olmayı isterse bununla iktifa eder. Tabibin yaşı kırkı geçince ehli itimad olur. Bu dereceyi hasıl etse bile tecrübe sahibi üstadların yazdıkları bu eserleri yanlarında bulundurmalıdır.

تحفة الملوك : محمد بن زكرياء رازى
كفايه : ابن مندويه اصفهانى
ندارك انواع الخطا فى التدبير الطبى : ابو على سينا
خفى : علائى
Yadigâı : سيد اسماعيل جرجانى

Gibi küçük kitaplardan birini daima beraberinde bulundurması lâzımdır. Çünkü hafızaya itimad edilemez. Zira hafıza, dimağın en sonunda olduğundan çok geç faaliyete başlar. Bu kitap hafızaya yardım eder, diye tabib Aruzii Semerkandinin tababet tahsilinde ve icrayı tababeti esnasında burada zikrolunan eserlerin okuduğu eserlerden mürekkep bulunması çok muhtemeldir. Zira okuduğu eserleri zikretmiştir. Ve tedavi ettiği her vak'a ve müşahedeleri ihatası kendisinin hekimliğinde şüphe bırakmıyor.

Hekimlikte kmal yaşının kırkta başlamasına işaret etmesi XII inci asırda Şarkta payidar ve henüz Avrupaya geçmemiş tababetin ne kadar mütekâmil olduğu hakkında mühim bir noktadır.

Fig : 5 – İbni Sina'nın Fig. 2 de görülen resminin daha büyütülmüş [şekli Şimdiye kadar İbni Sinaya izafe olunan resimlerin şarka mahsus kıyafet ve an'anelerile mevcut en mükemmel nümunesidir. Resim beşinci hikâyeye aittir.

Resimlerir hepsi Tıb Tarihi Enstitüsü fotoğrafile çıkarıldı.

L'agrandissement du portrait d'Avicenne vu dans la fig. 2. Ceci est le plus bel exemplaire nous montrant Avicenne dans le costume et les coutumes orjentaes.

Cette figure appartient à la 5 e histoire.

DEONTOLOJİK ESASLAR

(Tabibin huyu yumuşak; nefsi hakim, zannı ceyyit olması lâzımdır ve hads doğru reylerde nefse mahsus bir harekettir, yani mâlûmdan meçhule intikaldır. İnsanın şerefini tanımayan tabib, yumuşak huylu olmaz. mantık bilmedikçe hakimünnefs olmaz. Teyidi ilâhi ile müeyyet olmadıkça da hads ceyyit olmaz. Hads ceyyit olmayan kimse de illetin marifetine irişemez... Teyidi ilâhi, tabibin doğru buluşuna hemrah olmadıkça musib düşünüşe vâsıl olamaz... Tabib, mantık bilip cins ve nev'i tanımadıkça fasıl ve hassa ve araz aralarını farkedemez ve illeti tanıyamaz. İletti tanımayınca ilâçda isabet edemez...

(Tabibin) iyi itikadlı olması şer'in emrû nehyini muazzam tutması lâzımdır. (Tabibin) bir üstadı müşfikten teallümden sonra daima mütalea etmesi icabeder... Yaşı da kırkı geçerse ehli itimad olur. Bu dereceyi hâsıl ederse bile tecrübe sahibi üstadların tasnif ettikleri kitaplardan birini daima beraberinde bulundurması lâzımdır. Çünkü hafızaya itimad edilemez. Zira hafıza, dimağın en sonunda olduğundan çok geç faaliyete başlar. Bu kitap, hafızaya yardım eder. İşte.. Tabib seçerken o tabibde bu saydığım şeraitin bulunması (na dikkat etmesi) lâzımdır. Canını ve ömrünü her cahilin eline vermek ve canının tedbirini her gafilir, kucağına koymak kolay iş değildir... (Ruhî tedavi)ancak kâmil bir fazl ve tamam ilim ve doğru hads ile yapılabilir...)

Tabib Aruzî Semerkandinin çehar makalesinin 4 üncüsünde ilmi tıb ve hidayeti tabib kısmı dikkatle okunacak olursa yukarıya naklettiğimiz ilmi vezaifi etibbaya dair şu cümlelere tesadüf ediyoruz: Bu fikirler bir tabibde bulunması lâzım gelen seciyeleri göstermektedir. Bu sözleri okumakla Aruzinin de Deontolojiye ne kadar riayetkâr bir hekim olduğunu görüyoruz. Müellif burada yalnız bu esasları tesbitle kalmamış, aynı zamanda kendi ahlâkının güzel misallerini de vermiştir.

Tabibin yumuşak huylu olması onda aranacak büyük vasıflardandır. Nefsinde hâkim olan bir hekim dünyanın en olgun ve insanıyete en çok faidesi dokunan bir hekimdir. Nefsine hâkim olmak demek kâmil bir insan olmak demektir. Zannının yani fikrî düşüncelerinin ceyyit olması onun ne kadar kuvvetli bir hekim olacağına bir misaldir. Ancak bu gibi hekimlerin doğru reyleri olur ve beşeriyet bunlardan çok istifade eder. En büyük eserleri vücade getirenler

de böyle hekimlerdir. (Doğru reyler de nefse mahsus bir harekettir, yani malûmdan meçhule intikaldir.) diyen koca hekim nefse hâkimiyetin venefse hâkim olduktan sonra insandan sadır olacak her şeyin doğru ve asıl olacağını talim ediyor ki nefesine her veçhile hâkim olan hekimler insaniyete büyük bir itimad telkin etmişler ve tababeti onlara kendi şahıslarında ve kendi ferağatlerinde çok yüksek tanıtmışlardır.

(İnsanın şerefini tanımayan tabib, yumuşak huylu olamaz. Mantık bilmedikçe hakimünnefs olmaz.) diyen müellif çok esaslı bir noktaya temas ediyor. O da halk ile temas edecek hekimin çok ince ruhlu ve iyi huylu olması ve her işinde insanlık şerefinden ayrılmasıdır. Kendi şerefini korumayan hekim, mesleğinin şerefini hiç koruyamaz. Zira kendi şerefi mesleğinin şerefidir. Hekimliği takviye eden ve ruhun inkişafını intac eden bilgilerin hekime ne kadar lüzumlu olduğuna bu satırlar ne kadar iyi bir tavsiyedir.

Kendisine iyi ve ciddi malûmat ile tam meleke gelmiyen hekim de hakimünnefs olmaz çünkü insan kendisini ve varlığını iyi bilmiyecek olursa insaniyete karşı hisleri bir taraflı ve daha ziyade maddî oluyor. Bunun fenalıklarını idrak eden hekim yüksek bir vicdana sahip oluyor. Artık o herkesin sahibi olmağa liyakat kesbetmiştir. Bunlar hekimi yüksek bir insan yapıyor, ondan sonra yüksek malûmat ile mücehhez oluyor. Bu şekilde evvelâ ahlâkan ve sonra mesleken iyi yetişmiyenler (illetin marifetine) erişemiyorlar. (Teyidi ilâhî tabibin doğru buluşuna hemrah olmadıkça musib düşünüşe vâsıl olamaz) diyen Aruzi bunda da şahsî ve ruhî tekâmülün ehemmiyetine temas etmiş oluyor. Yüksek vicdanlı bir hekim şüphesiz el attığı her şeyde büyük bir isabetle temeyyüz ediyor.

Tababeti yükseltmede müessir diğer muavin bilgilerin hekimin muhakeme, kabiliyetini rüyet ve temyiz hssasını artırarak ruhi halleri, istirapları ve onların maddî tezahurlarını daha iyi hissettirmeğe büyük yardımları dokunuyor. Bu şekilde birbirini tamamlayan bilgiler sayesinde ki hekim hastanın teşhisini dikkat ve liyakatle yapıyor, ve dolayısıyla tedavisinde büyük bir isabet gösteriyor ve bu kabil hekimlerin hasta şahıslar üzerinde büyük bir tesiri oluyor. O hekime karşı hastanın itimadı artıyor. İşte Deontoloji yalnız ahlâk noktasından değil ciddi malûmata sahip olması ve fennin bütün yeniliklerine vâkıf olmasının vicdani esaslardan madut olduğunu bize gösteriyor.

Tabibin muhakkak yüksek bir vicdanı, itikadı olacak, kötü ve kendisini fena bildirecek şeylerden daima sakınacaktır. Bu noktaya müellif bilhassa temas etmiştir ki bugün aranacak en büyük seciyelerden biri budur.

Müellif yine bir yerde müşfik bir üstadın yani yanındakilerin yetişmesini istiyen bihakkın âlim bir hocadan tababeti tahsilden sonra daima mütaleaya devam etmesi mecburiyetine işaret ediyor. Bugün mesleğine ait ve bu meslekte ilerlemeyi gönülden istiyen hakiki hekimler daima okuyorlar. Bu okumaları kendi maddi ve manevi varlıklarını büyük bir kemale doğru götürüyor. Demek bundan 9 asır evvel de çok okuyan ve yeni fikirleri takip eden hekimler makbul.

Müellif bir hekim (kırkı geçerse ehli itimad olur) diyor. Bugün de hekimlik yolunda ilerliyenler tedrici bir tekâmüle kaidirler, ve hekimin kırk yaşından itibaren tanınmağa başlaması onda hakiki bir şöhretin teminine yardım ediyor, ve bu şöhret kâzib olmuyor, ihtiyarlığına kadar devam ediyor. Maamafih 40 yaşında başlayan tekâmülün devam edebilmesi için yine (tecrübe sahibi üstadların tasnif ettikleri kitaplardan birini daima beraberinde bulundurması lâzımdır). Velhasıl hekim, ölüncye kadar kitaplardan ayrılmıyacak ve uzaklaşmıyacaktır. Daima mütalea ile yeni bilgilere vâkıf olacak ve değişiklikleri muntazaman takip edecektir. Tababet esasen müsbet bir sahada değildir. Her gün değişiyor, her gün tababette bir yenilik vardır. Değişmiyen kısımları da boyuna hatırda tutmak güçtür. Zira bunların yekûnu da pek çoktur. Hafızaya itimad edilemeyecek zamanlarda bu malûmatı sık sık dimağda yenilemek lâzımdır. İşte müellifin dediği gibi kitap ve tıbbi neşriyatın mütaleası hafızayı yormıyarak onun daha ceyyit kalmasına yardım eder.

Müellifin bu zikrettiği ve bizim de şerhettiğimiz esaslı şartların bir tabibde bulunması lâzımdır. Müellif bu şeraitin aranmasında bilhassa ısrar etmektedir. Zira Deontolojiye vâkıf olmıyan yani ahlâki noksanlarını ve fennî bilgilerdeki vukufsuzluğunu tazmine uğraşmıyan, yalnız unvanı hekim olan, lâkin her zaman kendisini bir varlık gibi telâkki eden biçare ve şarlatan hekimlere itimad gösterilmeyeceği tabiidir. Bu gibi hekimlere tesadüf eden insanlar ve hastalar ne kadar bedbahtır. Müellif bile (canını ve ömrünü her cahilin eline vermek ve canının tedbirini her gafilin kucağına koymak kolay iş değildir) diyor. İşte bu eseri bu noktadan da çok ehemmiyetli buluyoruz. Müellifin bu 9 asırlık bir maziye malik olan bilgileri hiç

de eski değildir. İnsanlığın tekâmülü tarihinde bu kadar bir mazî bir anı vahid olmayacak kadar kısadır. Dün sayılır.

(Ruhî tedavi ancak kâmil bir fazl ve tamam ve doğru hads ile yapılabilir) diyen Nizamî Aruzî iyi yetişmiş bir hekimin hastalar üzerinde müessir olabilmesi için kendisinde bulunması lâzımgelen evsafı beyan etmiş oluyor. Sözleriyle ve tesellileriyle en biçare hastalarına karşı müessir olan hekimlerde bu büyük evsaf vardır. Onların etrafındakilerin psikolojisine büyük bir maharetle vâkıftırlar ve bu hususta tamamen vicdanî hareket ederler. Onun için o tarihlerde bile psikolojiye vâkıf olmanın lüzumu beyan edilmiş oluyor.

(Eğer Bokrat ve Calinos sağ olsalardı İbni Sinanın Kanunu önünde secde etmeleri yaraşırdı) cümlesinin şerhine gelelim.

Avrupada XVI ıncı asırda tababette kısmen irtica devri vardır. Avrupada bu asırda okutulan tıp kitapları Hipokrat ve Calinosun eserlerinden arabcaya terceme edilenler ve buna İslâm Türk hekimleri tarafından yapılan serhlerin lâtinceye çevrilmiş olanları idi. Daha evvel Ehli salib tesirile Avrupada İslâm ve Türk âlimlerine düşmanlık hisleri yayıldı. Binaenaleyh İslâm ve Türk hekimlerinin yaptıkları serhler muvafık görülmiyerek bunların birer değeri olmadığından bahsedildi, ve yeniden elde edilen Hipokrat ve Calinos eserleri asılları yabancı olduğu ve bu dilde okuyanlar bulunmadığı için Lâtinceye çevrildi. Arada sırf bu yanlış düşüncelerden on asırlık tekâmül ihmal edildi. Lâkin bu çok sürmedi. Bu irticain yine aynı yanlış düşünceler baki kalmak şartile kalktığı müşahede edildi.

Hipokrat, Calinos'dan 7 asır evvel gelmiştir. Binaenaleyh Calinos'un fikirleri daha yeni ve daha tekâmül etmiştir. İbni Sina da Calinos'dan 8 asır sonra geldi. Elbette ki İbni Sinanın bir çok fikirleri Calinos'dan üstündü. Hipokrat, Calinos zamanında gelseydi onun muakkibi olurdu. Calinos da İbni Sinaya yetişseydi onu takib ederdi. Zamanla tekâmül durmuyor; binaenaleyh müellif bu noktaya haklı bir surette işaret ederek: (Eğer Bokrat ve Calinos sağ olsalardı İbni Sinanın Kanunu önünde secde etmeleri yaraşırdı) demekle bu tekâmüle işaret etmiştir. Şimdi İbni Sinanın ağzından bunu dinliyelim. O da tıbdan küçük manzumesinde (118) inci beyitte:

من بعد بقراط و بطليموس . و فضل سقراط و جالينوس

(Bokrat, Batlamyos, Sokrat ve Calinosdan sonra bu meydanın sahibi benim) demekle haklı bir iddiada bulunmaktadır ve bu söz de ancak İbni Sinaya yakışır. O da bununla en tabii tekâmülün zamanla olacağına işaret etmiştir. Müteahhir hekimlerin bu suretle mütalea beyan etmelerinde büyük hakları vardır. Zira tıb atrihihinin ortaya koyduğu hakikatler meydandadır. Bu gibi insanların yüksek buluşlarından çoğunun bugün bile büyük kıymetleri vardır. Bu fikirleri kendi zamanlarile mukayese edecek olursak ehemmiyeti bir kat daha artar. Yalnız bu tekâmülün milletlerin sırf birbirlerini muhtelif vesilelerle dilgir ederek yekdiğerini mahvetmeğe gayretleri yüzünden büyük vakfalara uğramıştır.

HASTALARA VERİLEN ÜMİT VE TESELLİ

Eski hekimlerin hastaların ıztıraplarile ne kadar yakından alâkadar olduklarını bu canlı müşahedelerden öğreniyoruz. Eserde hastalara verilen ümit ve tesellinin ve iyi telkinlerin kısa ve lâkin çok ehemmiyetli misalleri vardır.

Birinci hikâyede hekim ıztırabını öğreniyoruz. Mehmed müneccim tabib hastasını tedaviye başlıyor, hastanın halinde üç gün bir salâh görülmüyor. Hekim de bir müddet meşakkat içinde uyuyor. Lâkin hekim yine mütevekkildir yine hastanın kurtulacağına ümitvardır. Buna rağmen ıztırap çekmiştir. Hastaların yüzünden ıztırap çeken hekimlerin ecdadı ve ehfadı biribirinin aynıdır.

İbni Sinanın 7 inci hikâyede Malihulyaya düçar bir zavallı zavıf ruhlu gence karşı his ettiği merhamet ne kadar yerindedir. Onun sıhhatile hakikaten alâkadar olarak onun semirmesile hastalığının geçeceğine işaret etmiştir.

11 inci hikâyede hekim Casilik tedaviye karşı taannüt eden bir hastalığa müptelâ bir gencin iyi olmamasının sebeblerini düşünürken babasının ondan hoşnud olmadığını öğrenmiş ve bunun ahvali ruhiyesine tesir yaptığını anlıyarak babanı hoşnud etki ben senden bu illeti geçireyim demiştir.

12 inci hikâyede müellif tabib Nizami güzel bir genç kızı tedavi ederken onun bidayette nevmidane sözlerine karşı (gönlünü hoş tut, seni iyi etmek kolaydır) diyerek büyük bir ümit ve teselli vermiştir.

İşte baştan sona kadar hekimlerin gösterdikleri yüksek kabili-

yet misallerile dolu olan bu makalede eski hekimlere gösterilen samimiyetin ve yapılan hürmet ve tazimin derecesini anlıyoruz. İşte halkın ve büyüklerin muzaharetile çalışan bu güzide hekimler hastaların ümitlerini kuvvetlendirmişler ve onları teselli ederek cidden tedaviye muvaffak olmuşlardır.

İDRAR MUAYENELERİNE VERİLEN EHEMMİYET

İslâm ve Türk hekimleri idrar muayenelerine ve bununla teşhisin tamamlanmasına çok itina göstermişlerdir. Buna dair Şark eserlerinde mühim fasıllar vardır. İbni Sina bu hususta kıymetli tetkikler yapanların başında gelir. Vücut muayenesinde yapılabilenler hariç binnazar bile olsa idrar muayenesi eski laboratuvar mesaisinin temelini teşkil etmektedir. İdrar hakkında yalnız tıbbî, ahkâm değil, dinî ahkâm da vardır. Bilhassa tahir addedilmiyerek vücudün bununla televvüsünde ittihaz olunacak tedbirler pek çoktur. Bütün insanların en göze çarpan bir ıtrahı olan idrar muayeneleri bahsi sadedimizin haricinde ise de dört makalede tesadüf ettiğimiz ve sırf muayenelere ait bahisleri burada tekrarı şarkta idrar muayenesinin tarihi noktasından faideli görüyorum.

Mukaddimedede : ... Tefsire (yani idrara) ye de öylece elvan ve rüsubile dikkat etmek ve her rengi bir hale delil ad eylemek güç bir iş değildir...)

— Hikâye 5 ... (İbni Sinaya) Gürganda sabahları idrar getirirler (o da) bakardı. Bu suretle vesilei maişeti zuhur etmişti. Günden güne de artıyordu. Bir zaman böyle geçti...

— Aynı hikâyede ... İbni Sinayı alıp hastaya götürdüler. İbni Sina gayet güzel yüzlü ve mütenasib azalı bir genç gördü. Traşı gelmiş ve zayıflamıştı. Sonra oturup nabzını tuttu, ve idrarını isteyip gördü. ... İbni Sina nabız ve idrarı görünce illetin aşk olduğu ve sırrını sakladığından halin bu dereceye iriştığı hususunda bana yakın hasıl oldu dedi.

— Hikâye 6 ... Adudut'devlenin tabibi Ali bin Abbas El Mecusi (hastanın) nabzına baktı, idrar istedi ...

— Hikâye 9 ... (Tabib Hoca İsmail) e.. ümitsizlikten sonra şeyhin idrarını ona yolladılar ve ondan başkasının adını vererek ilâç istediler. Hoca İsmail Karoreye bakınca: (Bu filân adamın dir ve hınçkırığı vardır. Bunda aciz olmuşlardır.) ... dedi.

— Hikâye 11 ... O bir gün (hekim) Casilik geldi. İdrar istedi. Baktı yüzünü buruşturup : (ben sana bu mualeceyi yapamam. Çünkü seni ekşi ve sütlü şeylerden menetmişim sen ... perhiz etmiyorsun. Mualece muvafık düşmez) dedi.

Demek İbni Sina bir müddet bulunduğu Gürganda odasında hazırladığı yerde idrarlara bakıyor ve bu yüzden para da kazanıyor. Demek o zamanlarda ayrıca muayene ettirilen idrarlara ücret veriyorlar. İhtimal İbni Sina bu muayene ile beraber hastanın şikâyet ettiği arazi bir araya toplayarak tedaviye tevessül ediyordu. İbni Sina gittiği hastaların da icabına göre idrarlarına bakıyor, koca filosofumuz İbni Sinanın idrar muayenesile aşkın anlaşılamiyacağını bildirdi diye zannetmek hakkımızdır. Her halde bunu diğer sezdiği ârâzlarla meydana çıkarmıştır. Muayenesi tam olmak için idrarın muayenesini de ihmal etmemiştir.

Ali bin Abbasın idrar muayenesi yaptığını öğreniyoruz. Hoca hekim İsmailin müşahedesi idrara müstenid değildir. Onun başka hissi kablel'vukuları vardır. İdrarı görünce sahibini ve hınçkırığını tanıması adimül-imbândır. Bunu her halde sezmiş olsa gerektir. Hekim Casiliğin idrarı görünce dermeyan ettiği mütalâa eğer idrarda bazı maddeleri bulmuş ise şayan dikkattir.

HİKÂYE ADI ALTINDA ZİKROLUNAN TIBBÎ VE İLMÎ MÜŞAHEDELERİN EHEMMİYETİ VE BUNLARIN TAHLİLİ

Bu Hikâye namı altında yazılanlar bir sıra tıbbî müşahedelerdir, ve hepsi eski büyük hekimlerin müşahedelerine istinad ediyor. Bu müşahedeleri okumakla eski Türk ve İslâm hekimlerinin müşahedeye ne kadar ehemmiyet verdiklerini öğreniyoruz. Bilhassa bunların ehemmiyeti pek barizdir. Bu Tıbbî müşahedelere diğer müşahedelerde olduğu gibi büyük bir ehemmiyet verenlerin başında tabib Nizamî Aruzîyi buluyoruz. Bu müşahedeler bu gün tıbbî mesainin esasını teşkil eden seriri müşahedelerin esasının nereden geldiğini bize gösterdiği gibi eski hekimlikte müşahedeye verdikleri kıymeti tebarüz ettirmektedir. Bu müşahedeler zaman zaman diğer eserlere de me'haz olmuş ve zamanımıza kadar yaşamıştır. Burada İbni Sinanın aşk hastalığına düçar olan bir gence ait müşahedesi mevlânanın mesnevisine hekim ismi tasrih olunmuş ve sonra Ahmed mahall'i Mısırinin قانون الدنيا eserine kadar ufak bazı farklarla girmiştir. Bu rivayetler her nedense birbirinden

farklıdır. Bu eseri haşiyelerle yeniden bastıran Mehmed Kazvini de bundan şikâyet etmektedir. Demek eski rivayetlerde unutulmuş ve sonradan tahrif edilmiş cihetler de vardır. Nitekim bu müşahedeyi kanunü'dünyada yeniden tahrif edilmiş buluyoruz.

İbni Sina zamanına en yakın bir hekim olması dolayısıyla Nizaminin bu müşahedeleri daha esastır.

Bu tıbbi müşahedeleri bu günkü ilim zihniyetiyle değil IX asır evvelki ilim düşüncesile mukayese etmek daha muvafıktır. Bir def'a bu müşahedeler dünya tıp tarihi âleminde eski misallerdendir.

Mukaddemede tabib ahlâkı ve onun dirayeti, nabzın ehemmiyeti tam teşhisin tedavi için lüzumu, hastalıkların envai hakkında kısa mülâhazalar pek ehemmiyetlidir. Hikâyelerin tahlili ise her noktadan mühimdir.

A — Birinci hikâyede hekimin bir hastanın ağırlığı karşısında kendi ruhusu takviye etmesi lüzumu ve hastalıkların inzarı hakkında gösterdiği hassasiyet çok şayanı dikkattir. Tam bir hekim olmak için okunması ve ilerde takibi icabeden eserler XII inci asırdaki şarkda klâsik tıp tedrisatımızın güzel bir programıdır. Bununla hekimin bütün hayatınca çalışması lüzumunu tebaruz ettirmektedir.

B — İkinci hikâye - hastadan ümit kesilince daha evvel yapılmıyan tedaviye müracaatdaki isabeti ve bu gibi tedavilerin ümidi kesilmiş hastalarda ekseriya çok iyi neticeler verdiği misaldir.

C — Üçüncü hikâye - Kadınlara buhranlı zamanlarda âriz olan bazı asabi hallerin sırf mihaniki tenbih usullerine müracaat edilerek tedavi edilmesini ve bunda hastanın ahvali ruhiyesinin esas tutulmasının ehemmiyetini göstermektedir.

D — 4 üncü hikâyenin uydurma olduğunu eseri tahşiye eden Mehmed Kazvini söylemektedir. Lâkin bunun içinde şahısların bir kısmı yanlışlıkla değiştirilmiş olabilir. Fakat her halde bu hikâyenin buna benzer bir esası olması muhtemeldir. Hikâyenin bidayetinde bazı insanlara arzuları inzımam etmedikçe de cebren onun yaptırılabilceğine dair bir telâkki vardır. Bu hikâye bize şarkta uzak yerlere en meşhur hekimlerin büyük paralar ve hediyeler verilerek davet edildiğini gösteriyor. Bu sureti tedavinin müphem ifade edilmiş neticesi şayanı dikkattir.

E — Beşinci hikâye eski âlimler akademilerinden güzel bir misale maliktir. Alimlerin kısmen büyük ve siyasi adamların tesiri altında kalmaları şayanı dikkattir. İbni Sina ise daima hürriyetini

muhafaza etmek istemiştir. İbni Sinanın tercemei hali tabiisine bu hikâyede mühim misaller vardır. Aşk hastasını bu hikâyede sureti teşhis ve tedavisi yazılıdır ve bunu doğru itibar etmek lâzımdır.

F — 6 ıncı hikâye Ali Bin Abbasın şiddetli baş ağrısına düçar bir hastasını tedavisi şekli dikkate şayandır. Tedavi şekli tuhaftır. Fakat sonra mesut bir netice bahşetmiştir. Şayanı dikkat bir müşahededir.

G — 7 inci hikâye malihulyanın İbni Sina tarafından telkin ve ilâçlar ile tedavi edildiğine misaldir.

Bu gibi ruhi tegayyürlerin tedavi edilebileceğini gösteren kıymetli bir müşahededir. İbni Sina tedavisini deruhde ettiği hastaları benimsemiş ve onları candan tedavi etmiştir.

H — 8 inci hikâye Tabib İsmailin bir hastaya nezfi dimağı ârız olacağını bilmesi ve keyfiyetin böyle tahakkuk etmesi şayanı dikkattir ki hastayı ölü zannedenlerin zihabını tashih etmiştir. Keza pek mühim bir müşahededir. Hasta bu gün misallerini çok gördüğümüz veçhile bir tarafı mefluc kalmıştır. Fartı tegaddinin bu adamda anı bir ârıza tevlit edebileceğini tahmin her halde bu zatın müşahede kabiliyetinin ve hekimlik bilgilerinin yüksek olduğuna misaldir.

İ — 9 uncu hikâye hekimlerin hastaların psikolojisine vukufun ehemmiyetini göstermektedir. Kendisine fenalık eden bir şahıs her türlü nefsanî iğbirarlarını unutarak hekimliğin yüksek asaletile tedavi ettiğini gösterir. İşte bu hikâye hekim alicenablığına ebedî bir misaldir. Hekim hastasına bu gibi yüksek insanların kadrini bilmeyenlere karşı yüksek bir ders vermiştir ki alicenap hekimlerin bu gibi sözleri meşhurdur.

K — 10 uncu hikâye Calinosun hastalığın aslını tedavi etmesindeki dikkatini gösterir. Arazi değil, esaslı tedaviler pek eski asırlardan beri malûm olan bir tedavi usulüdür. Bu müşahede ona kıymetli bir misaldir ve eski misaller de müteakıp asırlarda yaşamıştır.

L — 11 inci hikâye tedaviye karşı teannüd gösteren bazı hastalıklarda ruhi tesirlerin yine büyük rol oynayacağına misaldir. Onun için hastaların hekimlerin ve etrafdakilerin kalbi memnuniyetlerini celbetmesinden ehemmiyetini bir kat daha göstermektedir ki ruhi tesirlerin insan vücudunda yapacağı akislere velevki ufak bile olsa bu müşahede bir misaldir. Hekim yalnız tedavi ile iktifa etmemiş, hastalarının bozuk olan vaziyetlerini idrak ettiklerinde telkinden halî

kalmamışlardır ki bu da hekimlerin içtimai hayatta oynadıkları büyük ahlâki nazımlık rolünü gösteriyor.

M — 12 inci hikâye nihayet eserin müellifin tedavi ettiği vak'adır. Genç kız hekimi iki sözüle rikkate getirmiş ve bu rikkatle hekim kendisini manevî evlâd edinmiş ve esaslı bir surette tedavi etmiştir.

Hastaların vicdanlı hekimlere bir emanet ve yadigâr olduğuna bu hikâye emsalsiz ve hissi bir misaldir. Tedavisinde hastanın etrafındakileri uzaklaştırmakla büyük isabet etmiş ve bu misali de 9 asır evvel göstermiştir. Halen cari olan bu gibi düşünceleri 9 asır evvel de aynı olduğuna güzel bir misaldir.

Velhasıl hikâye namı altında yazılı olan bu müşahedeler dikkatle okunacak olursa X, XI ve XII ci asırda şarkta Türk ve İslâm memleketlerinde cari olan tedavi usullerine ve hekimlik esaslarına güzel birer misal olduğu görülecektir.

TÜRK TABABETİNİN ORTA ZAMANDAKİ ESASLARINA EN GÜZEL MİSAL ÇEHAR MEKALEDİR.

Bu dört makalenin beynelmilel Tıp tarihi sahasında bilhassa dördüncü Tıp faslının nazarı dikkati celbetmemesi her halde bu eserin bir hekim tarafından mütalâa edilmemesinden ileri gelmiştir zannederim. Ben bu metin ve haşiyelerinin tab'ındanberi bu hususta tesadüf ettiğim eserlerde tıbbi bir mütalâaya tesadüf edemedim. Yalnız Browne çok meşgul olmuştur.

Bu dördüncü makaleyi okuyanlar Arablardan ziyade İslâm âleminde ne kadar çok gayri Arab - lâkin bu günkü İranlı değil - hekimlerin mevcut olduğunu göreceklerdir. İbni Haldun bile mukaddemesinde (M; Cevdet tetkiklerine göre) İslâm âleminde Arabdan gayri hekimlerin Arablardan daha çok olduğunu zikrediyor. Arablar kendilerinden gayrilerine Acem demiş. İşte ilim âleminin yeni bir hatası yüzünden bu Acemi yani Arabın gayrisini bu günkü İranlı manasına alıyorlar. Yirminci asırda bu hata yapılmamalıdır. Bizim asrımız hataların düzeltilme asrıdır. İslâm âleminde Arab ve İranlıdan başka millet yok mu idi? Madem ki vardır neden bunların ismine Türk denmiyor da Acemden madud oluyor? Bu hakkı yirminci asıl âlimleri vermezlerse her halde yirmi birinci asır âlimleri vereceklerdir. Fakat bu hatanın devamı reva mıdır? Bu günkü İranlıların bu kelimeyi kendilerine istismar etmelerinde millî bir gayret görülmektedir. Fa-

kat tarihî hakikatleri ve bilhassa İran tarihini çok bitaraf tetkik etmek lâzımdır. Görülecektir ki bütün müellifleri ve büyük adamları Acem yapanlar da çok yanılmışlardır.

İşte Nizamî Aruzî Semerkandlı bir Türktür, ve hars itibarile öğrendiği farisice mükemmel bir eser yazmıştır. Eğer bu âlimi ve müellifin yazdığı eserin dili ile milliyeti çerçeveselenecek olursa o halde bütün müelliflerin milliyeti başdan aşağı yanlış olacaktır. Bir Türk arabca ve farsca yazmıştır. Türk bu kabiliyetini asıl bu milletlerden fazlasile ifa etmiştir. Arab ve Fars dillerinin XV inci asıra gelinceye kadar şarkta ilim dili olduğu unutulmamalıdır. Bunlar hiç bir milliyet ifade etmez.

İşte XI inci asıra ait ve İslâm âleminde Türklükleri hasebile Türk tababetinin esaslarını kuranlardan ve Çehar makalede ismi geçen Harzemli Ebu Reyhanı Birunî lisan noktasına temas ederek şu müta-lâada bulunuyor.

و ان كانت كل أمة تسحلى لغتها التي ألتها و اعتادتها و استعمتها في أربها مع الأتفا و اشكالها و أقيس هذا بنفسى و هى مطبوعة على لغة لوخلد بها علم لاستغرب استغراب العير دلى الميزاب و الزرافة في العرب. ثم منتقلة الى العربية و الفارسية فانا في كل واحدة دخيل و لها متكلف. و المهجو بالعربية أحب الى من المدح بالفارسية و سيرف مصداق قولى من تأمل كتاب علم قد نقل الى الفارسية كيف ذهب رونقه و كسف باله و اسود وجهه و زال الانتفاع به اذ لا تصلح هذه اللغة الا للاخبار الكسرويه و الامار الليلية... (1)

Eğer bir kavmin lisanı güzel addolunursa onunla ülfet edilir, itiyad olunur. Rufeka ve müşabihleriyle olan ihtiyaçlarında onu kullanır. Bunu kendi nefsimde tecrübe ettim. Zihnime öyle bir lisan yerleştirdim ki onunla bir ilmi edebileştirmek için nasıl bir deve dam altında ve bir zurafe de cins beygir sürüsü içinde bulunduğu nadir ise bu da öyle söylenebilir. Badehu arabcaya, acemceye nakli kelâm eyliyorum. Her iki lisana da yabancıyım. Onlar için çalışıyorum. Fakat ben arabcanın aleyhinde bulunmağa acemceyi metetmeğe tercih ederim. Benim iddiamın doğruluğunu bir ilmi kitabı acemceye nakletmek istiyen herkes takdir eder. Onun inceliğinin nekadar ayıfladığı anlaşılıyor. Bu lisan ancak Husrevin destanlarına, gece sohbetlerine yarar.. (2)

(1) Max Mayerhof - Dad vorwort zur Drogenkunde des Beruni. Berlin 1932. mukaddemesi. كتاب العبدله في الطب

(2) Profesör Kemal Hüseyin Almanca tercemesinden dilimize çevirmelerinden.

O zaman ki Türk hekimlerinin çoğu bu mütalâaları dermeyer etmişlerdir. Onun için bu hususta kat'î hükümler vermeden evvel çok düşünmek lâzımdır. Zira âlimlerin hatası cahillerin hatasından daha çok vahimdir. Zira bu hataların bir hakikat gibi kabulü seneler sürer.

İşte dört makale Türk ve İslâm tababetinin esaslarına büyük birer misaldir. Orta zamanda İslâm tababetinden bahsolunurken yalnız Arablar ve Acemleri zikretmek haksızlıktır. Birunli Ebu Reyhanı Kemberiç Üniversitedinde ilimler tarihile meşgul talebeden Aydın Sayılı İngiliz ansiklopedisinde Acem olarak yazıldığını ve bunun Türklüğü hakkındaki iddianın ne gibi akisler yapabileceği hakkındaki mütalâasına Ebu Reyhanın bu sözlerini cevap olarak bildirdim Harzemli bir Türke, ben Arabca ve Acemceye yabancıyım. Onlar için çalışıyorum diye bir çok lisanî mütalâalarda bulunan bir adama nasıl Acem denilir. İşte bunlar bir araya gelerek Türklerin İslâm medeniyetinin Arablardan ziyade itilâsına ettikleri hizmet ve büyük eserleri ve büyük adamları inkâr olunmuştur. Bu öyle bir iddiadır ki bunun aksini isbat etmek lâzımdır. Müellif Semerkandli Aruzî 6 ıncı hikâyei tıbbisinde Şiraz şehrinden bahsederken (Pars) diyarında diye bunu ayırt ediyor. Bilmünasebe hasta olan ve büyük hekimlerimizle temasa geçen devlet adamlarının çoğu Türktür. Hikâyede bunların isimleri mezkûr olduğu için tekrar edilmedi. Tarihin bu kısımlarını inkâr etmemek icabeder. Hele ilim adamları bu hususta çok munsıf olmalıdır.

TÜRK TABABETİ ESASLARI HAKKINDA ÂLİMLERİMİZİN ÇALIŞMALARINA DAİR BİR MÜJDE

Çehar makale eserini bana tezhîb ve minyatüre güzel bir misaldir diye Türk ve İslâm asarı müzesinin değerli müdürü Bay Abdülkadir gösterdiğinde dördüncü makalenin sırf tıbbî müşahedelerden mürekkep olduğunu anladım. Bunun orta zamanda Türk tababeti esasları için değerli bir kaynak olduğunu gördüm; Orada bunu derhal tercüme ettirip şu eserciği hazırlamağa karar verdim. Türkçe dilinden ayrı dillerde yazılmış ve Türk hayatını alâkadar eden bahisler ilmi eserlerde pek çoktur. Bunlar salâhiyet sahibi âlimlerimiz tarafından dilimize behemehal çevrilmelidir. Hatta tesadüfen başka eserler mütalâa olunurken böyle tıp tarihimizin esaslarını kuvvetlendirecek

bendlere tesadüf ederlerse bunlardan ufak etüdler yapıp neşrederek nazarı dikkati celbetmelidirler. Bu dört makalenin diğer makalelerinde diğer ilim erbabını alâkadar edecek kim bilir ne kadar çok noktalar vardır. Bu eser gibi daha benim tesadüf edemediğim ne kadar değerli eserler vardır. Türk tababeti tarihini yazmadan evvel bu gibi bibliyografik malûmatın çoğalmasını arzu ettiğim cihetle muallim Baki Gölpınarlıya rica ettim. Bunu tercüme ettiler. Pek mutena bir surette tercüme etmekle tıb tarihimize büyük hizmetler ettiler, ve bu hayırlı çalışmalara yine devam edeceklerdir.

Üniversitemizin değerli profesörlerinden Bay Şerefeddin de İbni Sinamızın şimdiye kadar Avrupa dillerine ve Türkçeye henüz çevrilmemiş tıbbî risalelerini büyük bir vukuf ile dilimize çevirmekte ve peyderpey neşretmekte bulunmaktadır. Yine Üniversitemizin değerli profesörlerinden Bay İzmirli İsmail Hakkı da eski Türk adetlerinin İslâm mezheplerinden bazılarına tesirini ve vazı Türk olan hanefi mezhebine sokulan sıhhî ahkâm üzerine yapmağa başladığı tetkikler ve Türklerin hıfzıssıhaya verdikleri ehemmiyetin derecesini tebarüz ettirecektir. Sonra eski Türk hekimlerinden en meşhurları hakkında da bizi cidden tenvir edecek ehemmiyetli araştırmalarının sonsuz kıymetleri vardır.

Tıb tarihimizin en değerli üstadlarından Bay Doktor Feridun Nafizin tababet tarihimizin esasları hakkında değerli tetkikleri ve neşriyatı büyük bir ehemmiyeti haizdir. İşte bütün bunlar bir araya gelince Türk taabeti mazisini daha ziyade aydınlatarak bunun İslâm tababetinin tealisinde ne büyük tesirleri olduğu meydana çıkacaktır.

RESİMLERİN TAHLİLİ

Türk ve İslâm Asarı müzesinde 418 T. Numarada kayıtlı olup salonda teşhir edilen dört makalenin minyatürleri Şark minyatür mektebinin XV inci asırda vücude getirdiği çok nadide ve mükemmel örneklerdir. Eserde mevcut 9 minyatürden ancak üç tanesile beş sayfası bu esere konmuştur. Bu üç minyatür (Fig. 2, 3, 4-) ilmi tıb makalesine aittir. Bunlardan ayrıca klişeleri vücuda getirilen (Fig.5-) İbni Sinanın (Fig. 2) den ayrılmış resmidir. Bu resim şimdiye kadar hiç bir yerde neşredilmemiştir (Fig-6). Ali bin Abbasil'Mecusi'nin bü-yütülmüş ve (Fig. - 3) den ayrılmış resmidir.

(Fig. - 7) Asıl dört makalenin müellifi hekim Semerkandlı Nizami Aruzinin (Fig. - 4) den ayrılmış resmidir.

Bunların, resimleri şimdiye kadar neşrolunmamış Ali Bin Abbas ve Aruziyi Semerkandiye ait olmaları ve mevzuların da hastaları muylene ve tedavi usullerine ait olması itibarile kıymetleri payansızdır. Hele İbni Sinanın şimdiye kadar Avrupada bir çok resimleri neşredilmiştir. Fakat hiç birisi bu da hayalî olmakla beraber bu kadar güzel değildir ve sonra şark menbaından çıkmaktadır; İşte bu resimler Ali bin Abbas hariç ilk defa neşrolunmuştur. Fakat bu izahat yoktur.

İstanbul Şark tezyini mektebinden birincilikle mezun bir talebe ve halen Güzel San'atlar Akademisi minyatür muallimi sıfatile resimleri tahlil edecek olursak bu tezhiblerin çok güzel ve resimlerin hakikate yakın bir surette çizildiğini söylemek isterim. Şimdiye kadar Herat Türk minyatür mektebine mensup san'atkârlar tarafından vücuda getirilen bu eserlerde bilhassa şahıslara verilen intibaların tetkiki çok şayanı dikkattir. Bu eseri tetkik edenler bu resimlere bir çok def'alar bakacak olurlarsa bu hakikat meydana çıkacaktır ki onlardan bir kaçı da İbni Sinanın düşünceli tavrı, hastanın sabit ve düşünceli nazarları, hasta kasabın yüzündeki iztirap ve bunu at üzerinde çeken adamın dikkatli nazarları ve sonra Ali Bin Abbasın dikkati, Aruzii Semerkadinin hastasını dikkatle muayenesi genç ve güzel hastasının yüzünde okunan iztirabı ve جوآنم جهان نادید. sözleri ağzından dökülüymüş gibi üzüntüsü ne kadar belli oluyor. Bunlar İndi mülâhazalar değildir. Bu resimleri görenleri metni okuduktan sonra bu intibai edineceklerdir.

İşte minyatürlerden gaye de sadelik, incelik ve güzellik içinde bu ruhu vermektir. Bu ruhu veremiyen bir çok minyatürler vardır. Onlar da kıymetlidir. Fakat bu resimler hepsinden daha çok kıymetlidir. Binaenaleyh minyatür tekniğine ve mevzularını ihataya bu resimler çok yüksek birer misaldir. Bütün Türk minyatürlerini ve koca Türk resim mektebi olan Herat minyatür mektebini acemliğe mal eden Bay Armenak: (L'école de miniature de Hérat au XV e siècle) bröşüründe (bu resimlerden Fig. - 3) neşredilmiştir. Alelûmum resimler hakkında serdettiği mütalâaların bir kıymeti yoktur. Avrupa dahi şark eserlerini bu gibi bir kıymeti ilmiyesi olmıyan makalelerden öğreniyor. Bir zaman Doktor Zambaco gibi Türk nanı nimetile perverde olup Türklüğün aleyhine yazı yazarların bu gün Avrupada yerleşmiş fikirlerini söküp atmak için çok uğraşmak mecburiyetinde kaldığımız gibi kendilerini minyatür mütehassısı tanıtanların yaptıkları bu neşriyatı düzeltmek için çok mesai sarfetmek mecbu-

riyetindeyiz. Esas mevzularını anlamıyarak eser vücade getiren Armenak'ın bahsimize teması itibarile bir yanlışını meydana koymak istiyoruz. Dört makalede bir hikâye vardır ki *کامل الصناءه* sahibi ve Adud'devlenin tabibi Ali Bin Abbas Almecusi Şirazda şiddetli bir baş ağrısından muztarıp olan kuvvetli bir hamalın son defa bir hafta sürerek halini vahimleşdiren bir hastalığını nasıl tedavi ettiğini ve sahrada kölesini ata bindirip boynuna doladığı astarla onu çeke çeke koşdurduğunu ve nihayet hamalın burnundan kan boşanarak iyi olduğunu gösteren bu resim hakkında Armenak'ın mütalâası budur:

- Le Musée de l'Evkaf de Stamboul possède un volume à miniature au nom de prince (Baysounkour Mirza), daté de 1431, et qui conserve sa reliure originale. Les illustrations sont du plus haut intérêt... un autre montre un cavalier trainant un prisonnier avec une corde au cou. (1)

Diğer iki resim hakkında mütalâası da bu kabildendir.

TÜRK VE İSLÂM ESERLERİ MÜZESİNDE ÇEHAR MAKALE NÜSHA-SINA AİT TETKİK VE MÛLÂHAZALAR VE (LEYDEN) NÜSHASI

İstanbulda Süleymaniye imaretinin salonlarında açılan evkaf müesinde gayet güzel talik hattı ve fevkalâde nefis bir surette tezyin ve tezhib edilmiş, çok kıymetli ve 11 adet tezhib ve minyatürü havi nadide nusha T. 418 numara altında teşhir olunmaktadır. Bu eser daha evvel Aşir efendi kitaplarında 285 numarada kayıtlıdır. Mister Browne işte eser bu kütüphanede iken, onu istinsah ettirmiştir ki Mehmed Kazvini bu eseri basdığı ve mükemmel bir surette şerhettiği zaman bu nüshadan bahsetmiştir. Lâkin resimlerin zikri geçmez, hatta bu nushanın resimli bir nushadan istinsah edildiğini de yazmaz.

Bu nushanın ilk satırı böyle başlar:

حمدوشکر و سباس مران خدای را که...

So-nu da böyle biter

... ملک معظم عادل مؤید . مظفر منصور فخرالدوله والدين بهاءالاسلام والمسلمين . ملك ملوک الجبال بقاء مرد و شادمانه مدتی بلکه جاودانه تم الكتاب سنه خمس و ثلاثين و ثمان مائة

(1) Bu resim bizim metne koyduğumuz 3 üncü resimdir. Köşede görünür şahıs Adedül'devlenin tabibi Ali bin Abbas, at üzerinde kölesi ve boynundan çekilen hasta kasabdır. Makale sahibi bunu boynundan iple bir süvari tarafından çekileri bir mahbusu tasavvur etmektedir. Bu da müellifin bu eseri neye dair olacağına merak edip bakmadığını gösteriyor.

Heratta yazılmış ve orada tezhib edilmiş nushadır, kabı da güzeldir. 50 varak (100 sayife) dir? beher sayifede 17 satır vardır. Kitab ebadı (15 × 22,5) dır. Eserde 9 resim ve bir baş kitabesi vardır. Ondan evvelde yuvarlak bir tezhib ilk sayfeyi süsler.

Yazısı cidden fevkalâde bir taliktir. 835 (1431) de yazılan bu nushanın ancak 2 resmi şimdiye kadar neşredilmiştir. Onlardan biri (varak b 45) ve bir de ilk minyatür mevzuu bahs makalede çıkmıştır. Diğer tıbbî metne ait ve (b, 43) ile (b, 49) daki resimler mukaddemesi ve diğerleri neşrolunmamıştır. İlk def'a bunlar bu esere konmuştur.

Bu eserin Kazvini kitabında okuduğumuz üzere Britiş Muzeumda 1017 (1608) de istinsah edilmiş bir nushası olduğu gibi 1274 h (1857) de yazılmış diğer bir nushası mevcuttur. 1305 (1887) de Tahranda tab' edilmiş diğer bir nushası vardır.

Prof. S. G. Browne (1) eserinde Çehar makaleye çok büyük bir yer vermiş ve mühim noktalarından bahsetmiştir. O da buna Acem kitabı diyerek yanılmışdır. Görülüyor ki âlimler Lâtin dillerile yazı yazanlar hakkındaki millî telâkkilere rağmen halâ Arab ve Acem dillerinde yazılmış eserlerin sahiblerine mutlaka Arab ve Acemdir demekde devam etmektedirler. Profesör Browne konferanslarının mevzuunu teşkil eden bu eserde Çehar makale hakkında asıl metnile taaruz eden takribî malûmat veriyor. Demek ki konferanslarından sonra bu notları bastırırken asıl metnile karşılaştırarak bu farkları düzeltmemiş. Bunun için müellifin burada bahsettiği hikâyeleri asıl metnile karşılaştırarak iktibas etmek doğru olur. Acemlik hakkındaki fikirlerini şimdilik bu eserde tetkik etmiyeceğiz. Lâkin Kazvinin Daydende Gibb külliyyatından neşrettiği nushadan on sene evvel bu eserin tam bir tercemesini (The journal of the Royal asiatic Society) de neşretmiştir. Bu metnin tenkidi tabii daha sonradır. Bunun izahı ile tashihli diğer bir tercemeye başladığını ilâve ediyorsa da bunun sahai intişara konduğunu hatırlamıyoruz. Mevzuu bahsimiz olan İstanbul metnini burada iktibas ettiren profesör Browne'dır. Yalnız müstensih bunun resimli olduğunu ilâve etmemesi hasebile müellif bu esere koyduğumuz resimlerden haberdar olamamıştır ki Kazvini bile bahsetmiyor.

Mehmed Abdülvehab Kazvini istinsah edilmiş nüshadan eldeki nushaları karşılaştırmak için istifade etmiştir.

(1) Arabien Medicine (Médecine Arabe) Editian française. Par Dr. H. P. I. Renaud. Paris 1933 P. 89 - 102.

Bu nusha Kazvinin mütalâasına göre diğer nushalardan ziyade noksan cihetinden mütefavittir. Bir çok satırlar ve cümleler hatta (Layd) de basılan nushada 85-87 e kadar olan bir faslın tamamı diğer 3 nushada yoktur. Aşir efendideki bu nushada vardır. Fakat bunun aksine bu nushada büyük bir noksan tasavvur edilmektedir. Asıl İstanbul nushasında bulunup bulunmadığı malûm değildir. Ya istinsah eden adam nasılsa unutmuş ve bu suretle o noksan husule gelmiştir. O noksan 41 inci sayfenin 11 inci satırından başlayıp 50 inci sayfanın 17 inci satırına kadar yer (Browne nushasında yoktur) denmektedir.

Kazvinin marifetile bastırılan eser (1) şu suretle sıralanmaktadır. Eser bir mukaddeme ve dört makaleden ibarettir: Mukaddeme:

در سبب تألیف کتاب
در ترتیب آفرینش
در قوای انسان
در علت تقسیم کتاب بچهار مقاله

Birinci makale : در ماهیت علم دبیری و کیفیت دبیر بلیغ کامل
İkinci makale : در ماهیت علم شعر و صلاحیت شعر
Üçüncü makale : در ماهیت علم نجوم و غزرات منجم در آن علم
Dördüncü makale: در ماهیت علم طب و هدایت طیب و کیفیت او

خاتمةالکتاب

Tarafımdan bu eserin tetkik edilmesi için gösterdikleri kolaylıktan dolayı müzenin Fazıl Müdürü Bay Abdülkadire şükranlarımı sunarım.

(1) کتاب چهار مقاله telif (Ahmed bin Ömer birr Ali Nizamii Aruzii Semerkandi)

در حدود سنه ۵۵۰ هجری بسعی و اهتمام و تصحیح من محمد بن عبدالوهاب قزوینی
بأنضمام مقدمه و حواشی و فهرس ثلاثه و جدول اختلاف قراءات نسخ
در مطبعه بریل درلیدن از بلاد هلاند.

مجمع النوادر نظامی عروضی مشهور بسمرقندی موسوم
تürkiyat Enstitüsü Numara: 3578. نچهار مقاله.

Un court résumé des quatre Discours

Le Professeur E. G. Browne, un des plus distingués savants de l'histoire de la médecine, a édité en 1900 dans le «Journal of the Royal Asiatic Society» une traduction complète de ces Quatre Discours. C'est-à-dire qu'il existe une traduction anglaise de ce texte. Les conférences sur la médecine arabe (Arabian Medicine) données par le Professeur et traduites en français par le Dr. H. P. J. Renaud donnent un aperçu très court du quatrième de ces Quatre Discours. Prenant en considération l'existence d'une traduction en anglais du texte et sachant que le texte persan a été imprimé à Layden, nous avons trouvé convenable de ne donner qu'un résumé en français. Ce résumé fera connaître la signification et l'âme de ces histoires que les études ajoutées à la fin vont compléter.

LA BIOGRAPHIE DE L'AUTEUR

Il est connu comme Nizamî Aruzî نظامی عروضی. Il a vécu au temps de Mélikah Seltchukî, un des empereurs Turcs. Il est un écrivain du XIIème siècle. Son nom est Ebou Hasan Nizamettin نجم الدين احمد ou Nedjmeddin Ahmet bin Omer bin Ali ابوالحسن نظام الدين. L'auteur a de la valeur dans la médecine et l'astronomie. Il n'y a pas de doute dans le fait qu'il était médecin. Car il a écrit son quatrième discours médical avec une grande habileté. Un homme qui n'est pas médecin ne peut pas facilement faire des études médicales de cette valeur. La XIIème observation traite d'un cas qu'il soigna lui-même. Tous les auteurs considèrent ce savant de Semerkand comme médecin. Il connaît sûrement aussi l'astronomie. Il édita les Quatre Discours à l'âge de 45 ans, au nom d'un des princes du pays de Gur, Ebul Hasan Husameddin ابوالحسن. Il servit le pays de Gur. Il naquit avant 1106, et vécut au moins jusqu'à l'année 1157. En 1110, il est à Samarkand où il est né. En 1112, il fut accepté à la cour d'Omer Hayam et entendit.

de lui-même ses paroles au sujets de sa tombe. En 1115, il est en Hérat. En 1116, il se trouva au service du poète Mouizzi معزى et fut encouragé par lui. En 1118 & 1120, il est à Nichabour. Après y avoir habité 4 - 5 années, il y revient en 1135 et visitant la tombe d'Omer Hayam, constata que les paroles qu'il avait dites 24 ans auparavant s'étaient réalisées et il vit par lui-même les fleurs printanières tomber sur la tombe avec le vent du nord. Il se trouva en 1152 parmi les gens de Gur dans la guerre qui se déclara dans le désert de Obe entre Sendjer bin Mélikchah et le Sultan Alaeddin de Gur. Etant vaincu, il se cacha longtemps à Hérat. A cette époque il donna les soins dont il parle dans la XII ème histoire.

Dans les manuscrits, il n'y a pas d'autres connaissances sur Aruzi. Les quatre discours qu'il a édités s'appellent aussi Mecmai navadir مجمع النوادر (une collection de raretés). Nourettin Mohamet Avfi, dans ses écrits le considère comme l'un des poètes du Maveraï Nehir sont des Turcs et ils sont innombrables. Cette oeuvre d'Aruzi, écrite en Persan qui était la langue littéraire de ce temps fait honneur non pas à la Perse mais aux Turcs. Cette oeuvre est remplie d'observations d'une grande valeur et sert de base à la médecine turque dans la médecine islamique.

Dans son oeuvre, il a toujours montré le pays de Fars des Persans comme hors de l'Iraq, de Horasan et de Damas. Il n'a aucune relation avec la Perse. C'est un grand tort de considérer Aruzi comme persan parce qu'il a écrit son oeuvre dans cette langue. Or, pendant ces siècles l'arabe et le persan employés comme langues de science et de littérature ne sont pas les langues maternelles des auteurs. Mais ils ont montré dans ces langues plus d'habileté que les véritables propriétaires de ces langues. Les Quatre Discours en sont un bon exemple.

De la préface:

La médecine est une science par laquelle on protège la santé du corps humain et avec laquelle on protège la santé du corps humain et avec laquelle on la rend lorsqu'elle est perdue. Le caractère du médecin doit être doux, sa personnalité doit être brillante. Le médecin qui ne connaît pas l'honneur de l'homme ne peut avoir un caractère doux. S'il ne connaît pas la logique, il ne peut pas être un bon médecin et comprendre la maladie des gens. Il doit consi-

déterminer le pouls comme indice de la maladie. Il y a diversité d'opinions parmi les médecins en ce qui concerne le pouls. Le grand savant Ibn Sina (Avicenne) explique dans son canon le pouls d'une façon très claire.

Tant que l'aide de Dieu ne participe pas à la pensée du médecin, il ne peut avoir un juste jugement. Ce n'est pas aussi chose facile d'examiner la couleur et le résidu des urines et de considérer chaque couleur comme signe d'un certain état. Un médecin qui ne connaît pas la maladie ne peut trouver le médicament qu'il faut. Il y a plusieurs genres de maladies. La fièvre, le mal de tête, le rhume, la méningite, la rougeole et l'ictère sont des genres de maladie et chacun diffère de l'autre par certains traits. Chacun de ces genres se subdivise en espèces. Par exemple, la fièvre est un genre. Mais il y a plusieurs espèces de fièvre. Si le médecin est éminent et logique, il saura quel espèce de fièvre est en question, sa cause, si elle est simple ou compliquée et il s'occupera tout de suite des soins à donner.

Histoire I

Selon la narration du Maître Imam Ebu Bekir Dekkak ابو بكر
دقك qui se trouvait dans la boutique de Mouhamed Munedjdjim
au marché des herboristes en l'an 1118 à Nichabour, il fut appelé en
1108 à Nichabour chez un des personnages influents qui souffrait
de coliques. Il y va et s'occupe de la médication. Malgré ses efforts,
le malade ne guérit pas et reste dans le même état pendant trois
jours. Il se couche attristé, en pensant que le malade mourra à
minuit. Le matin, à son réveil, il ne se doute pas de la mort du ma-
lade et monte sur le toit pour écouter les alentours. Il ne perçoit
rien qui puisse faire songer à sa mort. Il récite un «fatiha» souffle
de ce côté et attend en priant Dieu de l'aider. Pendant qu'il fait sa
prière après avoir pris l'«abdest» on vient lui annoncer que le ma-
lade a trouvé le repos. Il reconnaît cette grâce comme étant de
Dieu et prenant exemple de ce fait, il affirme la guérison de ses ma-
lades par ces moyens moraux.

L'auteur dit à ce sujet que la croyance du médecin doit être
bonne et qu'il faut qu'il suive les lois de sa religion. Puis il énumère
les oeuvres qu'un médecin doit étudier continuellement après avoir

étudié auprès d'un bon maître. S'il veut s'abstenir de tous ces livres qui sont très importants, il dit qu'il doit se contenter du canon, que tout ce qu'il dit se trouve dans le canon d'une façon encore plus détaillée et que si Hippocrate et Galien étaient en vie il faudrait qu'ils s'agenouillent devant ce livre.

Il critique quelqu'un qui proteste contre Avicenne et exposant cette faute ignorante, il trouve que ce mouvement est très mauvais.

Si le médecin connaît le premier volume du Canon et s'il a plus de 40 ans, on peut avoir confiance en lui. Celui qui atteint ce degré doit avoir à sa portée tous les livres nommés ici. On ne peut se fier à la mémoire. Car la mémoire étant à la fin du cerveau commence à fonctionner très tard. Ce livre aide la mémoire. Chaque souverain en choisant un médecin doit faire attention à ce qu'il ait les qualités que j'ai énumérées plus haut. Il n'est pas chose facile de confier sa vie à n'importe quel ignorant et de charger n'importe quel imprudent du soin de son âme. Il termine la question de cette façon.

Histoire II

Bakhtichua بختیشوع, un de éminents médecins chrétiens de Bagdad était au service du Memun; un de ses parents est atteint de diarrhée. Memun qui est très attaché à celui-ci lui envoie son médecin pour le soigner. Le médecin essaie plusieurs traitements mais il n'obtient aucun résultat et a honte. Memun sentant cela lui dit: n'aies pas honte. Tu as fait de ton mieux, tu as employé toute ta force, mais Dieu ne veut pas sa guérison. Il donnera comme nous son consentement au Destin. Bakhtichua voyant Memun attristé, lui dit: «Il reste encore une médication. Si vous le permettez je vais l'appliquer. Elle est dangereuse mais peut-être qu'elle réussira. Il donne un purgatif au malade qui sortait 50-60 fois par jour. Le premier jour, il sort encore plus. La deuxième jour il va mieux et se présente che Memun. Les médecins demandent quelle est cette chose dangereuse qu'il a appliquée. En réponse, il dit: «la cause de cette diarrhée est du cerveau et elle ne guérit pas tant qu'elle ne descend pas du cerveau. J'ai eu peur qu'en lui donnant le purgatif, sa force ne supportera pas la dernière. A la fin, on s'est désespéré, il n'y a avait de l'espoir que dans le purgatif et plus d'espoir si on ne le donnait pas. J'ai donné le purgatif et l'ai confié à Dieu.

qui est tout-puissant; et Lui, accorda sa grâce et il guérit. Sans le purgatif, la mort était imminente. En donnant le purgatif, la mort ainsi que la vie étaient en question. J'ai préféré donner le purgatif.

Histoire III

Ceci est une histoire raconté par Avicenne dans son oeuvre appelée مبدأ و معاد. Un médecin se trouvait dans la compagnie d'un souverain de «Samanides» et était même admis au Harem. Il examinait les femmes. Un jour une esclave qui servait à table au souverain dans un endroit secret ne put se relever après avoir posé la table à terre et resta ainsi. Le médecin l'examina pour la soigner mais il n'y avait pas moyen de la soigner car l'endroit où il se trouvait était loin. Il ordonna qu'on découvrit la tête et la figure de la malade pour qu'elle ait honte et qu'elle fasse des mouvements. Ils firent cela mais il n'y eut aucun changement. Mais quand il ordonna de lui enlever son pantalon pour la choquer davantage, l'esclave eut honte et elle se releva guérie. Car cela causa une chaleur qui analysa le gros gaz (le vent). Si le médecin n'était pas arrivé à cela, sa médication n'aurait pas réussi et n'ayant pas réussi, il aurait été disqualifié par le souverain.

Histoire IV

Mansur bin Nuh, un des souverains de Samanides souffrait d'une maladie qui devenait chronique et les médecins ne réussissaient pas dans leurs médications. Mansur envoie quelqu'un et fait appeler Razès اب بکر رازی. Razès vient jusqu'à Amu mais voyant le Djeyhoun il dit: «Je ne monte pas dans un navire car Dieu dit: ne vous jetez pas de vos propres mains dans le danger» Pendant que l'homme de l'Emir va et retourne de Bukhara, il classifie le livre «Mansuri» et l'envoie à l'Emir avec cet homme en disant : «Je suis ce livre. Vous y trouverez ce que vous cherchez. Vous n'avez pas besoin de moi». Quand le livre arrive chez l'Emir, il s'attriste. Il envoie mille dinars, un cheval spécial et une trousse de selle en disant: «Traitez-le avec douceur. Si vous ne réussissez pas, attachez-le et mettez-le dans le navire. Ils font de la sorte. Après avoir traversé le fleuve, il est envoyé à Bukhara sans contredire.

Quand ils lui dirent: «nous croyons que tu allais nous en vouloir à cause de notre traitement, mais nous ne te voyons pas ainsi

il répondit: «Je sais que vingt mille personnes traversent le Djeyhun par an et qu'ils ne se noient pas. Mois aussi je ne me noierai pas mais il est probable que je me noie. Si je me noie, on dira jusqu'à la fin du monde: Muhammet Zekeriya était bête, il est monté dans un navire de son plein gré et il s'est noyé. Arrivé à Bukhara, il fit la connaissance de l'Emir, sa médication ne fit aucun effet. Il dit: «Demain je vais faire une autre médication mais pour cela il y aura besoin de tel cheval et de telle jument. Ces bêtes-là étaient très rapides. Le lendemain, il amena l'Emir au bain de la rivière Molian, hors du palais de l'Emir. Il fit tenir prêt le cheval et la jument à la porte du bain et ne laissa entrer personne.

Il fit asseoir l'Emir au milieu du bain. Il lui versait continuellement de l'eau et lui donnait le sirop qu'il avait préparé après l'avoir goûté. Ils restèrent au bain jusqu'à ce que ses articulations se dénouèrent. Il alla mettre ses vêtements et venant au devant de l'Emir lui dit quelques mauvaises paroles. Il dit: «Tu as attenté à ma vie en m'amenant ici de force. Je ne suis pas le fils de Zekeriya si je ne prends pas ta vie». Ces mots irritèrent l'Emir. Il fit un mouvement et arriva jusqu'aux genoux du Muhammet Zekeriya. Il tira son couteau et montra de la vigueur. Il se leva avec peur et colère. Le médecin voyant l'Emir debout monta sur sa bête avec son esclave et se dirigea vers Amu. Traversant l'eau, ils allèrent vers Merv.

Arrivé à Merv, il écrivit une lettre à l'Emir racontant toutes les phases de cette histoire et lui fit savoir les raisons de ce fait. Quant à l'Emir, après s'être évanoui, il sortit et demanda après le médecin. On lui répondit qu'il était parti. L'Emir comprit son but. Il sortit du bain à pied. Le peuple ayant entendu cela fit fête. Mais ils ne purent trouver le médecin. Le septième jour son esclave rapporta son cheval et la lettre. L'Emir s'étonna en lisant la lettre et combla le médecin de cadeaux, d'esclaves et d'argent. L'Emir fut complètement guéri.

Histoire V

Eboul Abbas Memun Harzemchah ابوالعاس مأمون خوارزمشاه qui était un homme juste et supérieur avait un très juste Visir du nom de Eboul Huseyn Ahmed bin Muhammed el Sehlî ابوالحسين احمد بن محمد السهلي. Il avait aussi à ses côtés des gens supérieurs et justes

comme Avicenne ابن سينا Ebou Sehl Mesihى ابو سهل مسيحي
bou Hayr el Hummar ابو الخير الحماسر, Ebou Reyhan Biruni ابو ريحان بيرونى
et Ebou Nasr Irak ابو نصر عراق. Ces personnages étaient renommés
pour plusieurs spécialités dans la science. Ils se réunissaient com-
me une sorte d'académie. Mais un jour un homme vint de la part du
Sultan Yemineddevle Mahmut Sebuktekin عيىن الدوله محمود سبكتكين
demanda que ces personnages soient envoyés à sa cour. Harzemchah
invita ces personnages et leur fit part des vœux de Mahmoud. Il
leur dit: «Je ne suis pas de force à contredire ses ordres. Qu'en dites-
vous?» Avicenne et Ebou Sehl dirent: Nous n'irons point. Les autres
acceptant de partir firent leurs préparatifs de route. Quant à Avi-
cenne et à Ebou Sehl, sur le signe de Harzemchah, ils employèrent
le moyen de la fuite et s'enfuirent. Les autres arrivèrent auprès de
Mahmoud. Mais le but de Mahmoud était d'avoir Avicenne. Ebou
Nasr Irak étant un portraitiste, il lui ordonna de faire le portrait
d'Avicenne. On fit quarante copies de ce portrait. Il envoya ces por-
traits à l'alentour avec un décret ordonnant de chercher et de lui
envoyer un homme de cette allure du nom d'Avicenne.

Pendant qu'Avicenne et Ebou Sehl prenaient la fuite, Avicenne
regarda le calendrier et prédit qu'ils allaient perdre leur chemin et
qu'ils allaient souffrir. Ebou Sehl se résigna au danger envoyé par
Dieu et dit: «D'ailleurs, je savais que je ne sauverais pas ma vie de
ce voyage. Je n'ai plus d'espoir. Après ça notre entrevue ne sera que
psychique». Et de fait, la difficulté qu'ils avaient prévue se présenta.
Ils perdirent leur chemin et restèrent sans eau, -ce qui causa la
mort d'Ebou Sehl - Avicenne arriva à Baverd avec mille difficultés
puis il alla à Nichabour.

Ici, le peuple était occupé à chercher Avicenne. Après être res-
té quelques jours dans cet endroit, il alla à Gurgan. Kabous قابوس
était le souverain de ce lieu et c'était une personne juste. Avicenne
pensa qu'il serait à l'abri dans cet endroit et il descendit au cara-
vansérail. D'abord, il guérit un de ses voisins; ceci continua et il
commença à gagner sa vie en s'occupant des examens d'urine.

Les médecins ne purent guérir la maladie d'un des parents du
souverain Kabous. Kabous aimait beaucoup ce jeune homme. Un
de ses serviteurs loua Avicenne. On l'invita. Avicenne alla auprès
d'un jeune homme bien proportionné et beau mais amaigri et dont
la barbe avait poussé. Il examina son pouls et ses urines (Fig. 2).

Il demanda un homme qui connaisse Gurgan et ses environs. Il prit le pouls du malade et fit énumérer tous les quartiers. Au nom dun certain quartier, le pouls eut un léger changement. Pendant qu'on disait les rues de ce quartier, le changement dans le pouls se répéta. Quant on invita quelqu'un qui connaissait les maisons de cette rue et qu'on récita les maisons, le même fait se produisit dans la pulsation. On appela quelqu'un qui connaissant les noms de ceux qui habitaient cette maison. L'étrange mouvement du pouls. se renouvela. Ibni Sina dit «ça y est» et posa le diagnostic. Il dit: «ce jeune homme est amoureux d'une jeune fille de tel nom, qui habite dans telle maison, dans telle rue et dans tel quartier. Le seul traitement est de marier ce jeune homme avec cette prsonne. Le malade entendit cela et se couvrit la figure de honte. On comprit que l'affaire était vraie.

Kabous s'étonna de ce fait. Il fit demander Avicenne. Il le reconnut tout de suite et en fut étonné. Il descendit de son trône, vint au devant de lui et l'embrassa. Avicenne expliqua ses observations et raconta le fait tel quel.

Kabous fut très content de ce diagnostic. Il se fit que les amoureux étaient le fils et la fille de ses soeurs et qu'ils étaient cousins. On trouva l'heure propice et fit le mariage. Ils eurent leur bonheur et le malade fut sauvé. Avicenne alla de là à «Rey» et devint le vizir de Alauddevle علاءالدوله. Cette histoire est très connue dans la vie d'Avicenne.

Histoire VI

Le médecin Adududdevle عضدالدوله Ali bin Abbas Elmedjusi علي بن عباس المجوسي (Fig. 6) en passant à Chehrazad (chiraz) au pays de Pars devant la maison d'un porteur qui portait de lourds fardeaux et qui souffrait de forts maux de tête et d'indécision chaque cinq ou six mois et qui voulait se suicider fut prié par les frères du malade de venir le soigner. Il vit le porteur. Il examina son pouls et demanda son urine et ordonna qu'on l'amena avec lui au désert. Le médecin dit à un de ses esclaves de mettre le turban du porteur autour de son cou. Puis il dit à son autre esclave d'enlever les lourds souliers qu'ils avait aux pieds et de lui donner des coups sur la tête avec ses souliers. Ils le firent. Il dit à celui qui avait attaché le turban au cou du porteur de monter sur son cheval et de le faire courir

(Fig. 3). Ils firent courir le porteur dans le désert. Puis quand à la fin il vint du sang du cou du porteur, ils le laissèrent. Ils coulait un sang coagulé. Puis il s'endormit. Quand le sang cessa de couler, on l'amena chez lui. Il dormit une nuit. Son mal de tête disparut. Aduddevle demanda à son médecin le genre et sa médication. Il répondit: «Ce sang se trouvait au cerveau et *يارة فيفرا* n'était pas une matière pouvant s'écouler avec un purgatif. Il n'y avait pas d'autre moyen d'intervention que celui que j'ai employé.

Histoire VII

La mélancolie est une maladie contre laquelle les médecins ne peuvent rien faire. Il est vrai que toutes les maladies qui ont rapport à l'amour sont chroniques. Mais les mélancolies qui ont rapport à l'Amour sont chroniques. Mais la mélancolie est caractérisée par le fait qu'elle disparaît très tard. Il est énuméré dans le livre «les médications d'Hippocrates» de Ebu Hasan bin Yayhya *ابولحسن بن يحيى* plusieurs juges, philosophes et médecins atteints de cette maladie.

Un des saints de Al boye *آل بويه* étant atteint de mélancolie croyait qu'il était devenu un boeuf. Il criait toute la journée et disait à tout le monde «égorgez-moi. Ma viande fait de la bonne soupe» *كشكك*. A la fin il ne mangeait plus. Les médecins étaient impuissants dans leurs médications. A ce moment là Avicenne était le Vizir et le favori d'Alaud devle. La direction de toute la fortune était à sa charge. D'un autre côté, le matin, à l'aube, il écrivait deux pages de son livre «chifa» et donnait des leçons aux élèves candidats à la médecine, puis il sortait dans la matinée pour s'occuper des affaires de l'Etat. A son retour, il déjeunait et faisait sa sieste. Puis il se levait, faisait sa prière et allant chez l'Emir s'entretenait avec lui des affaires du gouvernement.

On raconta l'état de cet enfant malade à Adudud Devle. Celui-ci ordonna à Avicenne de le soigner. Avicenne ordonna qu'on lui dise que le boucher venait pour l'égorger. Le jeune homme se réjouit. Avicenne alla auprès du malade avec un couteau à la main. Il dit: «où est le boeuf, je veux l'égorger». Et le malade cria comme un boeuf. Avicenne dit: amenez-le dans l'entrée; attachez - lui les pieds et les jambes et couchez-le». Il se coucha à sa droite. On lui attacha les

jambes. Avicenne aiguisa son couteau et mit sa main près de lui. Puis il dit: «c'est dommage que ce boeuf soit si maigre. Il n'est pas digne d'être égorgé. Donnez-lui à manger pour qu'il engraisse». Puis il partit. On lui détacha les mains et les jambes et commença à le nourrir. On lui disait (manges bien pour que ce boeuf engraisse bien). Et lui mangeait en disant si je grossis, on m'égorgera. Il se rétablit dans un mois. Ceci est une thérapeutique que seul un médecin parfait peut faire.

Histoire VIII

Il y avait à Hérat au temps de Melikchah et partiellement au temps de Sencer, un philosophe, on l'appelait Edip Ismail - c'était un homme juste et supérieur. Il gagnait sa vie par la médecine. Il avait beaucoup de médications de ce genre rare. Un moment donné, il passait par les marchés des cautons. Un boucher écorchait un mouton et tranyant de temps à autre sa main dans le ventre du mouton, il en sortait de la graisse chaude et la mangeait. Maître Ismail voyant ce fait, dit à un épicier qui se trouvait là: (Si ce boucher meurt préviens - moi avant de l'enterrer). L'épicier dit. (Bien, je préviendrai).

Cinq six mois après ce dialogue, un matin la nouvelle que tel boucher mourut instantanément sans avoir aucune maladie, se répandit, et l'épicier alla pour les condoléances. Il vit qu'une partie du peuple se déchirait les vêtements et brûlait de tristesse en disant (il était jeune, il avait des petits enfants). La parole de maître Ismail vint à la tête de l'épicier. Il courut le prévenir. Maître Ismail dit: (c'est trop tard) puis prenant son spectre il alla à cette maison.

Il souleva la couverture qui se trouvait sur la figure du mort (Puis il lui prit le pouls et ordonna que quelqu'un lui donne des coups de bâton sous les pieds. Après une heure, il dit: Ça suffit). Puis il commença à la médication de l'apoplexie. Le troisième jour, le mort se leva. Il était paralysé mais il vécut encore des années. Le peuple s'étonna. Ce grand homme avait vu et comprit qu'il allait avoir une apoplexie.

IX

Le Cheyhuslam Abdoullah Ensari avait un parti pris pour le médecin Ismail. Plusieurs fois il brûla ses livres avec un fanatisme

religieux. Car les gens de Hérat avait la croyance que ce médecin ressuscitait les morts. Cette croyance était nuisible pour le peuple. Le Cheyh tomba malade. Son hoquet ne pouvait s'arrêter. Les médecins n'avaient plus d'espoir pour sa guérison. A la fin, désespéré, le Cheyh envoya son urine à Ismail et demanda un médicament sous un faux nom. Le médecin Ismail dit en voyant l'urine: ceci est d'un tel. Il a le hoquet. On n'a pas réussi à le soigner. Dites-lui qu'il faut enseigner la science et ne pas brûler les livres. Ils le firent, le hoquet s'arrêta et le malade guérit.

Histoire X

Au temps de Galien, un des célèbres d'Alexandrie avait mal au bout de la main, et il en était très importuné. On avertit Galien qui donna une pommade à être appliquée sur le moignon des épaules. On fit comme il dit. La douleur cessa et le malade guérit. Les médecins s'étonnèrent et demandèrent à Galien le genre de sa médication. Il répondit: «La sortie du nerf qui se trouvait au bout de la main et causait la douleur était au moignon de l'épaule. J'ai soigné l'origine et le dérivé guérit.

Histoire XI

Il se produisit quelques éphélides sur la poitrine de Fazl bin Yahyai Bermekî. Cela le déranga et il allait au bain le soir pour que personne ne s'en aperçoive. Il appela les gens de sa cour et leur demanda qui était connu comme étant le médecin le plus renommé et le plus éminent en Irag, à Horasan, à Damas et en Perse فارس. En Perse, ils dirent que c'était Djasilik. On envoya un homme à Chiraz et l'amènèrent à Bagdad. Etant resté seul avec lui, Fazl dit en guise d'examen: «J'ai de la faiblesse dans les jambes. Il faut me soigner». Djasilik combina les mets qu'il devait manger. Fazl promit de faire ce qu'il avait dit, mais mangea tout ce qui lui tomba sous la main. Le lendemain Djasilik revint. Il demande de l'urine et l'examinant, il dit: «Je ne peux pas te soigner car tu n'as pas fait de diète.» Fazl fut étonné de cette compréhension et dit: «Je t'ai appelé pour cette affaire importante. Ce que je t'ai fait n'était qu'un examen».

Djasilik commença les soins. Il fit tout ce qui était utile. Un certain temps s'écoula, il n'y eut pas d'amélioration. Djasilik s'attris-

tait en disant: «ceci n'était pas si important. Ça n'aurait pas dû durer si longtemps. Un jour il dit à Fazl. «J'ai fait tout ce qui était utile pour te guérir et il n'y eut pas d'amélioration. Il se peut que ton père n'est pas content de toi. Contentes-le pour que je puisse te guérir.» La même nuit, il implora sa bénédiction. Et son père fut content de lui. Avec les soins de Djasilik, Fazl guérit. Puis il en demanda la cause au médecin. Il lui dit: «D'où as-tu compris le mécontentement de mon père?» Il répondit: «Les soins que je t'ai donnés n'ont eu aucun effet. Et en sentant que tout le monde est content de vous, j'ai compris que votre père était fâché. C'est de cette façon qu j'ai su la cause.» Fazl rendit Djasilik riche et l'envoya en Perse.

Histoire XII

(Les soins de l'auteur à l'un de ses malades)

En 1152, il y eu une guerre à la porte de Obe entre le Sultan Sindjer bin Mélikchah سلطان سنجر بن ملكشاه et Alauddunya veddin علاء الدنيا والدين الحسين بن الحسين Les soldats de Gur furent vaincus. Moi aussi, appartenant à Gur, je me promenais à Hérat en me cachant. Un jour je suis arrivé à la maison d'un grand homme. Etant sorti après diner, il me loua en disant: «tout le monde le connaît. Mais à part cela, c'est un savant profond en astronomie, médecine et autres sciences (Fig. 2). Retourné à son quartier, le maître de la maison me traita autrement et me respecta comme ceux qui sont dans le besoin. Peu de temps après, il s'approcha de moi et dit: «ma fille est malade. Pendant sa menstruation, elle perd beaucoup de sang et faiblit. Nous avons consulté les médecins. Plusieurs personnes l'ont soigné. Si elles arrêtent le sang, son ventre se gonfle et devient douloureux si elles ne l'arrêtent pas, elle perd beaucoup de sang et devient faible; j'ai peur qu'elle ne perde tout à fait ses forces. J'ai dit: prévenez-moi quand la maladie reviendra.

Dix jours plus tard, sa mère vint et m'amena auprès de sa fille. C'était une jeune fille belle mais apeurée et n'ayant plus d'espoir dans la vie. Elle se jeta tout de suite à mes pieds en disant: (Père, pour l'amour de Dieu viens à mon secours. Je suis jeune et je n'ai pas vu le monde) puis des larmes coulèrent de ses yeux (Fig. 4).

J'ai dit: «Calme-toi. Ne t'en fait pas! Ceci est facile» et j'ai

examiné son pouls. Il était fort. Sa figure avait de belles couleurs. Elle avait tous les caractéristiques de la santé. J'ai appelé un saigneur. Il ouvrit la veine de ses deux mains. J'ai éloigné les femmes. Le mauvais sang coula tout à fait. Je lui pris assez de sang avec la diète et le repos. Elle tomba évanouie. J'ai demandé du feu et j'ai rôti de la viande tout près d'elle. La maison s'est emplie du fumée qui est allée jusqu'à son cerveau et elle a repris connaissance. Elle bougea et attendit. Puis elle but de l'eau. Je lui fis un sirop rafraichissant et la soignai avec précaution pendant une semaine. Le sang revint à sa place et le mal disparut. La menstruation trouva son rythme. Je l'ai appelé mon enfant et elle m'a appelé père. Aujourd'hui elle m'est aussi chère que mes propres enfants.

Les parties concernant Avicenne et Razès dans les quatre discours.

Les quatre discours sont une grande source au point de vue du compte-rendu d'Avicenne et de Razès. Dans la préface, le médecin Nizami fait les éloges d'Avicenne et de ses pensées. Il parle de ses oeuvres à la fin de la première histoire.

Après avoir nommé les travaux médicaux de ce temps, il dit que ceux qui veulent profiter de ces ouvrages n'ont qu'à se contenter des livres d'Avicenne et lui donne de la sorte une grande valeur. Il dit que si Hippocrates et Galien étaient vivants, ils devraient s'agenouiller devant ce livre. Il apostrophe sévèrement l'un des fameux et injustes adversaires d'Avicenne. Ces lignes sont un exemple pour la valeur d'Avicenne.

La troisième histoire est une observation d'Avicenne. Elle montre combien il donnait de l'importance à l'observation médicale.

La cinquième histoire traite d'Avicenne. On voit dans cette histoire qu'Avicenne n'accepte pas l'invitation de Mahmud Sebüktekin. Cette histoire est intéressante au point de vue de biographie. D'abord, on donne une grande importance à sa personne. Il ressemble à un homme libre et réfractaire. Les aventures sont très excitantes. Il n'a pas peur du danger. Il s'est fait un plaisir de vivre dans l'excitation. Tout ceci montre sa grande intelligence et son génie. Dans cette histoire, on voit aussi l'importance qu'il donne à l'examen des urines. Comme son diagnostic et sa guérison d'un malade d'amour est gentille.

Dans la 7ème histoire Avicenne guérit la mélancolie par la suggestion. Cette histoire nous montre aussi qu'Avicenne s'occupait de politique, qu'il éditait des oeuvres et qu'il instruisait des médecins.

Dans les remarques, Mehmet de Kazvini donne des informations très importantes sur la vie et les ouvrages d'Avicenne. L'ouvrage est très intéressant de ce point de vue. Sa gravure représentant le portrait d'Avicenne et qui se trouve dans la cinquième histoire enrichit l'oeuvre une fois de plus (Fig. 5).

Les quatre discours parlent de Razès d'une façon importante. Il y a d'abord dans les remarques des comparaisons et des informations importantes. Dans la première histoire, nous rencontrons quelques-unes des oeuvres de Razès. La 4ème histoire raconte que Razès est allé à Boukhara pour le soigner. L'oeuvre parle aussi de biographie des autres médecins turcs nommés dans la 4ème partie de cet article. Il y a aussi des sujet très importants dans les remarques.

L'espoir et la consolation donnés au malade

Nous apprenons par ces vivantes observations, combien les anciens médecins s'occupaient de la douleur des malades. Il y a dans cet ouvrage des exemples courts mais importants sur l'espoir et la consolation donnés aux malades.

Nous apprenons dans la première histoire la douleur du médecin. Mehmet, l'astronome médecin commence à soigner un malade et on voit du progrès chez le malade dans trois jours. Et le médecin dort difficilement pour un certain temps. Les ancêtres et la progéniture des médecins qui souffrent à cause de leur malade sont toujours les mêmes.

La pitié d'Avicenne dans la 7ème histoire pour un jeune homme atteint de mélancolie est très à sa place. Il s'intéresse vraiment à sa santé et démontre que la maladie est passée par sa prise de poids.

Dans la IIème histoire, le médecin Djasilik apprit que le père d'un malade qui avait une maladie réfractaire aux soins n'était pas content de son fils. Comprenant que cela influençait le moral du

malade, il lui dit: «Contente ton père pour que je puisse guérir ton mal».

Dans la 12ème histoire, l'auteur médecin Nizami donna de l'espoir et de la consolation à une jeune fille qu'il soignait en disant: «Si tu te mets en bonne humeur, il est facile de guérir ta souffrance».

Nous comprenons par cet article plein d'exemples sur la grande valeur des médecins, le degré de sincérité et de respect qu'on leur accordait. Ces médecins de choix, guidés par l'aide du peuple et des grands, ont fortifié l'espoir des malades et ont réussi à les guérir en les consolant.

L'importance donnée à l'examen des urines.

Les médecins turcs et musulmans ont donné une grande importance à l'examen des urines et au rôle qu'il joue dans le diagnostic. Il y a des chapitres importants à ce sujet dans les ouvrages orientaux. İbni Sina (Avicenne) est à la tête de ceux qui ont fait des études importantes à cet égard. Outre l'examen du corps, l'examen de l'urine constitue la base des travaux de laboratoire. Cette importance n'est pas seulement du point de vue médical, mais aussi du point de vue religieux. Il y a surtout beaucoup de moyen avec lesquels on peut nettoyer le corps au cas où celui-ci serait souillé par l'urine. L'étude de l'examen de l'urine qui est la plus en vue des excréments du corps humain, est hors de notre sujet. Néanmoins je trouve important au point de vue d'histoire de l'examen des urines en Orient de répéter ici les chapitres traitant des examens et qui se trouvent dans les quatre discours.

- Histoire 5 ... A Gürgan, on apportait chaque matin à İbni Sina de l'urine à être examinée. Il l'examinait chez lui. De cette façon il se créa un moyen de vivre. Cela augmentait de jour en jour. Assez de temps s'écoula de la sorte.

- La même histoire... On a emmené İbni Sina chez le malade. İbni Sina vit un jeune homme qui avait un joli visage et un corps proportionné. Sa barbe avait poussé et il avait maigri. Après il s'assit et lui tâta le pouls. Il demanda son urine et la vit. İbni Sina ayant vu l'urine et le pouls dit que la maladie était l'amour et qu'il avait tant avancé parce que le malade l'avait gardé en secret.

- Histoire 6.... Le médecin du pays d'Adudüt Devle tâta le pouls du malade et demanda l'urine...

- Histoire 9... (au médecin professeur İsmail)... Etat désespéré, on lui envoya l'urine du Şeyh et on lui demanda une médication en donnant un faux nom. Hodja İsmail dit en regardant l'urine: Ceci est de telle personne. Il a le hoquet...

- Histoire 11.... L'autre jour le médecin Djasilik est venu. Il a demandé l'urine. Il l'a regardé et a froncé les sourcils: «Je ne peux te faire cette médication. Car je t'avais interdit les choses aigres et les laitages. Toi... tu ne fais pas de diète. Cette médication n'est pas à sa place.»

İbni Sina, pendant qu'il était à Gürgan, examinait les urines dans sa chambre et gagnait de l'argent. Cela veut dire qu'on payait séparément de l'argent pour l'examen des urines. Peut-être qu'İbni Sina rassemblait aussi l'urine des malades qu'il allait visiter. C'est notre droit de croire que notre grand philosophe İbni Sina savait qu'on ne diagnostiquait pas l'amour en examinant l'urine. Sûrement il fit ce diagnostic grâce aux autres symptômes. Mais il fit aussi l'examen des urines pour que son examen soit tout à fait au complet.

Nous apprenons qu'Ali bin Abbas faisait l'examen des urines. L'observation du professeur médecin İsmail n'est pas basé sur l'urine.

Il a d'autres pressentiments. Il est impossible qu'il puisse reconnaître le malade et savoir qu'il a le hoquet rien qu'en regardant l'urine.

Il a sûrement compris cela d'autre part. Si le raisonnement fourni par le médecin Djasilik est basé sur le fait qu'il trouva certaines matières dans l'urine, ceci est très intéressant.

Quatre discours qui sont de très bons exemples pour la Médecine Turque au Moyen-Age.

Je crois que la raison pour laquelle ces quatre (Discours) (Tchar makale) n'ont pas attiré l'attention du monde international de l'histoire de la médecine est qu'ils n'ont pas été étudiés par un médecin, excepté du Prof. Browne. Je n'ai vu aucune étude médicale

dans les oeuvres que j'ai rencontré à cet égard après l'édition de ces remarques et de ces articles.

Ceux qui liront ce quatrième article verront combien il existe plus de médecins non arabes - mais pas les Persans d'aujourd'hui - par rapport au nombre des arabes dans le monde musulman. Même Ibn Haldun dit dans sa préface (d'après les études de M. Djevdet) combien il y a plus de médecins non arabes que d'arabes dans le monde musulman.

Les Arabes appelaient tous les non arabes les Adjems (c'est-à-dire étrangers). C'est à cause d'une nouvelle erreur du monde scientifique qu'ils considèrent tous les Adjems, c'est-à-dire tous les non arabes comme Persans. Cette erreur ne doit pas être faite au XXème siècle. Notre siècle est celui où les erreurs sont corrigées. N'existe-t-il pas d'autres nations dans le monde musulman à part les Arabes et les Persans? Puisqu'il en existe, pourquoi ne pas les appeler Turcs et les nommer Adjems? Si ce droit n'est pas donné par les savants du XXème siècle, il sera sûrement donné par ceux du XXIème siècle.

Mais est-ce juste de continuer cette erreur? Nous voyons qu'aujourd'hui les persans emploient une ardeur nationale à se servir de ce nom pour se nommer. Mais il faut étudier les vérités historiques et surtout l'histoire persane d'une façon arbitraire. On verra que ceux qui font des Adjems de tous les auteurs et les grands hommes se trompent.

Nizamî Aruzî de Semerkand est un Turc, et il a écrit un ouvrage en persan qu'il a appris pendant ses études. Si on encadre la nationalité de ce savant avec la langue, dans laquelle ses oeuvres ont été écrites, toute la nationalité de l'auteur va être fausse.

Un Turc a écrit en arabe et en persan. La disposition qu'il a montrée a été plus que celle de ces nations elles-mêmes. Il ne faut pas oublier que jusqu'au XVème siècle, les langues persanes et arabes étaient celles employées pour la science. Ces langues ne signifient aucune nationalité.

Ebu Reyhan Berunî de Harzem étant Turc fût un des fondateurs de la médecine turque dans le monde musulman. Il dit ce qui suit au sujet de la langue:

و ان كانت كل أمة تسجل لغتها التي ألفتها و اعتادتها و استعملتها في أربها مع الآفها و اشكالها و أقيس هذا بنفسى و هى مطبوعة على لغة لوخلد بها علم لاستغرب استغراب البعير على الميزاب و الزرافة في الغراب. ثم منتقلة الى العربية و الفارسية فانا في كل واحدة دخيل و لها متكلف و المهجو بالعربية أحب الى من المدح بالفارسية و سيرف مصداق قولى من تأمل كتاب علم قد نقل الى الفارسية كيف ذهب رونقه و كسف باله و اسود وجهه و زال الانتفاع به اذ لا تصلح هذه اللغة الا للاخبار الكسرويه و الاسمار الليلية... (1)

«Si la langue d'une nation est belle, on s'habitue à l'employer. On s'en sert pour parler aux grands et aux érudits. J'ai expérimenté ceci sur ma propre personne. J'ai imprimé dans sa mémoire une telle langue, qu'il est aussi rare d'employer à immortaliser une science, qu'il est rare de voir un chameau sous un toit ou une girafe dans un troupeau de chevaux.

Sur ce je passe à l'arabe et au persan. Je suis étranger à chacune de ces langues. Mais je préfère dire du mal de l'arabe que dire du bien du persan. Tous ceux qui veulent traduire un livre au Persan savent que mon point de vue est justifiable. On comprend combien la finesse de cette langue a faibli, sa signification s'est obscurcie et son profit a diminué. Cette langue peut seulement servir aux poèmes de Husrev et aux dialogues de la nuit (xx)».

Plusieurs des médecins de ce temps soutiennent la même idée. C'est pour cela qu'il faut penser beaucoup avant de donner une décision précise à ce sujet. Car la faute des savants est plus grave que la faute des incompetants. Il faut des années pour accepter ces erreurs comme des vérités.

Ces quatre articles sont des exemples sur les bases de la médecine turque et musulmane. Il est injuste de ne citer que les Arabes et les Persans en parlant de la médecine musulmane du moyen-âge.

Aydın Sayılı, étudiant d'histoire des sciences à l'Université de Cambridge en U. S. A. dit que Ebu Reyhan Beruni est cité comme Adjem dans l'encyclopédie.

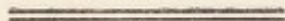
(x) Max Mayerhof - Das Vorwort zur Drogenkunde des Beruni. Berlin 1932. Mayerhof Préface.

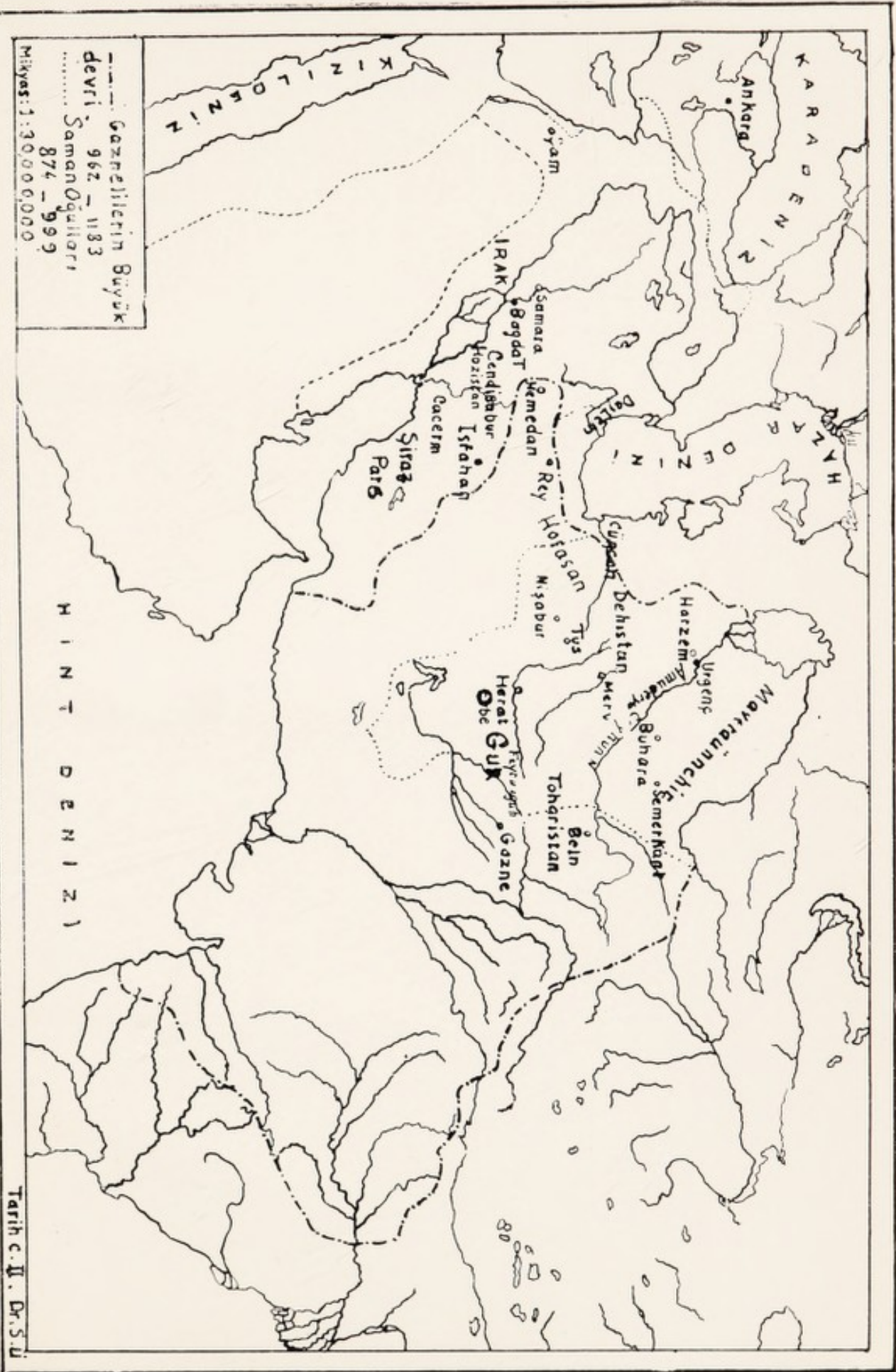
(xx) Professeur Kemal Hüseyin, traduction des oeuvres de Mayerhof.

Cette ami m'ayant demandé l'effet que cela aurait sur l'idée que nous avons sur la nationalité de ce savant, je lui ai répondu en citant ces mots d'Ebu Reyhan: Comment peut-on dire qu'il est Persan, à un Turc de Harezmi qui dit: je ne connais ni l'arabe ni le persan - Je travaille pour eux-.

Tous ces points nous prouvent que les services rendus et les grandes oeuvres produites par les Turcs dans le monde musulman ont été niés. Nous devons prouver le contraire de cette prétention. Aruzi de Semerkand dans sa 6ème histoire médicale en parlant de la ville de Chiraz la sépare en disant qu'elle appartient à la contrée de Perse. Il prétend que plusieurs des hommes du gouvernement qui tombent malade et sont en contact avec nos médecins sont Turcs.

Nous ne répétons pas les noms ici, car ils se trouvent dans le texte. Il ne faut pas nier ces parties de l'histoire. Surtout les hommes de sciences doivent être très attentifs à cet égard.

Hikâyerde ismi geçen yerlerin haritası. Yalnız burada (Şehri zor, Baverd, Cuzecan) işaret edilmemiştir. O zamanki İran ke-
narda görünüyör. Haritada görülen diğer yerler hep türk illeridir.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sahife</u>
Başlangıç	3
Muallim Baki Gölpınarlı'nın Takrizi	5
Müellifin tercemei hali	10
Eser, Metni ve tercemesine dair mülâhazalar	13
Çehar makalenin dördüncü makalesine aid metnin tercemesi ve haşiyeleri:	14
—	
Dördüncü makalenin mukaddemesi	15
Hikâyeler I-XII	16
Haşiyeler (38 adet)	31
—	
Dört makale üstünde tetkikler ve Mülâhazalar:	42
Dört makalede İbni Sinaya ve Ebu Bekir Raziye aid kısımlar	42
XII inci asırda tabib olmak ve tababeti takip için hangi eserler okunurdu.	43
Deontolojik esaslar	45
Hastalara verilen ümit ve teselli	49
İdrar muayenelerine verilen ehemmiyet	50
Hikâye adı altında zikrolunan tıbbî ve ilmi müşahedelerin ehemmiyeti ve bunların tahlili	51
Türk tababetinin orta zamandaki esaslarına en güzel misal dört makaledir.	54
Türk tababeti esasları hakkında Alimlerimizin çalışmalarına dair bir müjde	56
Resimlerin tahlili (7resim ve 1 harita)	57
Türk ve İslâm eserleri müzesinde mevcut çehar makale nushasına aid tetkik ve mülâhazalar ve Leydan nushası	59
Fıransızca kısım	63
Fihrist	81

La Partie Française

	<u>Page</u>
Un court résumé des quatre Discours	63
La Bibliographie de l'Auteur	63
De la préface	64
Histoires I-XII	65
Les parties concernant Avicenne et Razès dans les quatre discours	75
L'espoir et la consolation donnés au malade	76
L'importance donnée à l'examen des urines	77
Quatre discours qui sont de très bons exemples pour la médecine Turque au moyen-âge	78

